
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie labdarių vaidmenį Rytų Europos katalikų gyvenime

Rytis Morkūnas

„Tenežino tavo kairė, ką daro dešinė...“

Katalikiškų struktūrų atgimimo Rytų Europos šalyse tikrovė tokia, kad šis procesas dėl daugelio objektyvių priežasčių neįmanomas be pagalbos iš išorės. Ši pagalba diplomatiškai vadinama „keitimusi dovanomis“, turint omenyje daugiausia materialinių dovanų judėjimą iš Vakarų į Rytus ir daugiausia dvasinių dovanų judėjimą priešinga kryptimi.

Žinoma, niekas nemėgina šiam procesui taikyti ekvivalentiškumo sąvokos; veikia kalbama apie labdarą, paramą, solidarumą.

Tačiau iki šiol neteko girdėti apie viešus mėginimus analizuoti šios pagalbos efektyvumą.

Įvairių Vakarų fondų kuluaruose tokios analizės būtinumu Evangelijos žodžių „Tenežino tavo kairė, ką daro dešinė...“ kontekste abejojama.

Ne taip, kaip dangiškosios manos, Vakarų labdarių išteklių riboti. Akivaizdu, kad priemonių ribotumas – būtina ir pakankama sąlyga viešai ir garbingai, iš tikrųjų krikščioniškai išnagrinėti „keitimosi dovanomis“ strategiją ir taktiką.

Tad pamėginkime pirmąsyk iš arčiau išsižiūrėti į šį procesą.

Dalydamasis daugiamėčių stebėjimų vaisiais, autorius neneigia Vakarų pagalbos Rytams pozityvių aspektų, apie kuriuos prirašytos tonos knygų ir straipsnių, bet sąžinė verčia jį atkreipti skaitytojų dėmesį į negatyvius aspektus, dėl suprantamų priežasčių paprastai nutylimus.

Veikiantieji asmenys

Postmodernizmo ir naujų informacijos technologijų epochoje vokiečių katalikas Hansas Schultzas nesunkiai gali sužinoti, jog jo bendratikiui Ivanui Kuznecovui Rusijoje ir Jonui Kavaliauskui Lietuvoje reikalinga pagalba: šeimai išmaitinti, vaikams apgydyti, bažnyčia restauruoti, kunigo namui pastatyti, maldingai keilionei atlikti ir dar maža kam, nes pokomunistinėse šalyse nepriteklių pakanka. Pagalba ten reikalinga daugeliui – ir katalikams, ir nekatalikams.

Tačiau vargu ar Hansas tiesiogiai parems Ivaną ar Joną, siūsdamas maisto, plytų, cemento ar eurų, nes žmonija jau seniai yra išradusi tarpininką tarp tų, kurie stokoja, ir tų, kurie nori pagelbėti. Paprastai tas tarpininkas vadinasi fondas (arba akcija, arba komisija, rečiau – kaip nors kitaip). Veikiausiai būtent fondas ir praneš Hansui Schultzui apie žmonių nepriteklus Rytuose bei priims jo aukas Ivanui Kuznecovui ir Jonui Kavaliauskui.

Vėliau į procesą įsijungia stokojantieji. Teoriškai tai turi būti Rytų šalių vyskupai, tačiau pernelyg dažnos išimty iš šios taisyklės verčia suabejoti jos teisingumu.

Deja, kaip rodo ilgamečiai stebėjimai, priimant sprendimus svariausiais argumentais tampa anaipol ne vyskupijų reikmės ir vyskupų valia, o veikiau gebėjimas užmegzti neformalius ryšius, „raštingai“ parengti projektą ir laiku pakišti jį svarstyti. Šia prasme katalikų fondai niekuo neišsiskiria iš savo sekuliariųjų brolių gretų.

Norint perprasti labdaringos pagalbos mechanizmą, svarbiausia išsiaiškinti,

kas turi galios „duoti ar neduoti“. Aptariamame procese ši galia priklauso tarpininkui, t. y. fondui. Įteikdamas jam kruvinu prakaitu uždirbtus savo eurus, Hansas Schultzas kartu suteikia jam visus įgaliojimus padėti kablelį sakinyje: „Padėti negalima atsisakyti“.

Fondo direktorių arba globėjų taryba dažniausiai priima nesunkiai nuspėjamus sprendimus ir gana retai nustebina projektus rengusius vadybininkus.

Būtent jie – vadybininkai, kuratoriai – ir yra svarbiausios figūros labdarinigoje veikloje. Būtent jie globojamose šalyse pasitinkami su vos ne hierarchams pritinkama pagarba, juos stengiamasi apžavėti ir įtikinti savų projektų svarba. Draugystė su tokiais žmonėmis laiduoja patikimą struktūrų finansavimą visiškai nepriklausomai nuo jų realios naudos Bažnyčiai.

Pagal daugelyje fondų priimtas taisykles finansuoti projekto negalima be vyskupo parašo. Tuo tarpu vyskupai, suprasdami, jog realiai paveikti finansavimo prioritetus sunku, naudojasi „parašo teise“ gana savotiškai, pasirašinėdami beveik visus projektus ir šitaip patvirtindami nusistovėjusių jėgų santykį.

Labdarių diktatūra

Tad pastarojo dešimtmečio situaciją galima pavadinti dėl savo įtakos stiprumo tikrais katalikiškų struktūrų atgimimo Rytų Europoje „architektais“ tapusių „labdarių diktatūra“.

Vyskupo ordinaro ir labdaros fondo vadybininko interesai susikerta neretai: vyskupas nori statydintis kuriją, o yra įtikinėjamas, jog daug reikalingiau lėšas nukreipti jaunimo centro įrangai; vyskupas nori išleisti maldyną ar mišiolą, o geradariai be jo žinios veža į kraštą prastai išverstas knygas, kurių nauda vietos katalikams gana abejotina; hierarchas ieško pinigų paprastam nespaltotam laikraščiu, o jam pranešama, kad jau įsteigta televizijos studija, kuriai iškart išėikvota dešimt ano laikraščio metinių biudžetų...

Faktiškai hierarcho ir parapijos klebonų uždavinys – minimalizuoti galimą labdarių iniciatyvų žalą ir kiek įmanoma panaudoti jas Bažnyčios labui.

Be to, projektas nelygu projektui. Fondus labiausiai gundo vienkartiniai, trumpalaikiai, plataus užmojo ir atbalsio projektai, kuriuos galima gražiai apibūdinti ataskaitoje, užfiksuoti televizijos laidoje ar fotoparodoje ir panaudoti tolesniam *fundraising*'ui. Paleisti Volga plaukiančią bažnyčią, surengti triukšmingą ekumeninį simpoziumą, išdalyti tūkstančius plastmasinių Dievo Gimdytojos statulėlių arba rožinių, o paskui paskelbti apie tai visam pasauliui – tokia perspektyva visada vilioja labdarius. Visiškai kitokią miną nutaiso šie veikėjai, prašomi padengti paprasto parapijos kunigo einamąsias išlaidas ir pagelbėti kasdieniauose reikaluose: katechizavimui, važinėjimui po regioną, ligonių ir varguolių globai, beturčių laidojimui ir pan. Tai nepopuliaru ir neperspektyvu. Fondams, atrodo, nelabai rūpi ta aplinkybė, kad iš tikrųjų tai reikalinga ir kad būtent šitaip reiškiiasi Bažnyčios gyvenimas.

Tačiau iš žvilgančių labdaros organizacijų ataskaitų Hansas Schultzas vargiai sužinos apie šią situaciją, o tiesioginio ryšio su Ivanu Kuznecovu ir Jonu Kavaliausku jis neturi.

Šitaip tarpininkas – labdaringas fondas – faktiškai tampa diktatoriumi.

Pinigų galios panaudojimą sprendžiant religinio gyvenimo Rytuose ateitį vienas senas ukrainietis kunigas pavadino „katalikišku kolonializmu“.

Išpirka: „Imkite ir turėkite“

Labai sunkioje situacijoje pagrindinį dalyką – bažnyčias ir parapijas – išsaugoti norintiems vyskupams ordinarams dažnai tenka aukoti antraeilius dalykus, faktiškai atiduodant juos kaip išpirką tretiesiems asmenims. Tokiomis laikytinos mokymo įstaigos, visuomenės informavimo priemonės, leidyklos ir kiti vyskupijos „infrastruktūros“ elementai.

Principas paprastas: „Imkite ir turėkite, jei sugebėsite išmaitinti“. Būtų galima palyginti su varžytinėmis, bet Rytų šalyse tik labai retai atsiranda daugiau negu vienas norintis „imti ir valdyti“ ką nors, ką neabejotinai prisieis palaikyti artimiausiais dešimtmečiais, nes nėra ko kalbėti apie katalikiškų struktūrų autarkiją negausios diasporos Rytų šalyse sąlygomis.

Vyskupai su palengvėjimu atsidūsta, jei nauju kolegijos, žurnalo, vaikų prieglaudos ar ligoninės šeimininku tampa vienuolių ordinas ar kongregacija. Gera paveldėtojo reputacija nuima dalį vyskupo atsakomybės ir garantuoja ateičiai „geros kokybės katalikiškumą“. Blogiau, jei nauju šeimininku tampa naujas fondas, naujai susikūrusi bendruomenė ar sąjūdis, tebeieškantys vietos katalikiškoje terpėje ir norintys susirasti daugiau šalininkų Rytų šalyse. Dėl to jie stengiasi laikytis nuo vyskupo nepriklausomos politikos, drąsiai pasisako visuomenės informavimo priemonėse, norėdami išsiskirti iš bendros masės ir, šlovės aureolės gaubiami, grįžti ten, iš kur atkeliavo.

Na, o čia jie – visiški šeimininkai, nes muziką užsako tas, kas už ją moka...

Ekumeniniai paradoksai

Katalikus Rytuose labiausiai stebina keletas „keitimosi dovanomis“ ekumeninių paradoksų.

1 paradoksas. „Norėdami susilaukti pagalbos, tikriausiai turėtume pereiti į stačiatikybę“, – taip niūriai juokaudamos vienės iš Rytų šalių katalikų vienuolės gana gerai išreiškė tikrąją dalykų padėtį, kurią oficialiai patvirtino Šventojo Sosto spaudos centro direktorius Joaquin Navarro-Valls. Jo pranešimu, vienas vokiečių fondų pervedė Rusų Stačiatikių Bažnyčiai daugiau kaip 17 mln. dolerių.

Hansas Schultzas, paaukojęs savo eurus Ivanui Kuznecovui ir Jonui Kavaliauskui, nė neįtaria, jog dalis jo įnašo (kai kurių ekspertų apskaičiavimais, beveik pusė) atitenka kitos konfesijos atstovams.

2 paradoksas. „Geriau jau Rytuose katalikų nebūtų, kad netrukdytų dialogui su stačiatikiais“, – toks požiūris, labai paplitęs tarp Vakarų Europos katalikų, daro esminę įtaką ir labdaringai veiklai.

2002 m. vasarį popiežius Rusijoje įkūrė ilgai lauktas normalias vyskupijas. Šį katalikams džiaugsmingą įvykį lydėjo radikaliai neigiama Rusų Stačiatikių Bažnyčios reakcija.

Deja, šiame konflikte kai kurie labdariai pademonstravo netikėtą solidarumą su stačiatikiais, šitaip išreikšdami aiškų nepritarimą Šventajam Sostui. Be paramos laišku, kuriuos taip mėgsta cituoti Maskvos patriarchato darbuotojai, šitokią keistą reakciją liudija ir keletas patriarcho susitikimų su įvairių Vakarų Europos vyskupijų bei parapijų delegacijomis.

Tokiame kontekste katalikai Rytų šalyse atrodo kaip krislas akyje, kaip apmaudi rakštis, kaip nemalonus debesis giedroje „keitimosi dovanomis“ padangėje. Labai jau nemalonu būti tokiais „ekumenizmo įkaitais“, kurių geriau nemaitinti, kad jie greičiau išmirtų.

Šiuo atžvilgiu kyla klausimas, ar iš tikrųjų Vakarų „ekumenistai“ suinteresuoti katalikiškų struktūrų atgimimu Rytų šalyse.

3 paradoksas. „O karavanas eina...“

Nepaisydamas besitęsiančios stačiatikių ir katalikų santykių krizės, tarptautinis katalikų fondas *Kirche in Not* ir toliau materialiai remia Rusų Stačiatikių Bažnyčią. „Solidarumo ekumenizmas“ – tai fondo steigėjo tėvo Werenfriedo van Straateno šūkis. Maždaug tokios pat pozicijos laikosi ir vokiečių akcija *Renovabis*.

Vietinių katalikų dvasininkų spėjimu, net antikatalikiškos pakraipos brošiūros kartais spausdinamos už Vakarų fondų pinigus, t. y. už Hanso Schultzo pinigus.

Privačiame pokalbyje vienas labdarys pasakė: „Jei dabar nutrauksime paramą stačiatikiams, jie pamans, kad mes norėjome nusipirkti gerą požiūrį į mus, nusipirkti ekumenizmą“. Šiame sakinyje gerai perteikta šiandienės pagalbos stačiatikiams prigimtis ir motyvacija: kad tik jie nepagalvotų ko nors bloga apie mus! „Ką pasakys Marja Aleksejevna?“ – klausė Molčalinas Gribojedovo komedijoje „Vargas dėl proto“.

Panašu, kad labdariams labiausiai rūpi, kaip jie atrodo, kokie atrodo, o ne kokie yra.

Naujų katalikų persekiojimų Rusijoje kontekste ir tylaus stačiatikių pritari-
mo fone toks elgesys iš esmės yra išdavikiškas komunistų režimo dešimtmečius išgyvenusių mūsų bendratikių atžvilgiu.

Visa valdžia – vyskupams!

Mūsų akimis žiūrint, situaciją ištaisyti galima keliais būdais.

Pirmas – *de facto* įtvirtinti sprendžiamąją vyskupų valią skirstant Vakarų paramą. Dėl to, svarstant finansavimo projektus bažnytiniuose fonduose su sprendžiamojo balso teise būtina turi dalyvauti vyskupai. Taip tvarkant reikalus būtų užkirstas kelias „vadybininkų“ savivalei ir išsklaidyti iki šiol neliečiami „prijaukintieji paramos gavėjai“. Tada labdaringa veikla iš tikrųjų bus rikiuojama pagal Katalikų Bažnyčios kanonų teisės reikalavimus.

Antras – vengti tarpininkų, ignoruoti fondus, megzti tiesioginius ryšius tarp parapijų, vyskupijų, geradarių ir stokojančiųjų, idant būtų matomi „keitimosi dovanomis“ vaisiai, idant Hansas susitiktų su Ivanu ir Jonu.

Trečias – fondų veiklą padaryti maksimaliai vaiskia, o sprendimų priėmimo procedūras – atviras ir viešas Bažnyčioje.

Ne itin sunku pastebėti, jog pirmas ir trečias punktas priklauso anaipol nesuinteresuotų ką nors keisti pačių fondų kompetencijai. Mums lieka antras kelias – susipažinti, draugauti, bendrauti ir padėti vieni kitiems, kaip darė pirmieji krikščionys.

Toks grįžimas į ištakas, mūsų manymu, paskatins sveikesnę labdarą, ir tada visiškai pagrįstai bus galima kalbėti apie „keitimąsi dovanomis“.

2002 09 20

DIENORAŠTIS

Jurgita Kristina Pačkauskienė

Rugpjūčio 1 d. Vilnius. Rytoj turėčiau grįžti namo. Sau patarčiau į keliones vežiotis sveikatos priežiūros ABC knygelę ir melsti sau išminties auginant vaikus. Sirgdama Marija pirmą kartą pasakė „mama“.

Rugpjūčio 2 d. Alėjai. Grįžome namo. Taip, čia mano namai, o ypač mano vaikų namai: Marija visą kelionę inkštė ir verkė, o Alėjuose pasigirdo garsūs džiaugsmo šūksniai (ar urzgimas).

Rugpjūčio 4 d. Sekmadienis. Alėjai. Šiandien prieš šv. Mišias Kavaliauskienė pasipasakojo, kaip kelias dienas iš eilės skyrė Bažnyčiai: Šv. Onos atleidai Betygaloj, kažkieno mirimo metinės, tremtinių susitikimas Ariogaloj... Gera, sako, pakeisti kasdienybę. Vakar Mykolas nudažė bažnyčios lietuviškus. Sako, tegul apsipranta žmonės su raudona spalva, o ir pačiam smagiau. Bažnyčia atrodo keistai – visa pilka, apsilupinęsiais dažais, stogas aprūdijęs, o štai raudonas lietuviškas priėmimo lyg naujas.

Rugpjūčio 5 d. Betygala. Plenero atidarymas. Prie mokyklos, kur apsigyvename, išnešėme stalą, ant jo sudėjome alų, vyną, obuolius ir dviejų rūšių sūrį. Obuoliai dideliame raudoname dubenyje. Jį atsivežėme plauti Marijos rūbams.

Išsirikau piešimo objektą – vieną arčiausiai esančių – bažnyčios varpinę. Motyvas paprastas. Nieko tuo nenoriu pasakyti. Juk aš keturis metus nepiešiau. Savaitė, tiksliau, penkios plenero dienos – ne laikas mokytis, juolab kad reikia galvoti apie rezultata (visiems rėmėjams reikės dovanų). Gal pastelė su šia varpine tiktų. Ir man patinka ją piešti, ir motyvas visiems gražus. Kaip prasitarė Betygalos seniūnas: rinkis tą vietą, kur mažiau šiukšlių.

Prieš vakarienę išėjome su Marija pasivaikščioti. Betygaloje yra vaistinė, kelios parduotuvės. Miestelio centre – paminklas Vytautui Didžiajam (1430–1930). Iš tolo atrodo labai mėgėjiškai, bet apžiūrėjus iš arčiau atpažįsti profesionalo darbą. Jis net ne lietas, o kaltas iš akmens. Tik proporcijos galėtų būti kitokios, mat užkėlus skulptūrą ant nelabai vykusio postamento, jos ūgis komiška sumažėja. Tikras žemaitukas.

Rugpjūčio 6 d. Betygala. Abu su Mykolu eskizavome šventoriuje. Apžiūrėjome bažnyčią. Patiko keletas daiktų – senutė kirvarpų apėsta, bet dar grojanti fisharmonija (panašią mačiau dokumentiniame filme apie Vilių Orvydą) ir patalpėlė virš zakristijos – buvęs balandžių tualetas. Klebonas parodė iš po balandžių išmatų ištrauktas senienas – seni arnotai, liturginės knygos, XX a. pradžios spauda ir keletas didelių Maiironio nuotraukų. Mano dėmesį patraukė spintelė – jos vidus ištapetuotas 1895 m. laikraščiais.

Rugpjūčio 7 d. Ugioniai. Ugionių bažnyčios nuotrauka visada eksponuojama prie Raseinių krašto įžymybių. Raktus nuo bažnyčios ir koplyčios turi sena pročekelė Kazytė. Mažai kas tai žino, o dar mažiau kas raktus gauna. Šį kartą Kazytės nebuvo – ji ligoninėje. Raktus turėjo kaimynė, kuri ir atrakino mums visus Ugionių turtus. Bažnyčioje dar naudojami seni dumpliniai vargonai, tiesa, sušaudyti per karą, išderinti, bet... Kambarėlyje virš zakristijos naujoji raktų šeimininkė rodė senus liturginius rūbus: „Buvo čia komisija atvykusi, pasakojo, aš krausčiau šituos didžiulius komodos stalčius, rodžiau senus arnotus, kapas, o atvykėliai vis fotografavo. Būtų pamačiusi visa tai Kazytė... visus turbūt išvaikytų...“

Rugpjūčio 8 d. Betygala. Pažįstu dar keletą senų pročekelių (pročekelė – lietuviškai skalbėja, bet dažniausiai jos būna ir valytojos). Viena jų gyveno Lesčiuose (Kauno raj.). Pamačiau ją Motinos dienos išvakarėse – su skarele ir suknele, marginta dideliais gėlių žiedais. Turbūt visoms pročekelėms patinka gėlėtos suknelės ar kostiumėliai, juk panašią dėvi ir Onutė – buvusi Betygalos ir Alėjų pročekelė. Ir gėles turbūt visos myli, juk ne kas kitas, o pročekelė turi jas auginti, puošti bažnyčią. Lesčių bažnytėlė stovi ant kalniuko. Čia pat kapinaitės, o aplink – ariami laukai. Nuo šio kalnelio matyti keli kaimo namukai. Vienas jų – didumo sulig kambariu, kažkoks keistas. Ten ir gyvena pročekelė. Anksčiau ji gyveno didesniame name, kartu su dar viena šeima. Tie smarkiai gėrė. Pročekelė turejo savo kambariuką namo gale. Tą galą ji vis švęstu vandeniu šlakstydavo. Vieną naktį namas degė. Visas sudegė, išskyrus pročekelės kambarį. Taip ir liko ji sau po šiais dienais.

Rugpjūčio 10 d. Betygala. Plenero darbų paroda. Susirinko svarbiausi miestelio žmonės: seniūnas, mokyklos direktorė, muziejininkės, klebonas... Daug vaikų. Senesnės moterys nedrįso prieiti arčiau – viską stebėjo iš kitos gatvės pusės. Atėjo ir „Betygalos milijardierius“. Visi jį pažįsta, tik pavardės nežino. Nevietinis, atsikėlė iš kažkur. Kaip ir visi turtingi žmonės, jis moka taupyti. Pakviestas į parodą, pirmiausia klausė, ar nemokama. Gavęs teigiamą atsakymą, pažadėjo ateiti. Ir atėjo. Amerikos bankuose, sako, turiu penkiolika milijardų dolerių. Ir mano žemė sovietiniais laikais nebuvo nacionalizuota, mokyklą ir kleboniją joje pastatė. Dar jis sakosi buvęs jūreivis. Viską išmano apie padėvėtus rūbus. Ten ir susipažinome. Prie „skuduryno“.

Rugpjūčio 12 d. Alėjai. Važiavau su Onute į Raseinius. Ji žada prisiteisti „nukentėjusių karo metu pensiją“. Abu su vyru apkasus kasė Lietuvoje, po to Vokietijoje. Autobusų stotelėje visi žmonės apie lietuų kalbą. Kaip jo trūksta, kaip niekas nebeauga. „Lis – sako Onutė. – Ne šiandien, tai ryt: varnai ant žemės tupi ir oras spaudžiasi.“ Taip, oras iš tiesų „spaudžiasi“ – viskas pilka, lyg per rūką. Toks oras geras tapyti, ypač „žaliaisiais“ vasaros mėnesiais. Rūkas ant žalumos pažeria sidabrą, tolumoje – pilkas šydas, o jei dar ant žemės krenta juosta saulės šviesos – gali tapyti, žinodama, kad pavyks.

Rugpjūčio 18 d. Sekmadienis. Alėjai. Vakare užėjo Votivo. Jau metus negirtas neužgina. Jį lydi vis tie patys šūkiei su įvairiais pasižadėjimais, bet niekam jau nebeįdomu jų klausyti. Šiandien jis vėl nori prisigerinti, todėl sako: „Votivo! Gamta! Votivo, gamta – mūsų namai! Jūsų dievas – Dievas, o mano – gamta, aš irgi tikiu, Votivo!“ Neturėjau nei noro, nei laiko klausytis, tad išsyk klausiau, ko atėjo. „Turiu svogūnų. Reikia duonos.“ Duonos daviau. „Gal turi kiaušinių?“ Duodu kiaušinių – dedasi į kišenės. Pastebėjau, kad kaimo vyras kišenės atstoja ne tik maišelius, bet ir stiklainius, į jas dedama viskas, net sliekai.

Rugpjūčio 20. Alėjai. Tebesitęsė sausra. Pradeda išsisemti šuliniai, kaimiečiai nuo pat ankstyvo ryto pėsti ar važiuoti juda link tvenkinio. Bendrovės traktorius su didžiule cisterna ir vandenį siurbiančia žarna jau nuo pat ryto burzgia po langais, ir tik pabudę kaimo vaikai subėga žiūrėti, kaip sukasi ratukas tarp cisternos ir traktoriaus kabinos. Nežinau, kuo šis procesas žavi. Neretai ir aš vežimėlyje atvežu Mariją, kuri nejudėdama spokso, kaip siurbiamas vanduo. Vidurdienį išvažiavau „ieškoti motyvų“ tapybai. Per patį karštį. Pakeliui sutinku žmones, nešinus kibirais. Tai dėl vandens. Minu tik kelio pakraščiu. Krūvos žvyro retkarčiais „užmeta“ dviratį į šoną, bet šiaip neblogai

važiuojasi. Kiek įdomiau, kai pradulka mašina. Kurį laiką nieko nematai.

Rugpjūčio 21 d. Alėjai. Gavau kelias valandas patapyti. Numynusi į „objektą“, pastebėjau įbestus kuoliukus ir ištemptą vielą. Vakar jų nebuvo. Privačios teritorijos riba. Nuvažiavau į artimiausią trobą pasiklausti, ar galima kirsti šią ribą. Sodyboje gražus senas kluonas: pamatai iš akmenų, o toliau – raudonų plytų mūras. Du šunys. Vienas – didesnis ir piktesnis – pririštas, o mažas ir vaidinantis pikta – palaidas. Tokie palaidi kartais būna labai pikti, antai trejetas šunyčių važiuojant į Didmiškį gali net į kojas kibti. Bet šitas nepiktas, tik apsimeta. Atlieka pareigą loti.

Rugpjūčio 22 d. Alėjai. Mirė seniausias Alėjų gyventojas – 97 metų buvęs kapinių sargas senukas Puikis. Onutė, taip pat seniausia tarp senučių, žinią sutiko paprastai: nesulaukė šimto... O Liucija prieš miegą pasidalijo savo svajonėmis: norėčiau būti voverytė. Neščiau saldžius riešutukus kitai voverytei. Norėčiau, kad visi vaikai būtų voveriukai, o mama būtų voverė. Mes visi džiaugtumės, kad nemirtume. Bet vis tiek turėsime mirti. Kai pasensime, tai ir mirsime. Liucijai treji.

Rugpjūčio 23 d. Alėjai. Kad diena neeilinė, prisiminiau tik dabar, vėl vakarą grįžusi iš Felikso Puikio šermėnų. Guli Puikis karste toks baltas baltutėlis. Gyvenime kitoks buvo – visas pilkas, apšepęs. Pamenu, kaip pirmą kartą pamačiau jį iš arti: mažas, liūdnas seneliukas, apsilvilkęs didelį švarką. Ant plikos krūtinės plaikstosi keli drobiniai skutai, nežinia, ar tai marškinių liekana, ar kokio tvarsčio atplaišos. Avėjo didžiulius guminius batus, o kadangi pats buvo nedidelis, tai atrodė, kad batai nuo milžino kojos. Akis smarkiai didino storo stiklo akiniai, pasikabinę ant „vanagiškos“ nosies. Mylėjau ir gerbiau Puikį, nors jis ir ilgokai su manimi nesisveikino: „su „mergšėm“ neprasidedu“, kol neperprato, kad aš Mykolo žmona ir turiu vaikų. Anksčiau jis gyveno klebonijoje, kitame gale nei Onutė. Turėjo atskirą įėjimą į savo „juoduosius“ kambarius. O juodi jie buvo todėl, kad jis krosnį kūrendavo visokiomis atliekėlėmis, net celofanais: taigi aprūkę buvo viskas, net elektros lempelė iš skaidrios, stiklinės seniai buvo virtusi pilkai ruda su sluoksniu organinės ir neorganinės kilmės apnašų.

Vėliau jam vaikai nupirko atskirą butuką prie „komercinės“ parduotuvės. Kiekvieną dieną jį matydavau su karučiu pravažiuojantį pro mūsų namus – tai į kapines, tai kokių užsilikusių savo daiktų iš klebonijos pasiimti, tai šapelį krosniai pasirinkti. Niekada nepraleisdavau to reginio – kaip iš lėto jis girgžda link bažnyčios ar nuo jos. Žiūrėdavau pro langą arba išeidavau į lauką. Kasdienis lėtas jo žingsniavimas tuo pačiu maršrutu

man buvo panašus į ritualą. Net Liucija, turbūt mane pamėgdžiodama, išbėgdavo iš namų ir šaukdavo: „Puikis eina! Žiūrėk – Puikis!“ Gerai, kad jis labai prastai girdėjo.

Mirė Puikis. Šalia jo svarbiausių dokumentų – „Vilniaus išlaisvinimo pasas“ (buvo toks per lenkų okupaciją), prieškariniai Valančiaus Blaivybės draugijos įstatai. Jie, devyniasdešimtmečiai, – senieji Lietuvos patriotai. Ne visi, žinoma, bet tie, kurie sovietmečiu gyveno „už sistemos ribų“, kurie neišmoko meluoti, vogti, kurie taupo, vertina darbą. Jie iki mirties, kol nepraras nuovokos, balsuoja už konservatorius.

Rugpjūčio 24 d. Alėjai. Vakare priverčiau Mykolą paspėti spąstus žiurkei. Ji ir turbūt jos vaikai jau kelias dienas cypauja ir naktimis varto daiktus (ypač šiukšles) virtuvėj. Paragauti lašinių gabaliuko ji atslinko gana greitai. Ir gavo per nosį. Pradėjo blaškytis. Mykolas, pasiėmęs didelę malką, užbaigė jos kančias. Aš labai

džiaugiasi, kad žiurkės nebėra, nors pati prie tokių operacijų prisidėti negaliu – ir šlykštu, ir baisu. Dabar galvoju: jei žiurkė žinduolė, tai jos vaikai negavę pieno nudvės. Norėčiau to. Negaila žiurkių. Tik nereikia žiūrėti joms į akis, nes galima susigraudinti.

Rugpjūčio 29 d. Alėjai. Iš kažkur išlindo arba kažkur lenda musės. Panašiai būna pavasarį, kai atšyla. Tuomet jos nutūpia langus, išildytas medines namų sienas. Dabar jos vėl zyžia ties langais ir ant sienų. Gal tai ženklas, kad ateina ruduo?

Rugpjūčio 30 d. Alėjai. Liucija klausia:

– Ar norėtumei, kad mes visi gyventume amžiną atilsį tame danguje su Marija ir Dievu?

– Taip, – atsakiau.

– O tetukas ar nori?

– Nežinau.

– Teti, ar nori, kad Dievas gyventų su mumis? ❏

Pas Antaną Raupelę. Alanta. 2002. Gvido Kovėros nuotrauka

KETURI ŠIMTMEČIAI KASDIENOS

Vytautas Ališauskas

Mūsų istorinę savimonę ženklina lūžiai ir pertrūkiai. Lietuvoje tik ilgai dairydamasis rasi instituciją ar tradiciją, senesnę nei devyniasdešimt metų. Šimtmečiais laikytos metinės mišios už Vilniaus katedros fundatoriaus Vytauto vėlę nutrūko, sovietams užgrobus šventovę. Kas galėtų pasakyti, ar dabar tos mišios vėl pradėtos aukoti? Net Vilniaus universitetas, oficialiai skaičiuojantis penktą šimtmetį, iš tikro yra kelių universitetų seka, pertraukta vos ne šimtmečio spragos. Keista, o gal natūralu, kad kažką pastovaus gali rasti ne tiek sostapilyje, kiek šalies pakraštyje. 1602 m. Salaspilio didvyris Jonas Karolis Chodkevičius, dainose vadinamas Katkumi, fundavo Kretingos Mažesniųjų brolių vienuolyną, kuriame įkurdino aštuonis pranciškonus. Buvo ir klestėjimo, ir nuosmukio laikų. XIX a. rusų valdžia uždraudė priimti naujus kandidatus, patį vienuolyną pavertė prasižengusių kunigų kalėjimu. Vienuolynas buvo pasmerktas išmirti. 1912 m.

Kretingos Bernardinų vienuolyno fundatoriaus Jono Karolio Chodkevičiaus portretas. 1822. Kretingos bažnyčia

bebuvo likęs vienas vienuolis – diakonas. Tačiau tais pat metais Žemaičių vyskupas Cirtautas pranciškonų abitu apvilkdino kun. Antaną Bizauską, priėmusį Pranciškaus vardą. Istorija pasikartojė 1978–1979 m., kai nauja pranciškonų karta slapta sudėjo įžadus į t. Juozo Pačinsko rankas. Nei caro administracija, nei sovietai nepajėgė Kretingoje išnaikinti pranciškonų – ne tik atminimo, bet ir pačių žmonių.

Bažnyčioje tebekaba fundatorių portretai: Karolis Chodkevičius dešinėje rankoje tvirtai laiko didžiojo LDK etmono buožę, o kaire gniaužia tarsi kalavijo rankeną, atidžiau įsižiūrėjus – tai dokumento, veikiausiai fundacinio rašto, ritinėlis, fone – karo scena; tamsiai apsitaisiusi jo žmona, Sofija Chodkevičienė, rankoje laiko knygą, pirštu užsidėjusi skaitytą vietą. Šalia – krucifiksas, pamaldumo ženklas. Bažnyčios kriptoje tebesiilsi ir jų palaikai. Raižytose medžio duryse fundatorių ir jų jauno mirusio sūnaus, paženklinto rožiniu, portretai virsta žaismingomis dekoru detalėmis, tarsi paties bažnyčios pastato dalelyte.

Pranciškonai buvo pratę kurtis atokiau nuo miestiečių namų, prie upės, kur vandens srautas nuolat priminė ir pasaulio laikinumą, ir atgimdančią Šventosios Dvasios malonių versmę. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje paupyje Mažesnieji broliai, anuomet vadinti bernardinai, jau gyveno Vilniuje, Kaune, Polocke. Kretingos vienuolynas irgi buvo pastatytas ant Akmenos upelio kranto. Vėliau, didesnis ir mūrinis, „persikėlė“ į kitą upės pusę. Ir vieta, ir statinys – tradiciniai, bet drauge tai didelė naujenybė Žemaitijoje. Kretingos vienuolynas – ne tik pirmas Mažesniųjų brolių konventas, bet ir apskritai pirmas vienuolynas Žemaičiuose. Šiame krašte tai pati vienuolinio gyvenimo pradžia. Sėkminga pradžia. Netrukus bernardinai įsikūrė Tytuvėnuose, vėliau Telšiuose. Žemaičių vyskupijoje įvairių vienuolių ėmė gausėti tiek, kad Apšvietos laikais kas ne kas net iš hierarchų nusiskųsdavo, esą jų per daug. Kretingiškiečiai vargu ar galėjo tuo skųstis. Gana paminėti pirmą Kretingos mokyklą, įsteigtą Chodkevičiaus rūpesčiu ir tvarkomą pranciškonų, t. Simoną Grosą, kilimo vokiečių, 1835 m. lenkiškai parašiusį žemaičių kalbos vadovėlį, t. Ambraziejų Pabrėžą, kurio mokslo darbų nepavyko nutylėti net sovietų laikais. Po Lietuvos bib-

liotekas išsklaidytos vienuolyno bibliotekos knygos. „Knyginyčioj klioštoriaus yra 753 knygos“, – „Žemaičių vyskupystėje“ konstatavo vysk. Motiejus Valančius. Tačiau vienuolyno buvimą pateisina ne indėlis į krašto kultūrą ar iškilių mokslininkų gausa. Jei ir reiktų kokio pateisinimo, tai būtų skaičiais sunkiai išreiškiamas indėlis į vietos Bažnyčios dvasinį ir moralinį gyvenimą. Kas skaitė 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo Žemaičių vyskupijos vizitacijos protokolus, tas žino, kokia apvertinta sielovados būklė buvo XVI a. gale. Į sielovadą įsitraukę pranciškonai paprastiems žemaičiams ne tik skelbė Dievo žodį jų kalba, mokė ištroškusius gilesnio dvasingumo, bet ir rodė kriščiioniško gyvenimo pavyzdį. Tas

pats t. Ambraziejus valstiečiams bei miestelėnams pirmiausia buvo šventu gyvenimu garsėjantis pamokslininkas, dvasios vadovas, o ne augmenijos ir geografijos žinovas. Ir šiandien žmonėse atsimenamas jo šventumas. Mįslinga „pūstelninkų“ praktika, kai pasaulietis savo iniciatyva pasitraukęs gyventi į nušalią vietą atsidėdavo askezei ir maldai, irgi siejasi su Kretingos vienuolynu. Glaustai vieno tokio atsiskyrėlio gyvenimą ir jo ryšius su pranciškonais yra aprašęs Valančius „Paaugusių žmonių knygelėje“.

Vienas Mažesniųjų brolių uždavinių buvo kova su protestantizmo įtaka, sklindančia iš Kuršo. Šiais ekumenizmo laikais tai skamba kiek šokiruojančiai ir nepopuliariai. Vis dėlto neturėtume apsimitinėti, kad nebūta konfesinių varžybų ir net kovos. Tačiau reikia pripažinti, kad fundatoriai tai kovai atkviesdami pranciškonus perkėlė akcentą nuo administracinių prievartinių kovos priemonių į bažnytinę, sielovadinę plotmę. Dar kartą žodis „Žemaičių vyskupystės“ autoriui: „[Pirmieji] bernardinai, ant savo kalvelės gyvendami,

veltui netruko: vieni bažnyčelėj [...] katalikus mokė ir išpažinimo nusidėjimų klausė, kiti, vaikščiodami po sodas, jau šlynančius žmones stiprino katalikų tikėjime, o

Kretingos bažnyčios choro stalės su pranciškonų kankiniais. Fragmentas. XVII a. pirma pusė

į liuterius pavirtusiuosius apent į katalikus grąžino“.

Visa persmelkianti Kretingos kasdienybė ir šimtametis jos dvasingumas susitelkia į stebuklingą šv. Antano paveikslą. Prie jo žmonės bėgo ištikti bėdų rūpesčių. Dažnai tos bėdos ir rūpesčiai labai paprasti, buitiniai. Smulkios ūkinės nesėkmės, pamesti ar pavogti daiktai... Tarpukario Lietuvoje iš Kretingos Šventojo prašyta to paties, kaip ir XVIII a. Vargu ar kuo skiriasi šiandieniai maldininkai – tarp pavogto arklio ar pavogto motociklo skirtumas ne toks jau didelis. Tie prašymai kartais net komiški, tampantys folkloro dalimi, kaip ir pati paveikslo vaizduojama situacija – eretiko asilas parklupęs garbina Švč. Sakramentą, liudydamas amžiną žmogaus paikumą. Žemaičių santykis su „Kretingos šventuoju Antanėliu“ neturi jokios patetikos. Jam galima išsakyti viską, kas slepia kasdienoje, bet jo galima ir prašyti užtarimo, kad žmonės jo užtarimu patirtų Šv. Dvasios teikiamą atsivertimo malonę. Jo pietietiškos akys – atjauta ir supratimas. Iš ko dar Kretinga tai patirtų? ❧

Busho doktrina

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Neaišku, ar JAV susilaikys nuo kari-
nio antpuolio prieš Iraką. Bet po
prezidento kalbos JTO rugsėjo 1-ą ge-
rokai padidėjo tikimybė, jog antpuolis
neįvyks be JTO pritarimo. Tai nelauk-
tas posūkis, nes ilgiau negu pusmetį
prezidentas Bushas, viceprezidentas
Cheyney ir gynybos ministras Rums-
feldas mušė karo būgnus, atkakliai
tvirtindami, kad JAV turinčios teisę
pulti Iraką ir pašalinti jos vadovą
Sadamą Huseiną. Vadinamoji Busho
doktrina – esą JAV turi teisę smogti
šalims atskalūnėms – kėlė daugeliui
politikų rūpestį ne vien dėl jos
apimties neapibrėžtumo, bet ir dėl
Vašingtono pretenzijų vienam pačiam
nuspręsti, ar antpuolis teisėtas.

JAV draugai Vakarų Europoje ir
kitur neslėpė savo būgštavimų dėl vie-
našalės ir, jų nuomone, arogantiškos
Vašingtono politikos. Nepasitenkini-
mas buvo vis aiškiau reiškiamas, ypač
Vokietijos kanclerio Schroederio, ne
kartą skelbusio, kad jo šalis nedalyvaus
JAV nuotykiuose. Nerimą kėlė ir tai,
kad Bushas net nemėgino patenkinti
prašymų konkrečiai apibūdinti Ira-
ko ryšius su terorizmu bei nurodyti,
kiek pažengusi Bagdado branduolinių
ginklų gaminimo programa.

JAV piršti savo karinių veiksmų
pateisinimai buvo neįtikinami ir daž-
nai keičiami. Iš esmės pateikinti
trys argumentai: a) Bagdadas palaiko
teroristus, atsakingus už rugsėjo 11
d. antpuolius; b) Amerika turi teisę
apsiginti nuo galimo Irako branduo-
linio puolimo; c) Irakas nepaiso JTO
rezoliucijų dėl nusiginklavimo.

Irako ryšiai su *Al-Qaida* liko neiš-
aiškinti. Minėti du atvejai. Esą rugsėjo
11 d. antpuolio vadas Ata Prahėje
susitiko su Irako saugumiečiais, o

kai kurie *Al-Qaida* nariai pasitraukė
į šiaurės Iraką po Talibano nuverti-
mo. Bet nėra tvirtų įrodymų, kad Ata
tikrai susitiko su Irako saugumu, o
Sadamas nevaldo Irako šiaurės. Nors
Cheyney ir Rumsfeldas dar rugpjūčio
mėnesį teigė Iraką palaikant tarptau-
tinių terorizmą, CŽV ir kitos saugumo
organizacijos skeptiškai vertino šiuos
kaltinimus. Irakas veikiausiai siekia
branduolinio ginklo, bet jis nepajėgia
pagaminti prisodrinto urano arba jo
įsigyti iš užsienio. Tad Irakas greit
nepagamins branduolinio ginklo, ne-
bent jam pasisektų užsienyje gauti
reikiamo urano. Be to, neįrodęs, jog
Sadamas ketina branduolinį ginklą
nukreipti prieš JAV, Vašingtonas
negali teigti, kad jam gresia realus
pavojus ir kad todėl jis turįs teisę
griebtis prevencinio antpuolio. Sada-
mas yra nuožmus diktatorius, naudo-
jęs cheminius ir biologinius ginklus
prieš Iraną ir savo piliečius, bet jis
nėra savižudis ir supranta antpuolio
prieš JAV pasekmes. Nepamirština ir
tai, kad Irakas gyvena branduolinėje
kaimynystėje. Pakistanas, Izraelis,
Rusija, po kiek laiko turbūt ir Iranas,
turi ar turės branduolinį ginklą, tad
jo įsigijimas būtų Irakui veiksmin-
giausia atgrasymo priemonė, juolab
kad kitos šalys turi sąskaitų su Iraku.
Pagaliau Irakas nepaiso JTO rezo-
liucijų reikalavimų, bet tai nėra karą
pateisinanti priežastis. Izraelis jau 35
metus neįgyvendina JTO rezoliucijų,
reikalaujančių pasitraukti iš okupu-
tos teritorijos. Dažniausiai rezoliucijų
neįgyvendinančioms šalims taikomos
įvairios sankcijos, bet puolamos jos
nebūna.

Dar vienas klausimas, jaudinantis
galimos JAV intervencijos priešinin-

kus – kodėl kaip tik dabar Vašingtonui
taip parūpo Irako keliamas pavojus.
Juk prieš kelerius metus mažai kas
manė, kad Irakas kelia grėsmę visam
pasauliui, ir nėra jokių ženklų, kad
ginklavimosi programoje įvyko koks
nors lūžis. Vieni aiškina, kad Osama
Bin Ladenas yra perdėm neaiški, še-
šėliuose gyvenanti asmenybė, idant
pajėgtų atstovauti
tam blogiui, su ku-
riuo kovojama. Sada-
mas yra tinkamesnis
ir konkretesnis blo-
gio simbolis, tad jis
ir pateko į JAV tai-
kikli. Bet yra kitas,
labiau bauginantis
aiškinimas, būtent
kad Amerikos užsie-
nio politikos gaires nustato karingieji
ideologai. Jiems antpuolis prieš Iraką
nėra ypatingas atvejis, bet tik pirmas
žingsnis pertvarkant arabų šalių po-
litinę santvarką taip, kad ji atitiktų
JAV ir Izraelio pageidavimus. Esą
šiose šalyse reikia sukurti demokra-
tiškas, proamerikietiškas vyriausy-
bes, kurios pritaria JAV vertybėms ir
politikai. Karas su terorizmu atveria
vartus ambicingai pasaulio pertvar-
kymo politikai, kurios varomoji jėga
nėra visuotinai pripažintos vertybės
(jei išvis tokių būtų), bet savita jų
interpretacija, kurią siekia primesti
net ir pačiai Amerikai nebūdingi ide-
ologiniai sluoksniai. Esama ir trečio
aiškinimo. JAV nuoširdžiai laiko Sa-
damą ypač pavojingu žmogumi, todėl
ir tik todėl nutarė jį pašalinti.

Busho kalba susilaukė teigiamų at-
siliepiamų. Bet ne vien dėl jos turinio.
Kalba buvo kieta ir bekompromisė, bai-
gėsi išpėjimu, kad JAV bus priverstos

veikti vienos, jei JTO nepritaris jėgos naudojimui tuo atveju, jei Sadamas neišsileis ginklų inspektorių. Pasaulis, ypač JAV draugai, atsiduso, džiaugdamiesi, kad Bushas nutarė kreiptis į JTO pagaliau supratęs, kad be jos pritarimo Irako puolimas prieštarautų tarptautinės teisės normoms, ir bent laikinai atsižvelgė į kitų šalių norus ir būgštavimus. Atsidusimą lydėjo solidarumo pareiškimai. Antai Prancūzija, ypač vertinanti savo politikos savarankiškumą, pabrėžė, kad Busho pasiūlymai dera su jos nuostatomis. O ES pirmininkaujanti Danijos premjeras Rasmussenas pareiškė pritariąs JAV nuomonei, kad JTO negalinti vengti savo atsakomybių.

Europos šalių reakcija dar kartą patvirtina nepaprastą JAV galią. Net šalys, kurios abejoja pagrindinėmis Vašingtono nuostatomis ir nemano, kad Irako sukeliama grėsmė pateisina karo veiksmus, nejaukiai jaučiasi, priešindamosi JAV, ypač tada, kai JAV jaučia pavojų savo gyvybiniams interesams. Jau kelerius metus auga įtampa tarp JAV ir Europos dėl gamtos apsaugos ir Kioto sutarties, dėl politikos Izraelio ir Palestinos atžvilgiu, dėl Tarptautinio baudžiamojo teismo, dėl įvairių prekybos apribojimų. Ir daugeliu atvejų Europos pozicija protingesnė ir teisingesnė. Bet noras rasti kompromisą lieka gajus net tokiais klausimais kaip Vašingtono reikalavimas, kad jo pareigūnams būtų suteikta neliečiamybė nuo Tarptautinio baudžiamojo teismo. Beveik nėra jokios tikimybės, kad JAV, taip pat Rusijos, Kinijos ar ES šalių pareigūnai būtų teismo traukiami baudžiamojon atsakomybėn, o neliečiamybės suteikimas amerikiečiams tik patvirtintų skeptikų teigimus, jog tarptautinis teisingumas taikomas tik mažoms, silpnoms šalims. Amerika laikosi savo kietų nuostatų, o europiečiai dar vis ieško kompromisų.

Europos politikai pasižymi savo polinkiu ieškoti konsensuso; kitaip ES būtų seniai iširusi. Bet JAV daromos nuolaidos nėra būdingos, su kitomis

šalimis europiečiai gali griežtai derėtis. Briuselis atmeta Rusijos prašymus netaikyti vizų režimo Karaliaučiaus gyventojams, atsisako rimtai derėtis su Turkija dėl jos narystės ES, o kandidatėms iš Vidurio ir Rytų Europos primeta narystės sąlygas. Amerikai rodomas nuolankumas yra išimtis, atspindinti ypatingą Vašingtono vaidmenį pasaulyje, norą žygiuoti kartu su juo, o ne jam oponuoti.

Įtempti santykiai turėtų būti pamoka ir Amerikai, jai priminti, kad švaistymasis žodžiais ir grasinimais bei JAV išskirtinumo pabrėžimas sukelia nepasitenkinimą ir pyktį, kuris nebus lengvai pašalinamas. Paskelbdama karą su terorizmu, vėliau ir Sadamui, Amerika neįtūtė reikalavimų tartis su kitais ir aiškinti savo planus. Atsakingi JAV pareigūnai beveik su pasigardžiuoju dėstė, kad Vašingtonas turi galią ir teisę daryti tai, ką jis nori, be JTO pritarimo. Bushas sudvejino pasaulį į tuos, kurie yra su Amerika, ir tuos, kurie prieš ją, duodamas suprasti, kad nėra trečio savarankiško kelio. Rugsėjo mėnesio Cheyney dar aiškino, kad ginklų inspektorių sugrįžimas į Iraką – žingsnis, kurio siekia dauguma pasaulio šalių – būtų *pavojingas* ir suteiktų *apgaulingą paguodą*.

Sunku tiksliai nustatyti kovingos retorikos ir laikysenos pasekmes, bet Amerikai jos buvo kenksmingos, nes atstūmė šalis, pasiryžusias kartu veikti su ja. Jei JAV būtų anksčiau tarusiosios su sąjungininkėmis, kreipusiosios į JTO, koalicija prieš Iraką būtų tvirtesnė ir daugiau pasiekusi.

JAV spaudimą labiau junta politikai, kurie geriausiai supranta Vašingtono galią, tad ir reikalą į ją atsižvelgti. Eilinio europiečio ar arabo perspektyva yra kita. Arabų šalyse neapykanta Amerikai yra pasiekusi stulbinamą lygį, labiausiai dėl vienašalio Izraelio palaikymo, bet dar ir dėl grasinimų Irakui. Tačiau nusigręžiama nuo JAV ir kitur. Nauja Kanados gyventojų apklausa, paskelbta dienraščio *Toronto Globe and Mail*, rodo, kad net 69%

apklaustųjų mano, jog JAV iš dalies atsakingos už rugsėjo 11 d. įvykius. Schroederio kovingą nuostatą iš dalies lėmė artėjantys parlamento rinkimai ir žinojimas, kad jai pritaria rinkėjai. Net Anglijos gyventojų dauguma kritiškai vertina JAV politiką.

Busho politikos gynėjai tvirtina, kad JAV turi vadovauti, o ne akilai sekti daugumos pavyzdžiu. Sadamo pašalinimas esą nutildys kritikus, žmonėms atvers akis ir šie supras, jog Vašingtonas teisingai įvertino padėtį ir vienintelis drįso daryti tai, ko reikalavo dorovė ir atsakinga politika. Savo dinamiškumu ir atvirumu JAV toliau žavės pasaulio jaunimą, ir antiamerikietiškos nuostatos atslūgs, bent Europoje.

Gal taip ir bus, bet esama ir kitų galimybių, antai kad vis sunkiau bus užglaistyti kylančius nesutarimus, nes vis labiau skiriasi nuostatos svarbiausiais, ne tik politikos klausimais. Europiečiai kitaip vertina socialinę apsaugą, darbą, atostogas ir nedarbą, gamtos teršimą, paramą užsieniui ir atsakomybę trečiajam pasauliui, mirties bausmę, globalizaciją ir t. t. Galima išvengti vertybių takoskyrą. Skirtingi požiūriai nebūtinai sukelia priešišumą, bet šiuos skirtumus paaštrina Amerikos polinkis iš aukšto žiūrėti į kitus, laikyti save doros ir drąsos įkūnijimu, bei nenoras ar nesugebėjimas išdėstyti savo poziciją ir klausytis kitų. Vašingtonas anksčiau taip nesielgdavo.

JAV galia neabejotina, bet jos nėra visagalės. Persų įlankos karo išlaidas padengė Europa ir Japonija, Europa palaiko taiką ir rūpinasi ūkio atkūrimu Balkanuose, Kabulo gatvėse patulioja kitų šalių kariai. JAV sukaupti geros valios išteklių dar nėra išsekę, bet Busho administracija juos gerokai sumažino, nors buvo itin palankios sąlygos juos padidinti. Būtų perdėm optimistiška manyti, kad kai kurie principiniai skirtumai tarp JAV ir kitų šalių bus greitai pašalinti, bet galima viltis, jog bus stengiamasi jų neaštrinti. ❧

LIETUVOS GEOPOLITIKA – REVIZIJOS POREIKIS

Egidijus Vareikis

Frazė „Lietuvos geopolitika“ ne vienam skamba keistai. Tą sąlyginę keistybę lemia keletas priežasčių.

Viena vertus, pati geopolitika šiandien yra neaiškioje mokslo–nemokslo pozicijoje. Ji lyg ir leidžia suvokti geografijos bei politikos ryšį, strategiškai planuoti valstybės ateitį, atsižvelgiant į globalias ir regionines realijas bei nacionalinius interesus. Geopolitika dažnai kaltinama esanti tik figos lapelis diktatūrų ir agresyvių valstybių nemoraliai politikai pateisinti. Galiausiai ar integracijos, globalizacijos ir balistinių raketų epochoje žemėlapis ką nors dar reiškia? Abejonių geopolitika kaip mokslu nestinga.

Net ir pripažinus geopolitiką mokslu, neaišku, ar Lietuva yra pakankamai svarus objektas geopolitinėms studijoms, ypač dabar, ar ji ne per maža, ar ji gali būti kiek nors geopolitiškai įtakinga?

Tad Lietuvos kaip valstybės geopolitikai nagrinėti ypatingo dėmesio kol kas neskiriama. Svarstant apie Lietuvos vietą pasaulyje ir strategines ateities galimybes vyrauja atodūsių apie romantinę istoriją, vis dar persmelktą didingo „nuo jūros iki jūros“ vaizdinio bei desperatiški verksmai apie mažą visų nuskriaustą valstybę. Dar ir šiandien mūsų geopolitikų svarstymuose dažniausiai cituojami klasikiniai tarpukario laikų Kazio Pakšto ar Stanislovo Tarvydo veikalai, skirti daugiausia Lietuvos, kaip mažos ir vienišos valstybės, atvejui. Tačiau mūsų dienomis, Lietuvai integruojantis į euroatlantines struktūras, jos geopolitinis įvertinimas gali, o gal ir turi keistis. Kad tai būtų įmanoma, reikia atlikti pakitusio vadinamojo geopolitinio kodo analizę ir apskritai leisti į naujas detalesnes geopolitikos studijas.

Populiariai suprantant, geopolitinis kodas yra strategiinių prielaidų visuma, supanti kokią nors valstybę ir sudaranti bazę jos užsienio politikai. Galima sakyti, kad geopolitinis kodas sudarytas iš keturių esminių elementų – valstybės interesų, išorinių grėsmių, jų įveikimo strategijos ir tų interesų saugojimo „kainos“ – įvertinimo.

Paprastai išskiriami trys geopolitinio kodo lygmenys: vidinės situacijos, galimybių ir interesų įvertinimas; artimų ir toliau gyvenančių kaimynų studijos (regio-

ninis lygmuo), taip pat ir globalus lygmuo, svarbus, žinia, visų pirma valstybėms, turinčioms aiškių globalių interesų.

Nesunku suvokti, kad strateginė aplinka kinta, tad ir geopolitinis kodas reikalauja periodiškai atnaujinamo tyrimo bei charakterizavimo, taip pat ir nepaliaujamų geopolitinių studijų. Suprantama, kad geopolitinis kodas visą laiką kinta dėl to, kad kinta visos jo sudedamosios dalys – valstybės interesai, grėsmės, jų įveikimo strategija ir proceso kaina. Tad bet kokių studijų pradžia svarbu mokėti apibrėžti minėtas keturias kodo dalis, o tai nėra labai paprasta, ypač šiandien, kai nestinga abejonių, ar Lietuva apskritai turi kokią nors ilgalaikę strategiją ar išlikimo ir klestėjimo scenarijų.

Tačiau pirmiausia reikia išskelti klausimą, kuris gal iš pažiūros ir skambės patetiškai, tačiau yra neapneimamas: kas gi ta Lietuva, nuo kada prasideda dabartinės Lietuvos geopolitinė istorija, kurios tęsėjai esame šiandien?

Lietuvos geopolitikos studijos istoriniu aspektu turi prasmę tik tada, kai esame tikri, jog egzistuoja Lietuvos geopolitinis tęstinumas. Jis neatsiejamas nuo istorinio valstybės tęstinumo, tačiau nėra jam tapatus. Lietuvos istorijos tęstinumo problema yra gerai žinoma: psichologiškai lietuviai savąja valstybe laiko LDK nuo Mindaugo iki Vytauto, ir nuo XIX a. pabaigos iki dabar. Mažai kas žino ir nori žinoti, kas valdė Lietuvą po Vytauto mirties, kas sudarė uniją su Lenkija ir kas vyko po to. Lietuviai gerai informuoti apie lietuvių karus su kryžiuočiais, bet labai mažai – apie XV–XVIII a. konfrontaciją su Maskvos Kunigaikštija, žino apie Algirdo nesėkmingą bandymą paimti Maskvą, bet nežino apie sėkmingą žygį XVII a. pradžioje.

Šie istorijos suvokimo „sava–nesava“ kuriozai daro problemiškas ir geopolitikos studijas. Geopolitikui klausimas skamba taip: ar valstybės interesai, anksčiau buvę svarbūs, išlaiko tęstinumą? Jei taip, tai kiek dabartiniai

Lietuvos interesai sietini su LDK interesais, jei ne, kada reali Lietuvos geopolitinė istorija prasideda – 1918, 1990 m., ar nuo narystės ES pradžios?

Iš karto tenka konstatuoti, kad eiliniam lietuviui smagu pasigėrėti Vytauto Didžiojo laikų Lietuva, tuo pat metu jis emociškai nesijaučia esąs atsakingas už dabartinės Ukrainos ar Baltarusijos – buvusios Didžiosios Kunigaikštijos teritorijų – likimą.

Turint galvoje dabar plintančias lietuvių pastangas užpildyti spragas savo istorinėje atmintyje, dar negalima teigti, kad dabartinė Lietuva nori ir gali prisiimti LDK geopolitinio kodo paveldėtojos vaidmenį. Tokiu atveju Lietuvos geopolitikos studijas pakanka pradėti nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, nuo Lietuvos, panašios į dabartinę. Tačiau jei Lietuva prasidėjo tik XX a., kas buvo iki jos ir ar tas „kažkas“ yra visai nereikšmingas? Tikriausiai negalime lengva ranka istorijos pradėti XX a., juolab kad reikšmingiausi Lietuvos kaimynai to nedaro. Be to, XIII–XV a. istorija Lietuvos nacionaliniam orumui labai svarbi, ir lietuviai, kitaip negu latviai ir estai, 1918 m. laiko ne valstybės įkūrimo, bet atkūrimo momentu. Jei kalbame apie atkūrimą, neišvengsime ir kalbos apie paveldą.

Šioje neišskioje situacijoje bent fragmentiška Lietuvos istorinės geopolitikos apžvalga yra būtina.

Lietuvos geopolitikos istorija pilna klausimų, į kuriuos neatsako nei istorikai, nei politikai. Pradėkime nuo to, ką istorikai pamena. Vadinamoji ikimindauginė Lietuva geopolitikos požiūriu yra vienas mįslingiausių Lietuvos gyvavimo laikotarpių.

Populiari istoriografija, politikos istorija mažai ką tegali pasakyti apie tai, kas buvo Lietuvoje iki XIII a. pradžios. Pavarčius istorijos atlasus, susidaro keistas įspūdis – dabartinių Baltijos valstybių teritorija buvo viena ilgiausiai išsilaikiusių „baltų dėmių“ mūsų žemyne. Istorikai žino Rusijos ir Lenkijos valstybes, bet nieko daugiau apie baltų ir finougrų gentis, išskyrus prielaidą, kad jos egzistavo. Baltijos valstybių politinę istoriją iš esmės pradėjo tik Rygos ar Karaliaučiaus miestų įkūrimas. XIII a. prasidėjus ekspansijai, ėmė aiškėti, kad baltų ir finougrų gentys buvo Baltijos jūros rytiniame krante.

Kodėl tokia „balta dėmė“ Europoje taip ilgai išliko? Kodėl Baltijos pakrantė nesukūrė žinomesnės valstybės, kodėl buvo neprijungta prie palyginti gerai organizuotų Rusijos ar Lenkijos valstybių, kodėl jas aplenkė vikingai ir iki XIII a. – net ryžtingi krikščionių misionieriai?

Atsakymai daugiausia apipinti mitais, pradedant pasakomis apie neižengiamus miškus ir nepaprastai narsius karius, baigiant ciniškomis remarkomis apie tai, kad baltų gentys buvo regiono chuliganai ir plėšikai, ir su jomis tiesiog nenorėta bendrauti. Nei nepapras-

to narsumo, nei ekstremalaus chuliganizmo versijos neįtikina antropologiškai – kas galėjo lemti tokius išskirtinius bruožus. Mažstant geopolitiškai, susidaro įspūdis, kad dabartinės Lietuvos ir jos apylinkių teritorija tikriausiai buvo visiškai nepatraukli: per mažos upės, nedidelis gyventojų tankis, t. y. nepatraukli rinka ir menkas technologijos lygis. Net prasidėjus kryžiuočių ir kalavijuočių ekspansijai, Dauguvos ar Priegliaus vandens keliai atrodė patraukliau nei Nemunas; Memelio miesto visiškai pakako, poreikis užimti dabartinę Lietuvą nebuvo toks didelis kaip Prūsijos ir vėliau atsiradusios Livonijos atveju. Geopolitikai, netikintys ypatinga narsa ar morale, konstatuotų, kad LDK susikūrimą, stiprėjimą ir ekspansiją į Rytus veikiausiai įgalino jos santykinis geopolitinis nepatrauklumas ir Vakarams, ir Rytams.

Pagal Alfredo Mahano apibrėžimą, LDK buvo tipiškiausia, kokią tik įmanoma rasti, sausumos valstybė. Vytauto Didžiojo laikais abi jūros tebuvo tik geografinės padėties simbolis, bet neišreiškė kokio nors ekonominio intereso. Lietuva sugebėjo absoliučiai nepasinaudoti nė viena iš jūrų. Juodoji realiai tebuvo menkas istorijos epizodas, o Palangos–Šventosios ruoželis prie Baltijos – ekonomiškai visai neperspektyvus krantas. Lietuva neturėjo nei nors kiek pastebimesnio uosto, nei laivyno, o tai, kas vadinama tarptautine prekyba, buvo vien mažareikšmis ekonominis reiškinys. Kalbos apie svarbius Hanzos prekybos centrus Lietuvoje gerokai perdėtos. XIX a. formaliai prijungus Lietuvos pajūrių prie Kuršo gubernijos, iš esmės niekas nepakito.

Realus LDK gyvenimas, atskirai ar Abiejų tautų Respublikos sudėtyje, sukosi veikiau Vilniaus–Gardino–Polocko trikampyje ir netoli jo, palikdamas Žemaitijai provincialios autonomijos statusą, ir tai aiškiau nurodo Lietuvos – kaip imperijos ir silpnos neperspektyvios valstybės – statusą. Turint galvoje šį Lietuvos geopolitinį neperspektyvumą, ir pridūrus etninį, religinį ir kultūrinį margumą, politinį chaosą, jos egzistavimas iki XVIII a. pabaigos gali būti laikomas stebėtinu laimėjimu.

Šioje vietoje norėtusi paminėti du įdomius geopolitinius momentus.

Pirmasis – britų geopolitikos klasiko Halfordo Johno Mackinderio mokymas apie svarbiausią pasaulio vietą – Heartlandą, – vietą, kurią reikia kontroliuoti, norint kontroliuoti visą pasaulį. Mackinderis, per savo gyvenimą pateikęs ne vieną žemėlapių, kuriame pažymėta ta svarbiausioji vieta, paaiškino, kaip ją reiktų užvaldyti. Heartlandas – tai iš esmės Rytų Europa ar jos dalis. Visuose žemėlapiuose LDK priklauso Heartlandui, maža to, yra žemėlapių, kuriuose Heartlandas beveik sutampa su „Vytautine Lietuva“. Tad mažstant globaliai, buvusi LDK buvo geopolitiškai nepaprastai reikšminga vieta. Neperspektyvi realiai ir reikšminga teoriškai. Galima spėlioti, kaip gi nutiko LDK – ar valstybė neišnaudojo

turėto geopolitinio šanso, ar teorija, tokį šansą pranašavusi, buvo klaidinga. Tai dar viena geopolitinės Lietuvos istorijos mįslė.

Antras momentas – politinė istorinė misija, kurią kelis šimtmečius vykdė Lietuva ar Respublika, Vakaruose dažniausiai tebesuvokiama kaip Lenkijos (ar lenkiška) valstybė. Rusija tapo Europos valstybe tada, kai nusilpo ar išnyko Lietuva. Kotryna II išdrįso vadinti Rusiją Europos valstybe tik tuomet, kai ji įsitvirtino buvusioje Livonijoje, o realiai tapo Europa (ar Europos problema?) tik po Respublikos padalijimų. Lietuviai, išmokyti istorijos tarpukario Lietuvos ir sovietinės mokyklose, žino, kad Lietuva saugojo Rytus nuo kryžiuočių, o Vakarus – nuo mongolų, tačiau svarbiausia Lietuvos geopolitinė misija buvo Europos atskyrimas nuo... Maskvos Kuni-gaikštijos. LDK, pagal savo pačios apibrėžimą, buvusi ne tik lietuvių ar gudų, bet ir rusų valstybė, iki savo egzistencijos pabaigos nesutiko atiduoti Maskvos Kuni-gaikštijai rusų, kaip etnos, reprezentavimo monopolio. Lietuviams Maskvos rusai – maskoliai – skyrėsi nuo tų, kurie gyveno LDK. Iš esmės tik sunaikinus Lietuvą Maskva *de facto* tapo Rusija. Be abejo, ne vienas šioje vietoje paklaus, gal neišsprendžiamos Rusijos problemos sprendimo raktas yra... Vilniuje? Praeitais Lietuvos nepateisino jai suteiktos geopolitinės misijos būti Heartlandu ir kontroliuoti rusus, tačiau gal tokią misiją dar gali susigražinti?

Tarpukario Lietuvos valstybė, su tokiomis realiomis ribomis, kokias galiausiai įgavo trečiame dešimtmetyje, dėl suprantamų politinių motyvų Lietuvos realiaja sostine tapus Kaunui (o ne Klaipėdai), pasirinko dabar jau mažos kontinentinės valstybėlės geopolitinį likimą.

Tokios valstybės *raison d'être* galėjo būti tik tautišku-mas. Nenuostabu, kad tautinėmis idėjomis ar mitais ir buvo prisodrinta ir istorija, ir geografiniai siekiniai. Vilniaus, Klaipėdos ar Gardino reikalingumas dažniausiai buvo grindžiamas istorijos ir kultūros paveldo, o ne ekonominiais, kariniais ar dar kokiais nors argumentais.

Nenuostabu, kad jau minėtuose Kazio Pakšto darbuose daugiausia rūpinamasi Lietuvos, kaip tautinės lietuvių valstybės, geopolitiniu kodu. Pakšto supratimu, lietuviai kaip tauta gyvena santykinai pavojingoje pasaulio vietoje – interesų trynimosi zonoje. Geopolitikas *a priori* suteikia Lietuvai mažos tautos statusą, tad ir patarimai lietuviams gerokai pesimistiški. Nepalankiai geopolitika Pakštas siūlo priešpriešinti protinę politiką, kas *de facto* būtų „gerai sureguliuota ekonomika“, geranoriški santykiai su kaimynais ir pasaulio „viešpačiais“, nesuteikiant jiems preteksto kištis į Lietuvos vidaus reikalus. Žymiausias Lietuvos geopolitikas aiškina, kaip mažai tautai kovoti už savo išlikimą, ir jo siūlymai gana des-

peratiški. Tenka konstatuoti, kad pakštiška geopolitika vyravo ilgus dešimtmečius tarpukario, sovietiniu ir net posovietiniu laikotarpiu. Lietuviai susitaikė su mintimi, kad jie yra maža kovojanti tauta, amžinai didžiųjų kaimynų skriaudžiama. Visi aplinkui stengiasi Lietuvą užvaldyti, jai pakenkti ar ją apgauti.

Žinia, kad Pakštas siūlė Baltoskandijos idėją, tačiau pats pripažino, jog tai geidžiamas, bet mažai tikėtinas sumanymas. Išankstinės sąlygos Baltoskandijai – visiškos grėsmės iš Rytų nebuvimas ir visos Europos garantijos Baltoskandijos neutralitetui.

Stasys Šalkauskis straipsnyje „Geopolitinė Lietuvos padėtis“ 1938 m. „Židinyje“ rašė, kad Lietuva yra Rytų ir Vakarų antagonizmo zonoje, nori būti Vakarais, tačiau daug kuo susieta su Rytai. Ji yra paribio valstybė ir jai nulemtas neutraliteto likimas.

Stanislovas Tarvydas veikale „Geopolitika“ taip pat mato liūdną Lietuvos situaciją tarp galingų valstybių ir svarsto, kaip Lietuvai tapti tiltu, ir labai tvirtu, tarp Vakarų ir Rytų. Makinderiškas Heartlandas aukojamas idėjai kaip nors atgauti Vilnių, išlaikyti Klaipėdą, stiprinti savo unikalią kultūrą bei tautos intelektualinį potencialą, tikintis geresnių laikų.

Kai kurie, vadinkime, tautinių geopolitikų teiginiai atsirado neatsitiktinai. Vidurio Europa po 1918 m. realiai buvo buferinė zona tarp Vakarų ir SSRS. Yra teigiančių, kad ji buvo buferis, tramdantis Vokietijos revanšistines užmačias. Buferinių valstybių koncepcija griuvo po 1945 m., kai ėmė leistis „geležinė uždanga“. Pastaroji padalijo ne tik sausumą, bet ir Baltijos jūrą. Ji tapo tokia, kokia būna įsivaizduojama sausumos imperijų kūrėjų (skirianti jūra). Toks statusas darė Baltijos jūrą neefektyvia, kitokia, nei įsivaizduotų jūros valstybės (jungianti jūra). Po 1989 m., Sovietų Sąjungai nusilpus, bet nepraradus savo karinės galios, buferinės zonos koncepcija vėl savitai iškilo. Vakarai palaikė SSRS nusiginklavimą, bet neskubėjo priimti Vidurio Europos šalių į savo saugumo sistemą – NATO.

1990 m. Lietuvos Respublika taip pat turi savų geopolitinių ypatybių. Paradoksalu, bet šiandien patiems lietuviams sunku apsibrėžti, kokiam Europos regionui jie priklauso. Jei bandysime Lietuvą priskirti Šiaurės Europai, patirsime, kad tai būtų pati piečiausia Šiaurės Europos valstybė, savąja katalikiška tradicija visiškai nepritampanti prie protestantiškos skandinavų aplinkos.

Neretai Lietuva priskiriama tradicinei Vidurio Europai, tačiau tokiu atveju ji tampa šiauriausiu to regiono pakraščiu, nelabai panašiu į habsburginį Europos centrą. Vilnių gal ir galima kaip nors lyginti su Krokuvą, bet su tokia Vidurio Europa, kaip Budapeštas ar Zagrebas, – jau žymiai sunkiau.

Geografiškai Lietuvą galima priskirti ir Rytų Europai, tačiau tada reikia manyti, kad ji tokio tipo šalis kaip Rusija, Baltarusija ar kokia nors Moldova. Politiškai tai nelabai viliojantis pasirinkimas. Na, dar lieka visai „specifinis“ regionas – Baltijos valstybės, tačiau tai veikia politikos, o ne geopolitikos dalykas: Baltijos valstybės yra ne kas nors kita kaip tik Europos valstybės, kuri laiką buvusios okupuotos Sovietų Sąjungos.

Palikus nuošalyje regionus, galima teigti, kad Lietuva šiandien tokia, kokia nebuvo niekad: pirmą kartą istorijoje ji turi Vilnių ir Klaipėdą vienu metu, Klaipėda tampa lietuvišku ir į Lietuvą integruotu ostu, sostinė – Vilnius – atsiduria šalies Rytuose. Kadaisė sumanytas būti metropolija Gardinui, Minskui, Polockui, jis priverstas būti metropolija Šiauliams, Kaunui, Alytui. Tokia Lietuva integruojasi į regioną, kuriame Baltijos jūra tampa vidaus vandenimis, t. y. tampa jungiančia, o ne skiriančia jūra.

Suprantama, kad tokioje situacijoje Lietuvai labai naudinga „atsisukti“ į Baltijos jūros pusę, nenuostabu, kad interesai dažnai ima sukintis apie Klaipėdą, ji tampa santykinai patraukli ir reikalinga vieta. Tai pozityvus ženklas, rodantis realią Lietuvos reorganizaciją jūrinės valstybės idėjos link.

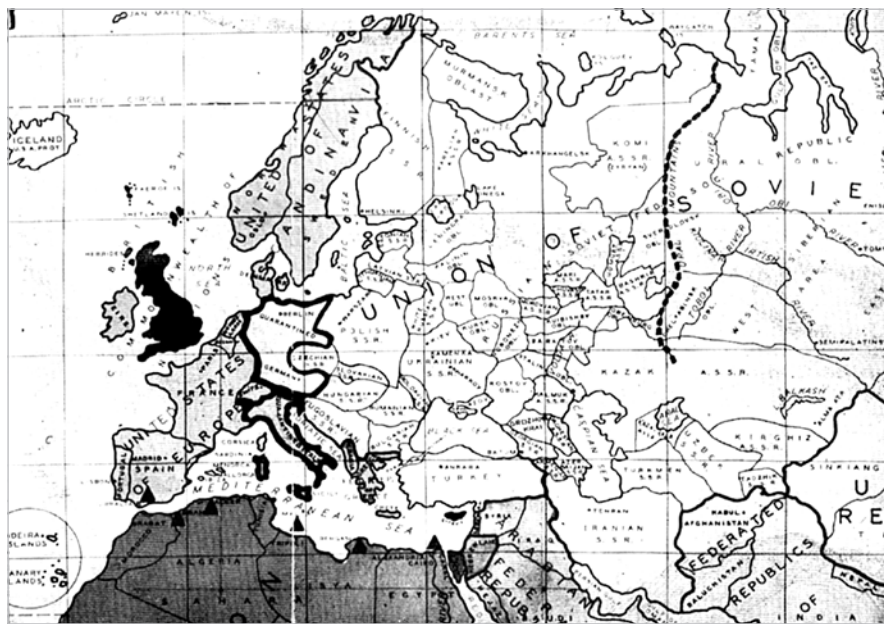
Kita vertus, įdomioje situacijoje atsiduria Vilnius. Jei ES papildys dešimtimi šalių, besitikinčių tapti Sąjungos narėmis 2004 m., Vilnius taps toliausiai nuo jūros nutolusia sostine tarp tų ES šalių, kurios priėjimą prie jūros turi, bei labiausiai į Rytus nutolusi ES šalies sostinė (išskyrus Kiprą – salą – ir Bulgariją, kurios narystė nukelta vėlesniam laikui). Beje, Rygos pajūris, o ne Klaipėda, yra arčiausiai Vilniaus esantis krantas.

Turint galvoje, kad orientuota į jūrą Lietuva niekada istorijoje nebuvo, dabartinė reorientacija yra tikras geopolitinis virsmas. Toks virsmas taip pat skatina ir didesnę valstybės atvirumą, ne vien politinį, bet ir ekonominį bei kultūrinį.

XXI a. pradžioje ryškėja nauji geopolitinio kodo bruožai. Suprantama, kad tai visų pirma globalizacija, informacinė visuomenė, šiuolaikinės komunikacijos. Jie nevienodai veikia atskirus pasaulio regionus, tačiau Lietuvos neišskiria iš bendro Vidurio Europos

konteksto. Reikia tikėtis, kad artimiausioje ateityje Lietuva globalaus geopolitinio kodo atžvilgiu liks „viena iš“, o ne kuo nors ypatinga savo regiono šalimi.

Kas kita – regiono geopolitinis kodas. Jeigu priimsime tai, kad atsigręžiame į Baltijos jūros geopolitinę erdvę, turime konstatuoti, kad esame dalis 50 milijonų žmonių, „orientuotų“ į Baltijos jūrą. Savo ruožtu mūsų *Mare Balticum* regioną supa daugiau kaip 300 Vakarų ir apie 250 milijonų Rytų europiečių. Tačiau skaičiai

JAV kairiųjų visuomenės sluoksnių „Vieningo pasaulio“ sąjūdžio parengto „Pakario naujojo pasaulio žemėlapis“ (1941 10) fragmentas. Skelbiama pagal Kazio Pakšto publikaciją, in: *Aidai*, 1954, Nr. 5

dar nedaug ką sako. Lietuva ir Baltijos regionas yra ta Europos dalis, kur plečiasi ES ir NATO, kur formuojasi nauja Vakarų ir Rytų skiriamoji riba. Tad iškyla pasirinkimas kurioje pusėje būti ar pusės nesirinkti, t. y. suformuoti nacionalinių interesų komponentą naujame geopolitiniame kode.

Lokaliu lygmeniu taip pat esame visai naujoje situacijoje. Turime galimybę apsispręsti. Prieš pusę amžiaus, kai galimybė patiems spręsti nutrūko, Lietuva atsirado kitokioje situacijoje – turi kitus kaimynus ir kitokius santykius su jais. Lenkija iš pavojingiausio kaimyno tampa strateginiu partneriu, Vokietija geografiškai gana nutolusi, Lietuva rengiasi turėti ilgą išorinę suvienytos Europos sieną.

Ar geografija vis dar svarbi? Kalbantys apie globalizaciją ir naujas technologijas neretai stengiasi sumenkinti geografijos reikšmę ir turi tam pakankamai argumentų. Žinantys, kad valstybių galia priklauso ne vien nuo karinės ar ekonominės galios, bet nuo sėkmingų sąjungų ir intelektualinio potencialo, geografijos galią taip pat turėtų sumenkinti. Tačiau kiek lokalesni

dalykai, tokie kaip NATO narystės problemos, susijusios su geografiniu Rusijos artumu, tranzito klausimai, kuriuos sąlygoja geografinis vienos Rusijai priklausančios dalies atsiskyrimas nuo kitos, neabejotinai rodo, kad geografija išlieka svarbi.

Kokia gi gali ar privalo būti Lietuvos geopolitika? Kaip minėjau, moderni geopolitika nėra sukurta, tačiau politikų, politologų ir šiaip besidominčių politika svarstymuose galima išskirti mažiausiai tris geopolitinio mąstymo sroves.

Pirmoji – tai etnis izoliacionizmas, savitas Pakšto idėjų tęsinys. Antroji – europaiferinis fatalizmas. Trečioji – euroatlantinis aktyvizmas.

Pirmosios idėjos šalininkų gretos gana gausios. Jos atstovai teigia, kad Nepriklausomybę atgavusi Lietuva yra maža, silpna valstybė, apsupta ne tik stipresnių, bet ir agresyvių jėgų, ir esanti bemaž tiek pat nesaugi, kaip ir tarpukariu. Galima teigti, kad tai iš dalies sėk-

mingas praėjusio šimtmečio pabaigos apibūdinimas: Lietuva – mažos valstybės apibrėžimą atitinkanti šalis, ekonominio pragmatizmo ir naudos besivaikančiame pasaulyje neturinti ištikimų sąjungininkų ir galingų užtarėjų, kukliai besitikinti, kad bemaž stebuklui įvykus, galės tapti savotišku tiltu tarp Vakarų ir Rytų.

Kalbant apie vis dar populiarią tilto idėją, reikia konstatuoti, kad idėja patraukli, jei priimame prielaidas, kad Lietuva nepriskiria savęs nė vienai iš pusių, jei norime būti pasyvūs stebėtojai, jei jaučiame tam tikrą grėsmę iš abiejų pusių. Tai didele dalimi pasiteisinimo dėl nesėkmių, pasyvumo ir neryžtingumo ideologija. Geografiniai svarstymai apie tai, kad per Lietuvą eina trumpiausios transporto keliai, kad ji turi pakankamai išplėtotą infrastruktūrą, nėra reikšmingi, jei savo geopolitine prigimtimi Lietuva nesijaučia norinti būti tranzito valstybe. Neapsisprendžianti būti vieno kurio nors „kranto“, o ne „tilto“ valstybe, Lietuva ir toliau lieka vieniša, nuo kaimynų priklausoma šalis.

Etninio izoliacionizmo idėjos šalininkai, kaip ir kadaise Kazys Pakštas, mano, kad Lietuvos valstybės

LIETUVA PRIE ADAMKAUS

Egidijus Aleksandravičius *Bronius Kutavičius*
Vytautas Ališauskas *Česlovas Laurinavičius*
Valdas Bartasevičius *Marcelijus Martinaitis*
Gintaras Beresnevičius *Dalia Michelevičiūtė*
Viktorija Daujotytė *Algirdas Patackas*
Leonidas Donskis *Nerija Putinaitė*
Saulius Drazdauskas *Zenonas V. Rekašius*
Stepas Eitminavičius *Mstislavas Rostropovičius*
Kęstutis K. Girnius *Bronys Savukynas*
Naglis Kardelis *Laimonas Tapinas*
Gediminas Kirkilas *Violeta Urmana-Urmanavičiūtė*
Giedrius Kuprevičius *Virgis Valentinavičius*

raison d'être tebėra stiprus tautiškumo jausmas. Integracija į ES, jų manymu, yra pavojinga išpuoselėtam tautiškumo jausmui, kuris lemia šalies išskirtinumą. Taip geopolitiškai mąstant daug vietos lieka ir mitinei Baltijos tautų vienybei, ir romanizuotai istorijai. ES yra negera ir todėl, kad pašaipiai žiūri į izoliacionistų utopijas turėti Lietuvą, nepaprastai protingų intelektualų valstybę, valstybę, kurioje nesama nusikalstamumo, kurios ekonomika paremta tautinės meilės ir etninio susitelkimo dvasia. Suprantama, kad Lietuvos, kaip ypatingos valstybės, neutralitetas laikomas logiškiausia ir protingiausia būseną, tačiau dabartinėje pavojingoje tarptautinėje situacijoje integracija į NATO galima. Tačiau, daugelio etninių izoliacionistų nuomone, ta narystė turi būti vienpusė: NATO privalo ginti Lietuvą, tai organizacijos moralinė pareiga, o štai lietuviams nereiktų dalyvauti NATO misijose kur nors Afganistane ar Balkanuose – tai toli nuo Lietuvos ir neturi nieko bendra su Lietuvos gyvybiniais poreikiais. Apskritai visų didesnių valstybių politika yra agresyvi ir egoistiška, tad visų jų reikia saugotis. Izoliacionistai mato idealią Lietuvą ne Europos dalimi, bet kažkaip pozityviai išsiskiriančią iš Europos konteksto. Tad įvairios Šiaurės šalių, Šiaurės–Baltijos ar Vidurio Europos šalių bendravimo formos nėra kuo nors reikšmingos. Veikiau atvirkesniai, jos menkina geopolitinį, kultūrinį, istorinį ir bet kokį kitą Lietuvos išskirtinumą.

Labai panašu, kad jei ES bei NATO plėtra neįvyks, Lietuva gali tapti izoliuota, „vieniša“, silpna valstybė, neturinti jokios vilties kompensuoti savo silpnumą idealiai funkcionuojančios bendruomenės vaizdeliu. Tokia Lietuva būtų ištis itin neatspari nacionalizmui ir galimoms autoritarinėms politikų ambicijoms.

Kitų dviejų geopolitinio mąstymo srovių atstovai mano, kad Lietuva turėtų kuo greičiau atsisakyti neutralios ar tilto valstybės idėjos ir būti savajame – „vakariniame“ krante, būti Vakarų Europos dalis.

Europieriferiniams fatalistams priskirtini tie, kurie mano, jog izoliacionizmas ir neutralitetas būtų Lietuvai pražūtingas. Lietuvai būtina integruotis, jei galima ir į ES, ir NATO, ar bent į vieną šių struktūrų. Šitaip Lietuva geopolitiškai „pabėgtų“ nuo Rusijos ir apskritai Rytų.

Tokia Lietuva, deja, taptų ir ilgą laiką liktų Vakarų pasaulio periferija, Briuselio ar Vašingtono valios vykdytoja, nors, kita vertus, galimybės ekonomikos raidai pagerėtų, o saugumo garantijos didintų pasitikėjimą šalies galimybėmis. Minėta būseną negarantuotų Lietuvai visiško saugumo, kadangi, būdama provincialis pakraštys, šalia nenuspėjamos Rusijos ir pavojingos Baltarusijos, pasmerkta amžinam atsilikėlio vaidmeniui, o gali tapti ir kokių nors geopolitinių mainų objektu.

Europieriferinio mąstymo apologetai skatina integraciją ir kuo spartesnę ekonominę raidą, norėtų remti demokratėjimo procesus Rusijoje ir Baltarusijoje (tada

saugiau), viltinai mato Ukrainą kaip galimą geopolitinę Rusijos oponentę, mielai dalyvauja Baltijos šalių ar Baltoskandijos bendrystėse. Kitaip tariant, juo mažiau geopolitinių problemų yra Lietuvos apsuptyje – regioniniame geopolitiniame kode, juo geriau. Pripažindami didžiųjų valstybių agresyvumą ir egoizmą, aptariamoms idėjomis šalininkai mano, kad Lietuva turi aiškiai pasirinkti, kurie didieji yra „savi“, kurie „svetimi“. Svetima, suprantama, Rusija, sava – Europa ir JAV. Europieriferiniai fatalistai mano, kad teigiamais pasiekimais reiktų laikyti Lietuvos dalyvavimą regioninėse ekonomikos ar politikos forumuose, visa tai padeda jaustis ne tokia provincialia valstybe.

Na, ir euroatlantinis aktyvizmas. Jo šalininkai Lietuvos geopolitiką projektuoja Lietuvai, įsijungusiai tiek į ES, tiek į NATO. Svarbiausia – Lietuva turi ne ašaroti dėl savo neva saugumui pavojingos geopolitinės padėties, o aktyviai dalyvauti sprendžiant lokalias problemas, tiesiog tapti nepamainoma sprendimo dalimi.

Kitaip negu europieriferiniai fatalistai, aktyvistai mano, kad Lietuvos problemiškas geopolitinis kodas yra ne problema, o būtent vilčių teikiantis šansas Lietuvai. Ji turi imtis kuo daugiau regioninės politikos iniciatyvų ir negailėti investuoti į diplomatiją. Baltarusija yra valstybė, kelianti ypač daug problemų, o Lietuva bene vienintelė, kuri moka jas spręsti. Juo labiau Rusija yra konservatyvi kontinentinė valstybė, juo svarbesnė yra Lietuva, nes ji sėkmingai sprendžia „rusiškus“ klausimus. Lietuva – ne viena Baltijos valstybių, o didžiausioji jų. Lietuvai reikia būti ES ir NATO nare tokiais sąlygomis, kad narystė būtų neatšaukiama. Ir ne ekonominio augimo skaičiai, o politinio reikalingumo veiksnys taptų svarbiausias.

Prisiminę istoriją, aktyvistai mano, kad dabartinė Europos integracija iš dalies atgaus tą misiją, kurią LDK vykdė iki XVIII a. pabaigos. Rusija ir jos kaimynės turi skaitytis su ES ir NATO plėtra ir suprasti, kad jos – Rusijos – egzistavimas nėra kokia nors amžina realybė. Kaip ne kartą sakė Zbigniewas Brzeziński, Rusija turi jausti, kad amžinas geopolitinis monopolis jai nėra suteiktas visiems amžiams. Būdama demokratijos pavyzdžiu, natūraliai eksponuodama Europos integracijos laimėjimus, Lietuva tolesnėje perspektyvoje gali būti pavyzdys savo Rytų kaimynams.

Euroatlantinis aktyvizmas tartų sudie XX a. Lietuvos geopolitikai, paženklintai romantiškos folklorinės kultūros ir mitinio išskirtinumo ženklu. Tai žingsnis į nežinią, kuri vilioja, bet nesuteikia jokių išankstinių sėkmės garantijų. Lietuva jau dešimt metų, gal net pati to nežinodama, deda pamatus būtent tokiai naujojo geopolitinio kodo traktuotei. 2002 m. pabaigos politiniai sprendimai gali padrašinti tokius žingsnius, galbūt net išryškinti naujus kodo komponentus. Neatsitiktinai politinio laukimo Lietuvoje šiemet kaip niekada daug. ❧

NACIŲ IR SOVIETŲ SLAPTUOSIUS SANDĖRIUS PRISIMENANT

Nerijus Šepetys

Didžiųjų valstybių slaptieji sandėriai mažesniųjų ar silpnesniųjų valstybių sąskaita nėra kažin kokia istorinė retenybė. Kaip komentuodamas vieną tokių sandėrių, vad. Molotovo–Ribbentropo pakta, taikliai yra pasakęs vienas jo autorių Viačeslavas Molotovas, „būtų neteisinga perlenkti, tačiau tarp socialistinių ir kapitalistinių valstybių, jei jos nori pasiekti susitarimą, egzistuoja perskyra: čia yra jūsų interesų sfera, o čia – mūsų“¹. Tiesa, realiai toks pasaulio pasidalijimas į „kapitalistinę“ ir „socialistinę“ ar „laisvojo pasaulio“ ir „komunistinę“ stovyklas ėmė egzistuoti jau po Antrojo pasaulinio karo, po kitų, Teherano, Jaltos ir Potsdamo „sandėrių“. Štai Jalta apskritai yra tapusi bendrinio amerikiečių ir sovietų (rusų) susitarimų vardu; kaip antroji ar veikiausiai n-toji Jalta Lietuvos žiniasklaidoje buvo linksniojamas ir šiųmetis *Williams* ir *Jukos* „sandėris“. Pažymėtina, kad tokie slaptieji sandėriai – pradedant nuo lokalių ekonominių sandorių apeinant mažoms šalims ypač svarbias demokratines viešumo taisykles, baigiant geopolitiniais „interesų sferų“ atbimojais – dažniausiai arba sumažina, net nuima ilgalaikę įtampą, arba išsprendžia įsisenėjusias interesų sankirtos problemas, arba tiesiog legalizuoja faktinį *status quo*. Slaptaisiais sandėriais paprastai nesiekama likviduoti tegul ir mažų, silpnų, bet vis dėlto nepriklausomų valstybių ir pasidalyti jų teritorijų. Mat tokius dalykus teįmanoma daryti *viešai* ir netarpiškai – tai puikiai matyti kad ir iš 1938 m. Miuncheno susitarimų tarp Vokietijos, Anglijos, Prancūzijos ir Italijos dėl Čekoslovakijos teritorijos apkarpyimo Vokietijos (eventualiai ir Lenkijos bei Vengrijos) naudai arba „klasikinių“ Abiejų Tautų Respublikos trijų pasidalijimų tarp Rusijos, Prūsijos ir Austrijos, pasibaigusiu iškilmingu valstybės likvidavimu.

Tačiau būtent pagal tokį tiesioginio Lenkijos–Lietuvos valstybės pasidalijimo provaizdį dažnai ir suvokiamas minėtasis Molotovo–Ribbentropo paktas, kurio

¹ Čuev, F., *Molotov: Poluderžavnyj vlastelin*, Moskva, 1999, s. 33.

vaizdins po nacionalinio atgimimo sąjūdžių kovų dėl istorijos, Sienos griuvimo, Baltijos kelio ir pan. tvirtai išsiskirio Rytų Europos tautų (taigi ir mūsų) istorinėje savimonėje. Slaptieji protokolai dėl Vokietijos ir SSRS *interesų* atbimojimo sykiu ir reiškę (išankstinį) ištisos grupės Rytų Europos šalių *teritorijų pasidalijimą*, ir esmingai nulėmę jų valstybingumo žlugimą. Pagrindinė tokio radikalaus interpretavimo priežastis yra ta, kad „Molotovo–Ribbentropo pakto“ ar tiesiog „slaptųjų protokolų“ vardu yra apibendrintai vadinami visi 1939–1941 m. sovietų–nacių slaptieji susitarimai. Tačiau jei per 1939 m. rugsėjo derybas dėl Draugystės ir sienų sutarties Maskvoje nacių ir sovietų šulai iš tiesų atliko begėdiškus (tiesa, jau visiškai abiejų pusių okupuotos) Lenkijos ir (laisvos) Lietuvos teritorijų *mainus*, o 1941 m. sausio sandoriu netgi *prekiavo* Lietuvos teritorijos gabalu, tai nebūtinai per pirmąjį, 1939 08 23, sandėrį jie pasidalijo Rytų Europą.

Štai kalbant apie *Baltijos šalis* – Suomiją, Estiją ir Latviją – Vokietijos–SSRS Nepuolimo sutarties slaptuoju protokolu priskirtas sovietinei interesų sferai, būtų neteisinga teigti, kad Vokietija tada, rugpjūčio pabaigoje, eksplicitiškai sutiko su jų inkorporacija į SSRS ar bent slapta susitaikė su jų neišvengiama sovietizacija (kokia buvo atlikta 1940-ųjų vasarą). Vokietija šiuo protokolu Baltijos šalių atžvilgiu sovietams nesuteikė esmingai didesnių teisių nei Anglija ir Prancūzija per 1939 m. vasarą vykusias derybas Maskvoje. Nors po pastarųjų ir nebuvo pasirašyta juridinę galią turinčių susitarimų (beje, Pakto protokolas juridinės galios irgi neturėjo, netgi susitariančioms šalims), vis dėlto Vakarų šalys pripažino rytinį Baltijos pajūrį esant privilegijuota SSRS interesų zona (žinoma, tik Vokietijos tolesnės agresijos ir karo Europoje atveju).

Tas pat pasakytina ir apie Lietuvą, kuri 08 23 Pakto protokolu buvo priskirta (palikta?) Vokietijos interesų sferai. Vokietija artėjančio karo su Lenkija sąlygomis (ir ypač karui prasidėjus) galėjo mėginti ir iš dalies mėgino: 1) padaryti Lietuvą savo mažesniają sąjungininke; 2) paversti ją protektoratu; 3)

okupuoti ją karinio pasipriešinimo pirmųjų dviejų variantų realizacijai atveju. Tačiau Vokietija bent *tuo metu* tikrai nesirengė panaikinti Lietuvos valstybės ar aneksuoti jos teritorijos, ir tokių laisvių jai Pakto protokolu tikrai nepripažino sovietai. Tai matyti ir iš paties protokolo teksto, kur abi pusės pripažino Lietuvos interesus Vilniaus krašte (žinoma, Lietuvos neatsiklausus ir nepaisant jos pozicijos, kuri, kaip parodė rugsėjo vidurio įvykių eiga, buvo nebendrininkauti su Vokietija ir SSRS joms dalijantis Lenkija) „politinių-teritorinių pertvarkymų“, taigi Vokietijos–Lenkijos karo atveju.

Būtent šiam konkrečiam ir neišvengiamam karui (o ne Baltijos šalių likimo sprendimui) abiejų pusių supratimu ir buvo pirmiausia pritaikyta Nepuolimo sutartis ir jos slaptasis papildomas protokolai. Tiesa, abi šalys to laukiamo ir neišvengiamo konflikto istorines pasekmes ir savo vėlesnį vaidmenį išsivaizdavo visiškai skirtingai. Vokietija tikėjosi Pakto lokalizuoti konfliktą su Lenkija ir palikti Vakarų šalis nuošalyje Rytų Europos problemų sprendimo, kuris slaptuoju protokolu turi būti rezervuojamas išimtinai Vokietijai ir SSRS². Bolševikų strategai priešingai, tikėjosi (manėsi tvirtai žina), kad Vokietija dėl Lenkijos beviltiškai įklimpsianti į karą su Vakarų šalimis ir taip atversianti išvaduojamojo Raudonosios armijos žygio į Europą perspektyvą. Vis dėlto tiek Vokietijai, tiek SSRS tuo metu buvo aktualiausias Lenkijos klausimo sprendimas, ir Paktas su protokolu čia tebuvo pirmoji, preliminarinė to sprendimo stadija. Tad kol egzistavo Lenkijos valstybė, kol „lenkų klausimas“ vokiečių ir sovietų nebuvo galutinai išspręstas, Lietuva galėjo jaustis saugi.

Lietuvos padėtis ėmė aiškiai kisti nuo rugsėjo vidurio – ne dėl to, kad ji atsisakė žygiuoti atsiimti lenkų kariuomenės jau beveik apleisto Vilniaus, o todėl, kad savo kėslus Lenkijos atžvilgiu pagaliau atskleidė SSRS. Sovietai ne tik surengė grandiozinį „išvaduojamąjį“ žygį į Rytų Lenkiją (ir Vilniaus kraštą), bet ir išskėlė viešumon nacionalinį motyvą: jie nori po vienu stogu suvienyti vakarų ukrainus ir baltarusius. Kaip matyti iš rugsėjo 22–25 d. Molotovo ir Stalino pasiūlymų Vokietijai, tokį nacionalinį/regioninį principą sovietai siūlė pritaikyti ir galutiniam Lenkijos bei kompleksiskam Baltijos klausimų sprendimui. Visos lenkų etninės žemės turinčios atitekti Vokietijai, visas Baltijos šalių „komplektas“ – SSRS: tokia buvo Stalino garsiojo rugsėjo 25 d. siūlymo perleisti Vokietijai Liublino vai-

vadiją ir dalį Varšuvos vaivadijos tarp Vyslos ir Bugo, už tai Vokietijai atsisakant SSRS naudai pretenzijų į Lietuvą³, esmė.

Tokiam sovietų siūlymui apsvarstyti ir sykiu galutinės Vokietijos–SSRS sienas buv. Lenkijos žemėse nustatyti rugsėjo 27 d. vakare į Maskvą ir atvyko Joachim von Ribbentropas. 1939 09 27–29 jo derybų su Stalinu ir

Molotovo–Ribbentropo pakto karikatūra Prancūzijos spaudoje (1939 10). Skelbiama pagal E. Topitschiaus knygą *Stalins Krieg* (Graz, 1998)

Molotovu Maskvoje rezultatai mums puikiai žinomi: Lietuva pagal Vokietijos–SSRS Draugystės ir sienų sutarties slaptąjį papildomą (I) protokolą, išskyrus nedidelį Suvalkijos ruoželį, perėjo į SSRS interesų sferą, o minėti Lenkijos plotai – į Vokietijos. Nėra mums didelė paslaptis ir derybų dėl Lietuvos teritorijos 1939 09 27–29 Maskvoje eiga, nes ją jau per kitas, spalio pradžioje vykusias derybas Kremliuje Juozui Urbšiu ir Vladui Natkevičiui gana tiksliai nupasakojo tie patys Stalinas su Molotovu (kaip grobuonys vokiečiai norėję *peretjanut* Lietuvą, ir kaip nepalenkiamieji bolševikai juos šiuo klausimu „perspjovė“⁴).

Šiame numeryje kaip tik ir skelbiame keletą rugsėjo 27–29 d. derybų Maskvoje dokumentų, ligi tol nelabai prieinamų ar mažai žinomų platesniam Lietuvos skaitytojų ratui. Nors „lituanistiniu“ aspektu juose ir nerasime jokių naujų šio Lietuvai išties lemtingo nacių ir sovietų sandėrio detalių, šitaip prisiminti sandėrį ir verta, ir naudinga. Juolab kad jis iki šiol kai kieno vis dar nenorimas laikyti praeitimi: antai š. m.

² Plg. naktį į rugpjūčio 24-ą į Maskvą išsiųstą, bet dėl techninių kliūčių iki sutarties ir protokolo pasirašymo adresato pasiekti nespėjusią Hitlerio telegramą, kur siūlyta atskiru komunikatu pabrėžti Rytų Europą esant išimtinai Vokietijos ir SSRS interesų zona; *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D (1937–1941), Bd. VII, Nr. 201.*

³ *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion*

1939–1941, Dokumenten des Auswärtigen Amtes, Hg. von Alfred Seidl, Tübingen, 1949, Nr. 83.

⁴ Plg. Natkevičiaus pro memoria, in: *Lietuvos okupacija ir aneksija: dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993, p. 67–70; t. p. Juozo Urbšio ir kitus, antrinių liudytojų, memuarus.

rugsėjo 26–27 d. neokomunistų/revanšistų grupelė Rusijos Dūmoje kėlė siūlymą (kelintąsyk?) anuliuoti 1939 09 28 Vokietijos–SSRS viešuosius ir slaptuosius susitarimus, neva taip į tarptautinę areną gražinant Vilniaus krašto teritorinės priklausomybės klausimą. Čia skelbiami vokiškieji Ribbentropo, Stalino ir Molotovo derybų dokumentai iš pat pradžių buvo skirti tik nacių lyderių asmeniškam naudojimui, todėl jų patekimas į viešą šiuolaikinį lietuviškąjį diskursą gali mums atverti įdomių patirčių ir sukelti naujų minčių apie dar ir šiandien įvairiais recidyvais tebegyvuojantį totalitarinį galvojimą, ypač apie būdingus sovietinio ir nacių grobikiškų mentalitetų skirtumus, kurie turėjo istorinės reikšmės mūsų šalies likimui. Anuomet, 1939-ųjų rugsėjo pabaigoje, kai Lietuvos valstybės likimas buvo sprendžiamas Maskvoje, sovietų imperijos lyde-

riai turėjo ir aiškų interesą, ir visas galimybes tapti to likimo šeimininkais, o Vokietija, atsidūrusi keblioje ir visiškai neperspektyvioje karo su Vakarų demokratijomis padėtyje, nebeturėjo nei jėgų išlaikyti Lietuvą savo rankose, nei aiškaus supratimo, kam jai toji Lietuva, kai jau nebeliko Lenkijos, reikalinga. Žinoma, žiūrint į visą Antrojo pasaulinio karo patirtį, Lietuvai buvo vienodai žalingas bei pražūtingas ir azartiškai avantiūristinis, „genialių“ akimirkos įkvėpimų bei medžioklės interesų vedamas nacistinis galvojimas bei politika, ir didmeisteriškai strateginis, planinio biurokratizmo persunktas sovietinis mąstymas bei praktika. Tačiau dar svarbiau, kad ilgalaikėje perspektyvoje abi totalitarinės pasaulinės jėgos politikos strategijos pasirodė pražūtingos, o Lietuvos nesikišimo į jokių galios žaidimus kelias – pergalingas. Tikėkimės, kad ilgam. ☒

aidai

Nerijus Šepetys LIETUVA TREČIOJO REICHO TAIKIKLYJE

Šioje glaustoje, bet informatyvioje studijoje analizuojama tarp dviejų totalitarinių galybių atsidūrusios Lietuvos istorinė situacija. Knygoje ieškoma atsakymo į šiuolaikinei lietuviškajai istorinei samonei itin aktualų klausimą, ar turėjo Lietuva Antrojo pasaulinio karo pradžios sūkuriuose „istorinį šansą“ išvengti SSRS gniaužtų bei visiško valstybingumo praradimo ir tapti formaliai savarankišku Vokietijos Reicho protektoratu.

LIETUVOS ŽLUGIMO PRELIUDAS

1939 m. rugsėjo 27–29 d. Vokietijos–SSRS derybų Maskvoje dokumentai

I. STALINO, MOLOTOVO IR RIBBENTROPO DERYBŲ MASKVOJE PIRMOJO POKALBIO VOKIŠKASIS UŽRAŠAS (1939 09 27–28)

P. Reicho užsienio reikalų ministras atvyko į Maskvą 1939 09 27 prieš 18 h. Jo pirmas pokalbis su Stalinu ir Molotovu prasidėjo apie 22 h ir truko 3 valandas. Pokalbyje iš vokiečių pusės dalyvavo ambasadorius grafas von der Schulenburgas, iš sovietų – ambasadorius Škvarcevas. Pokalbis vyko labai draugiškai ir jo konkreti eiga buvo tokia.

Iš pradžių p. Reicho užsienio reikalų ministras rusų ponams išsamiai išdėstė Vokietijos poziciją Anglijos bei Prancūzijos klausimu ir požiūrį į karo įvykius. Karas Vakarų fronte, aiškino p. Reicho užsienio reikalų ministras, ligi šiol neatnešęs jokių rimtų įvykių ir Vokietijoje vadinamas tiesiog „bulvių karu“. Prancūzai pirmiausia kariauja žodžiais, ir čia ypač išsiskirianti

Publikuojame 4 dokumentus, preciziškai nušviečiančius Vokietijos Reicho ir Sovietų Sąjungos derybas Maskvoje 1939 m. rugsėjo 27–29 d. Trijų dokumentų tekstai skelbiami ištisi, su nedidelėmis (pažymėtomis) kupiūromis, vieno dokumento – fragmentas (pradžią).

I ir III dokumentai – tai tik devinto dešimtmečio pabaigoje privačiame grafo Friedricho Wernerio von Schulenburg archyve aptikti vokiškosios pusės 27–29 d. Ribbentropo derybų su Stalinu ir Molotovu protokoliniai užrašai, pirmąsyk skelbti: „Der Deutsch-sowjetische Grenz- und Freundschaftsvertrag vom 28. September 1939. Die deutsche Aufzeichnungen über die Verhandlungen zwischen Stalin, Molotov und Ribbentrop in Moskau“, (Vorb. und Einl. von I. Fleischhauer), in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1991 (39), S. 447–470; čia publikuojamas kiek kupiūruotas pirmojo Ribbentropo pokalbio su Stalinu ir Molotovu užrašas ir antrojo užrašo pradžia (*ibid.*, S. 453–461).

II dokumentas – jau kiek anksčiau vokiškuose dokumentų rinkiniuose skelbtas ir bent kai kuriems lietuvių išeivijos tyrinėtojams žinota Ribbentropo naktį iš 1939 m. rugsėjo 27-os į 28-ą tarp minėtųjų dviejų pokalbių Kremliuje parašyta ir išsiųsta telegrama Hitleriui, čia versta iš: Hass, G., *23. August 1939: Der Hitler-Stalin-Pakt. Dokumentation*, Berlin, 1990, Nr. 124, S. 237–239. IV dokumentas, publikuotas ne viename vokiškame rinkinyje, čia verstas iš Brügel, J. W., (Hrsg.; Einl.), *Stalin und Hitler, Pakt gegen Europa*, Wien, Europaverlag, 1973, Nr. 167 (kupiūros originalo). Tekstus iš vok. k. vertė Nerijus Šepetys.

agentūra *Havas*. Prancūzijos karinės vadovybės pranešimai neadekvačiai perteikia dalykų padėtį. Faktas esąs tai, kad ligi šiol sveikas namo nesugrįžo nė vienas prancūzų lakūnas, išdrįšęs perskristi Vokietijos sieną. Anglai kariauja per Informacijos ministeriją, užsitarnaujančią „melo ministerijos vardą“. Nė vienas anglų kareivis ir nė vienas lėktuvas ligi šiol iš tikrųjų neįsijungęs į karo veiksmus, jei neskaičiuosime anglų antpuolio prieš Vilhelmshafeną, kuriame dalyvavo 16 bombonešių, iš kurių į Angliją grįžo tik 6, o 10 buvo numušta. Nuo to laiko Anglija nebesiryžtanti rengti Vokietijos antpuolių. Anglai apsiribojantys proklamacijų mėtymu, tikėdamiesi taip įvaryti pleištą tarp Fiurerio ir vokiečių tautos. Tačiau to jie niekuomet nepasieks, ir tokie bandymai yra lygiai taip pat pasmerkti žlugti, kaip ir eventualūs siekiai atplėšti Sovietų Sąjungos tautas nuo Stalino.

[...]¹

Fiureris įsitikinęs, kad karas gali baigtis tik mūsų naudai. Jei mūsų priešai norėtų taikos, jie galėtų ją gauti, o jei ne, tai mes esame pasirengę ilgam karui ir esame matematiškai tiksliai pajėgūs pasiekti pergalę. Jei Anglija norinti ilgo karo, ji galės jį turėti; tačiau mes turime pagrindo manyti, kad Anglija nenori ilgo karo. (Čia Stalinas gyvai pritarė ir pareiškė, kad ir jo manymu Anglija nenorinti ilgo karo.) Vokietija esanti pasirengusi savo sausumos kariuomenės, povandeninio laivyno ir karo aviacijos pajėgomis suduoti triuškinamus smūgius Anglijai. Ši būtų priversta sudaryti Vokietijai palankią taiką ir išeiti iš karo gerokai nusilpusi. Anglija puikiai suvokia tokį pavojų, ir nedera rimtai paisyti tvirtinimo, kad ji esanti pasirengusi trejų metų karui (ir čia Stalinas davė aiškų pritarimo ženklą).

Dabar, pareiškė p. Reicho užsienio reikalų ministras, jis noris pereiti prie 3 klausimų, kurie turėtų tapti konkrečiu objektu derybų, kurių vesti jis ir atvyko į Maskvą. Šie klausimai yra:

- 1) tolesnė Vokietijos–SSRS santykių plėtra;
- 2) galutinio sienų nustatymo klausimas;
- 3) Baltijos problema, kurią, sprendžiant iš visko, sovietinė vyriausybė ką tik griebėsi iš esmės spręsti.

¹ Toliau Ribbentropas giriasi galingiausiais pasaulyje Vokietijos gynybiniais įtvirtinimais Vakarų fronte.

Pirmuoju klausimu, pasak Reicho užsienio reikalų ministro, Fiureris įpareigojęs Stalinui ir Molotovui pareikšti, kad jis visuomet manęs, jog Vokietija turi pasirinkti arba Vakarų, arba Rytus. Fiureris vylėsi ir tikėjosi, kad su Anglija esą įmanoma užmegzti draugiškus santykius. Tačiau Anglija šiurkščiai atmetė dosnius Fiurerio pasiūlymus. Fiureris įsitikino, kad neįmanoma susitarti su Anglija, ir kad toks susitarimas sužlugdo dėl viešpataujančios Anglijos kastos imperialistinio kietakaktiškumo. Liaudis Anglijoje apskritai neturinti balso. Taigi prieita prie to, kad Anglija ėmusi kištis į Vokietijos vidaus reikalus, kurie jos visiškai nelietė, ir netgi nuėjo taip toli, kad paskelbė Vokietijai karą. Fiurerio apsisprendimas pasirinkti Sovietų Sąjungą išlieka nepajudinamas, ir kaip *Realpolitik* atstovas Fiureris yra tvirtai įsitikinęs, kad, nepaisant visų esamų ideologinių prieštaravimų, yra galimi tikri ilgalaikiai draugiški Vokietijos ir Sovietų Sąjungos santykiai. Realūs abiejų šalių interesai, esant aiškiam vadovavimui, eliminuoja nesutarimų principiniais klausimais galimybę. Pamatas vaisingam realiam draugiškam bendradarbiavimui jau padėtas.

Pirmieji šia linkme žengti žingsniai buvo sėkmingi. Jei pasiekti susitarimai bus įgyvendinti, tai ir bendra padėtis bus visiškai aiški. Baigusi karą su Lenkija, Vokietija įgijo didelį gabalą teritorijos kolonizacijos [tikslams]. Tuo Vokietijos teritoriniai pageidavimai baigėsi. Sovietų Sąjungai paskutiniai įvykiai atnešė gausių vaisių: peržiūrėjus padėtį Baltijos regione, Sovietų Sąjungai atsivėrė priėjimas prie Baltijos jūros; jai pavyko suvienyti kraujo giminaičius baltarusius ir ukrainus. Šioje plotmėje nesama jokių prieštaravimų, galinčių sukelti Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kivirčų. Fiureris nėra fantazuotojas ir nesiekia prisijungti beribių teritorijų. Kalbant apie Sovietų Sąjungą, ji esanti tokia didelė, kad negalinti turėti jokių kėslų kištis į Vokietijos teritorinius reikalus. Taigi esama pagrindo pasyviai suderinti abiejų šalių interesus. Kalbant apie aktyviają klausimo pusę [...]², kaip pasiūlymą jis, Reicho užsienio reikalų ministras, atsivežė projekta, kurį norėtų pateikti ponams Stalinui ir Molotovui įvertinti (čia Ribbentropas liepė rusiškai perskaityti ponams deklaracijos projekto tekstą³). P. Reicho užsienio reikalų ministras pridūrė, jog deklaracijos pasiūlymas nereiškia, kad Vokietija iš Sovietų Sąjungos laukia karinės paramos. Vokietija ir viena susitvarkytų su Anglija ir Prancūzija. Deklaracijos tikslas, priešingai, esąs viso pasaulio akyse dokumentuoti Vokietijos ir SSRS

² Toliau Ribbentropas pasiūlė tolesnį šalių bendradarbiavimą ginti antiangliška linkme ir tai demonstratyviai pareikšti paskelbus dvišalę deklaraciją, kad Vokietija ir SSRS užimtąsias pozicijas gins darniai ir kartu.

³ Nepridedamas.

⁴ Kalbama apie 1939 08 23 Vokietijos–SSRS Nepuolimo sutarties slap-

bendradarbiavimą ir jų sutarimą pamatiniais užsienio politikos klausimais.

Antruoju – galutinio sienų nustatymo – klausimu Fiureris iš ambasadoriaus grafo von der Schulenburgo pranešimų susipažino su sovietų pasiūlymais. Čia pastebėtini tokie dalykai. Lenkija buvo visiškai sumušta Vokietijos Vėrmachto. Vėrmachto veiksmai atnešė vaisių ne tik Vokietijai, bet ir Sovietų Sąjungai. Todėl Vokietijoje laukiama, kad sovietų vyriausybė sutiks išpildyti tam tikrus mūsų pageidavimus. Fiureris tvirtai laikosi 1939 08 23 Maskvoje pasiektų susitarimų; tačiau jis savo užsienio reikalų ministrą įgaliojo sovietinei vyriausybei pasiūlyti apsvarstyti šitai: Sovietų Sąjunga esanti milžiniška neapbrėptų galimybių šalis, tuo tarpu Vokietija esanti palyginti maža šalis, kuriai pirmiausia trūksta miško ir anglies. Todėl mes prašytume šiais klausimais [sovietinės vyriausybės] nuolaidų. Slaptuoju protokolu buvo nustatyta žinoma skiriamoji linija⁴. Jos šiaurinėje dalyje esama neaiškumų. Sovietų vyriausybės pageidavimu, Vokietijos pusė iškart sutiko juos pašalinti pratęsiant nustatytą liniją Pisos upės vaga⁵, kas išėjo ne visai Vokietijos naudai. Tad Vokietijos vyriausybė tikisi, kad sovietų vyriausybė padarys nuolaidų jai dėl naftos telkinių pietuose, Sano aukštupyje. To paties Vokietijos vyriausybė tikisi ir dėl teritorijos prie Augustavo ir Baltstogės, nes ten esti dideli miško masyvai, kurie nepaprastai svarbūs mūsų ūkiui [...]⁶.

Derybų 1939 08 23 Maskvoje metu buvo palikta ir nepriklausomos Lenkijos sukūrimo perspektyva. Per tą laiką, regis, ir sovietų vyriausybė ėmusi labiau linkti prie aiškaus Lenkijos pasidalijimo idėjos. Vokietijos vyriausybė tokį požiūrį palaiko ir taip pat yra pasiryžusi nustatyti tvirtas sienas, nes ir ji mananti, kad savarankiška Lenkija būtų nuolatinių neramumų šaltinis. [...]

Trečiuoju klausimu p. Reicho užsienio reikalų ministras išdėstė šitai.

Iš ambasadoriaus grafo von der Schulenburgo pranešimų aiškėja, kad pastaruoju metu sovietų vyriausybė ėmėsi spręsti ir šį klausimą. Su tuo neabejotinai susijusios ir šiandienės derybos [Maskvoje] su Estijos vyriausybe. Vokietijos pasiuntinys Estijoje pranešė, kad Sovietų Sąjunga Estijai pasiūliusi karinę sąjungą 5 metams (Stalinas patikslino – 10 metų), už tai pareikalaudama suteikti sovietų karo laivams ir lėktuvams bazes Estijoje bei glaudžiai bendradarbiauti. Tai suprastina kaip pirmasis žingsnis realizuojant Baltijos klausimo sprendimą. Vokietija šiuo metu esanti karo padėtyje ir sveikintų laips-

tuojų papildomu protokolu atribotas interesų sferas Rytų Europoje.

⁵ Tai buvo padaryta 1939 08 25 Molotovui ir Schulenburgui pasirašius 1939 08 23 slaptojo papildomo protokolo papildymą.

⁶ Ribbentropas darsysk priminė vokiečių indėlį į greitą Lenkijos klausimo sprendimą.

nišką Baltijos klausimo sprendimą. Bet kuriuo atveju neabejotina, kad mes nesame suinteresuoti tuo, kas dedasi Estijoje ir Latvijoje. Bet mes būtume dėkingi, jei sovietų vyriausybė mus informuotų, kaip ji ketinanti išspręsti šį klausimų kompleksą, kad ir Vokietijos vyriausybė galėtų pagal pasiektus susitarimus užimti atitinkamą poziciją. Kaip matyti iš grafo von der Schulenburgo pranešimų, sovietų vyriausybė iš mūsų laukianti aiškaus pritarimo savo keliamiems siekiams (Stalinus pastebėjo: „Mes laukiame palankaus nusistatymo“).

Paskutiniajame grafo Schulenburgo pranešime kalbama apie pasiūlymą dėl Lietuvos. Pagal Maskvos susitarimus Lietuva priklausanti Vokietijos interesų sferai. O pagal Stalino pasiūlymą ši Vokietijos interesų sritis turėtų būti iškeista į lenkiškas žemes į rytus nuo Vyslos iki Bugo.

Čia p. Reicho užsienio reikalų ministras priminė Maskvos derybų eigą, kai dėl sovietų pageidavimų Baltijos klausimu prirėkė atsiklausti Fiurerio [pozicijos]. Fiureris tuomet pareiškė sutinkąs su sovietų pageidavimais dėl šiaurinės šalių interesų sferų atribojimo linijos, nes Fiureris vykdo nevienadienę politiką ir regi tolimos ateities perspektyvą, taigi supranta, kad Sovietų Sąjungai būtinai reikalingi neužšalantys uostai. Dėl to mes [sutikome] atitraukti [į pietus] savo interesų sferos [liniją]. Tačiau mes esame suinteresuoti šią liniją ir išlaikyti. Bet jei, paisant sovietų [dabartinių] pageidavimų, reikėtų ieškoti kompromisų, tai pažymėtinas faktas, kad sovietai Vokietijai už Lietuvos ar jos dalies atsisakymą nesiuola tinkamo ekvivalento. Ieškant kompromisinio sprendimo, reikėtų būtinai rasti kelią, kuris užtikrintų Vokietijai Rytprūsių žemių praplėtimą Lietuvos sąskaita.

Čia Ribbentropas nubrėžė žemėlapyje tinkamos ir mums priimtinos sienos liniją. Ši linija, jo manymu, turėtų nuo pietinio Latvijos taško prie Baltijos jūros eiti į rytus⁷ nuo Kauno (miestas liktų sovietų pusėje), Gardino, apimti Baltstogę ir būti tinkamai sujungta su Bugo linija. Jis prašytų rusų ponų tai traktuoti kaip dar diskutuotiną jo pasiūlymą, tačiau turėti galvoje, kad Stalino pasiūlymas mums tikrai nėra pakankamas Lietuvos atsisakymo ekvivalentas.

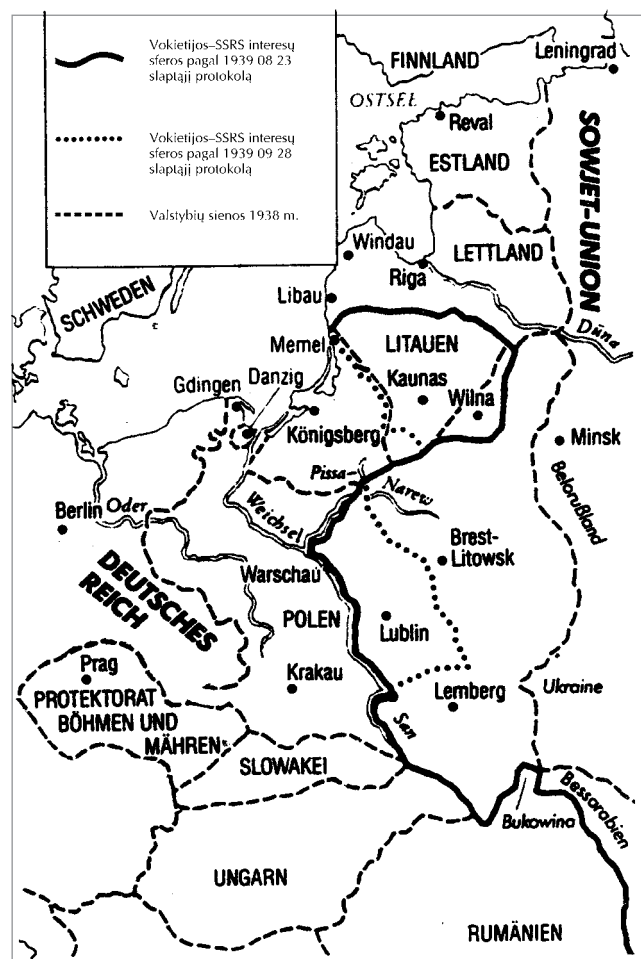
Kai p. Reicho užsienio reikalų ministras baigė savo išvedžiojimus, Stalinus kreipėsi į Molotovą su klausimu, kuris iš jų turi išdėstyti [sovietų] poziciją. P. Molotovas atsakė į šį klausimą pastebėjimu, kad šitai jis norėtų perleisti ponui Stalinui, nes jis tai tikrai padarysias daug geriau. Tuomet Stalinus išdėstė štai ką.

Įsitikinimas Vokietijos ir Sovietų Sąjungos bendradarbiavimo galimybe visuomet buvęs sovietų užsienio

⁷ Veikiausiai turėtų būti – vakarus, plg. čia skelbiamą II dokumentą.

⁸ Turimas galvoje komunistų partijos naikinimas ir persekiojimas Vokietijoje 1933–1934 m.

politikos pamatinis elementas. Jau iš pradžių, kai tik bolševikai atėjo į valdžią, pasaulis jiems priekaištavęs, kad jie esą apmokami Vokietijos agentai. Juk, šiaip ar taip, Rapalo sutartis buvo sudaryta bolševikų, ir ji sudarė visas sąlygas plėsti ir gilinti šalių tarpusavio santykius. Kai Vokietijoje į valdžią atėjo nacionalsocialistinė vyriausybė, šalių santykiai pablogėjo, nes Vokietijos vyriausybė jautusis priversta teikti pirmeny-

Schema skelbiama pagal L. Truskos ir V. Kancevičiaus knygą „Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose“ (Vilnius, 1990)

bę vidaus reikalams⁸. Po tam tikro laiko šis klausimas buvo „išsemtas“, ir Vokietijos vyriausybė parodžiusi gerą valią pagerinti santykius su Sovietų Sąjunga. Sovietų vyriausybė tam netrukus [pareiškė] esanti pasirengusi. Jei jau apskritai reikėtų kalbėti apie kaltę dėl šalių santykių pablogėjimo, tai [Stalinus] turis konstatuoti, kad sovietų vyriausybės istorinėse koncepcijose niekuomet nebuvo atsisakyta galimybės draugiškai bendradarbiauti su Vokietija. Todėl sovietų vyriausybė ir dabar ramia sąžine atnaujiną bendradarbiavimą su Vokietija. Šis bendradarbiavimas yra tokia galybė, kad prieš ją turėtų trauktis bet kokios kitos [politinės]

kombinacijos. Jei Vokietijos vyriausybė laikosi tokio pat požiūrio ir veiks atitinkamai pagal ką tik girdėtus p. Reicho užsienio reikalų ministro samprotavimus, tai yra visos sąlygos gerai ir draugiškai šalims bendradarbiauti. Kalbant apie deklaraciją, jos turinį dar reikia apsvaistinti ir dėl to pasitarti. Todėl jis, Stalinas, susilaikęs nuo atsakymo iki rytdienos. Tačiau apskritai dėl sovietų vyriausybės pozicijos dėl angliško klausimų komplekso jis norėtų pastebėti, kad sovietų vyriausybė niekuomet nesimpatizavo Anglijai. Tereikia paskaityti Lenino ir jo mokinių raštus, ir taps aišku, kad bolševikai visą laiką labiausiai plūdo Angliją ir jos nekenė, ir dar tais laikais, kai apie bendradarbiavimą su Vokietija nė nebuvo jokios kalbos.

P. Reicho užsienio reikalų ministras, pasak p. Stalino, atsargia forma paminėjo, kad kalbėdama apie bendradarbiavimą Vokietija neturinti galvoje karinės paramos ir neketinanti įtraukti Sovietų Sąjungos į karą. Tai pasakyta taktiškai ir taikliai. Faktas, kad šiuo metu Vokietijai nereikia kieno nors kito pagalbos, veikiausiai ir ateityje jai to nereikės. Tačiau jei Vokietija, priešingai savo lūkesčiams, vis dėlto atsidurtų sunkioje padėtyje, ji gali būti tikra, kad sovietų liaudis ateis jai į pagalbą ir neleis, kad Vokietiją kas pasmaugtų. Sovietų Sąjunga yra suinteresuota stipria Vokietija ir neleis, kad Vokietiją kas parblokštų ant žemės.

Dėl galutinio sienų nustatymo Stalinas pasakė štai ką.

Savo samprotavimus jis išdėstė jau grafui von der Schulenburgui per paskutinįjį judviejų pokalbį. Jis gali šiandien tai pakartoti. Lenkijos klausimui sureguliuoti esama dviejų galimybių. Pirminis ketinimas buvo palikti savarankišką Lenkijos likutį. Tačiau paskutiniu metu abi šalys [linkusios] atsisakyti šios idėjos, nes suvokia, kad savarankiškos Lenkijos likutis taptų negėstančiu neramumu Europoje židiniu. Lenkai darys viską, idant tarpusavyje supriešintų Vokietiją ir Sovietų Sąjungą. Šitai turėdamos galvoje, abi šalys atsisakiusios idėjos sukurti savarankišką lenkišką politinį vienetą. Taigi dabar yra galimi du variantai.

Pirmasis – kad Lenkija būtų pasidalyta, ir galutinė siena tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos eitų pagal 193908 23 protokolą palei Pisos, Narevo, Bugo⁹, Vyslos ir Sano upes. Tačiau toks sprendimas turi daug trūkumų. Jo pasekmė būtų, kad abi valstybės pagal savo [politinės] sistemos ypatybes joms atitekusiose lenkiškose srityse pritaikytų skirtingas tvarkas. Vokietija veikiausiai palei Vyslą įkurtų protektoratą ar ką nors panašaus, tuo tarpu sovietų vyriausybė pasuktų autonominės lenkų sovietų socialistinės respublikos sukūrimo keliu. Tai neišvengia-

⁹ Bugo upė kaip sienos riba Stalino buvo pasiūlyta tik rugsėjo 25 d., kaip interesų sferų mainų sudedamoji dalis. Pagal Nepuolimo sutarties slaptąjį protokolą Bugo baseinas turėjo atitekti SSRS interesų sferai.

¹⁰ Toliau Stalinas pasiūlė vietoj teritorinių nuolaidų ekonomines:

mai atvestų prie to, kad lenkai dėl savo tradicinio polinkio susivienyti ir atkurti savarankišką Lenkijos valstybę mėgintų sėti nesantaiką tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Tai šen, tai ten bus be paliovos ieškoma poveikio priemonių, tinkamų pakenkti draugiškam Vokietijos ir Sovietų Sąjungos bendradarbiavimui.

Vedamas tokių minčių, Stalinas įsitikino, kad būtų geriau Lenkijai etnografiškai priklausančias sritis palikti vienose, būtent Vokietijos, rankose, idant jose Vokietija susitvarkytų pagal savo supratimą. Tai galėtų būti naudinga ilgalaikių draugiškų Vokietijos–SSRS santykių požiūriu ir eliminuotų visus minėtus trūkumus. Todėl jis [Stalinas] siūlo Vokietijai perimti [į savo rankas] 4 milijonus Liublino vaivadijoje ir šiaurinėje Varšuvos vaivadijos dalyje iki Bugo gyvenančių lenkų. P. Reicho užsienio reikalų ministro požiūriu, kad sovietų vyriausybės pasiūlytoji kompensacija esanti nepakankama, Stalinas negalės pritarti. Sovietų Sąjungai perleistoje teritorijoje į rytus nuo Vyslos gyvena ne mažiau kaip 4 milijonai žmonių, tuo tarpu Lietuva turi vos 2 milijonus gyventojų. Taigi Vokietija šitaip padarytų gerą „biznį“, nes žmonės juk yra vertingiausia, ką galima gauti.

Kalbant apie vokiečių pageidavimus dėl srities Sano aukštupyje, sovietų vyriausybės nuolaidos neįmanomos. Ukrainams ši sritis esanti jau tvirtai pažadėta. Ukrainai esą velniški nacionalistai ir niekuomet nesutiktų atsisakyti šios teritorijos. „Mano ranka, – pasakė Stalinas pažodžiui, – niekuomet nepakils padaryti tokios skriaudos ukrainams.“ [...] ¹⁰

Vokiečių pageidavimus dėl sričių į šiaurę nuo Bugo ir Lietuvoje Stalinas griežtai atmetė. Pasak jo, sovietų vyriausybė pasirengusi Vokietijai perleisti tarp Lietuvos ir Rytprūsių įsiterpusį Suvalkų trikampį iki linijos palei šiaurinį Augustavo pakraštį, bet ne daugiau.

Į p. Reicho užsienio reikalų ministro pastabą, kad mums verkiant reikalingi miškai Augustavo apylinkėse¹¹, Stalinas ir Molotovas atsakė, kad mums pagal jų siūlomą sienos išvedimą atiteksianti šiaurinė šių miškų dalis.

Kalbant apie Lietuvą, Sovietų Sąjunga nematanti pagrindo, kodėl ji turėtų pakelti ranką draskyti Lietuvai, perleisdama dalį jos teritorijos [Vokietijai].

Nepaisant primygtinių p. Reicho užsienio reikalų ministro prieštaravimų, Stalinas ir Molotovas kietai laikėsi požiūrio, kad dėl buvusių lenkiškų teritorijų į šiaurę nuo Bugo, išskyrus Suvalkų sritį, ir dėl Lietuvos jis negalės daryti jokių nuolaidų.

Ši pokalbio dalis baigėsi p. Reicho užsienio reikalų ministru pareiškus, kad jis turįs tuojau pat pranešti Fiureriui apie derybų eigą telegrafu [žr. kitą dokumentą], pats

padidinti naftos, jos produktų ir gamtinių dujų eksportą į Vokietiją (mainais už atitinkamus vokiečių žingsnius akmens anglies ir plieno vamzdžių eksporto klausimais).

per naktį permaštyti reikalus ir per kitą pokalbį p. Stalinui ir p. Molotovui pateikti kompromisinį pasiūlymą.

Baltijos klausimu Stalinas pareiškė, kad sovietų vyriausybė iš Estijos vyriausybės pareikalavo Estijos uostuose suteikti bazes jų karo laivams, o Hyjumos (Dagö) bei Saremos (Oesel) salose – bazes karo aviacijos pajėgoms. Šioms bazėms apsaugoti sovietų vyriausybė dislokuosianti Estijoje vieną pėstininkų diviziją, vieną kavalerijos brigadą, vieną tankų brigadą ir vieną aviacijos brigadą. Visos šios priemonės būsią užmaskuotos sudarant Sovietų Sąjungos ir Estijos Savitarpio pagalbos sutartį. Tam Estija jau davė savo sutikimą.

Į p. Reicho užsienio reikalų ministro klausimą, ar sovietų vyriausybė tuo turi prieš akis laipsnišką išsigalėjimą Estijoje ir galbūt Latvijoje, Stalinas atsakė teigiamai, pridurdamas, kad vis dėlto kol kas Estijoje išliksianti esama valdymo sistema, ministerijos ir kita.

Dėl Latvijos p. Stalinas pareiškė, kad sovietų vyriausybė ketinanti Latvijai pateikti analogiškus pasiūlymus. Jei tik Latvija sumanytų pasipriešinti siūlymui sudaryti Savitarpio pagalbos sutartį panašiomis sąlygomis, kuriomis jį priėmė Estija, tai sovietų armija Latviją „sudorotų“ per trumpiausią laiką.

Apie Lietuvą Stalinas pasakė, kad jei su Vokietija būtų pasiektas atitinkamas susitarimas dėl teritorijų „mainų“, Sovietų Sąjunga Lietuvą inkorporuotų. Pirmoje pokalbio dalyje Stalinas apie savo kėslus Lietuvos atžvilgiu išsitarė ne taip aiškiai. [...] ¹²

Pokalbis baigėsi konstatavus, kad derybos turi būti pratęstos 09 28 14 h.

Maskva, 1939 m. rugsėjo 28 d.
[parašas] Hilger

ponui Reicho užsienio reikalų ministrui von Ribbentropui nuolankiausiai pagal instrukciją įteikta.

II. RIBBENTROPO TELEGRAMA HITLERIUI (MASKVA, 1939 09 28)

Tris valandas trukęs pokalbis su Stalinu ir Molotovu vyko itin draugiškai. Kaip rezultatas išryškėjo tokios sprendimo galimybės:

1) Pasilieikama prie susitartos Pisos, Narevo, Vyslos ir Sano upių linijos; Lietuva pagal Maskvos protokolą lieka Vokietijos interesų sferoje.

2) Mes perleidžiame rusų interesų sferai Lietuvą, ir už tai gauname arealą į rytus nuo Vyslos, kurio riba iš šiaurės bei rytų eina Bugu apytikriai iki Krylovo ir nuo

ten į vakarus apytikriai per Tomaševą iki Sano. Taip pat Sovietų Sąjunga iš savo ligitolinės interesų sferos perleidžia [mums] Suvalkų ruožą iki linijos tiesiai į šiaurę nuo Augustavo maždaug pagal Augustavo kanalo liniją.

Mano atkaklūs bandymai patobulinti antrąjį pasiūlymą nubrėžiant liniją, kuri eitų nuo Lietuvos Brastos pro Gardiną iš vakarų pusės, toliau iki Nemuno į vakarus nuo Kauno ir tiesiai iki pietinio Latvijos [pajūrio] pakraščio, žlugo susidūrę su dar atkaklesniu Stalino pasipriešinimu. [...]

Toliau per pokalbį aš tvirtai įsikibau ir laikiausi reikalavimo dėl tegul ir riboto Rytprūsių sienos praplėtimo Lietuvos teritorijos sąskaita: maždaug nuo rytinės Suvalkų trikampio ribos per Marijampolę toliau lanku iki pietinio Latvijos [pajūrio] pakraščio. Stalinas atrodė nebe taip labai priešiški nusistatęs kaip man pateikęs pirmąjį sienos praplėtimo siūlymą, tačiau lieka abejotina, ar ir ši sienos korektyva yra pasiekama dėl didžiulio Stalino užsispyrimo.

Stalinas savo antrąjį pasiūlymą argumentavo tuo, kad jam atrodo abejotina dalytis vien lenkų apgyventą teritoriją. Istorija parodė, kad lenkai visuomet siekia susivienyti. Lenkų pasidalijimas galėtų tapti nuolatinį neramumą židiniu, dėl to galbūt kiltų nesantaika tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos.

[...] ¹³

Sunku nuspręsti, kuris sprendimo variantas, 1 ar 2, mums yra siektinesnis. Už 1 sprendimą, mano požiūriu, byloja tai, kad mums turint savo rankose Lietuvą, į šiaurės rytus išsiplečia vokiečių kolonizacijos zona. Toliau, aiški keturių upių linija būtų kariniu požiūriu trumpiausia siena ir mums nuimtų rūpestį dėl kelių milijonų (tonų) anglies. Prieš pirmąjį sprendimo variantą byloja tai, kad lenkų etninės erdvės padalijimas, galimas daiktas, sukeltų Vokietijos ir SSRS trinčių. Taip pat pirmojo sprendimo atveju Vokietija artėjančios SSRS akcijos Latvijoje ir Estijoje akivaizdoje gali būti priversta savo ruožtu per artimiausias savaites sudaryti Globos sutartį su Lietuva ¹⁴, o tai pasaulio akyse būtų suvokta kaip užmaskuota aneksija. Jau šiandien vakare, regis, bus sudarytas Estijos–SSRS Savitarpio pagalbos paktas, numatantis vienos rusų pėstininkų divizijos, vienos kavalerijos, vienos tankų ir vienos aviacijos brigados dislokacija Estijos teritorijoje. (Beje, šiuo metu Estijos valdymo sistemos panaikinti nenumatoma.) Analogišką paktą su Latvija sovietai sudarys artimiausiu metu. Todėl jei argumentai, galintys būti iškelti prieš panašią Vokietijos–Lietuvos Globos sutartį, ir nėra sprendžiamosios reikšmės, tai vis dėlto propagandiniu požiūriu negalima nuvertinti priekaišto mums, esą Vokietija

¹¹ Čia ir toliau šiuo klausimu žr. IV dokumentą, t. p. plg. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2001, Nr. 5, p. 241.

¹² Pokalbio pabaigoje Stalinas trumpai išdėstė Ribbentropui SSRS politikos Turkijos atžvilgiu gaires, pabrėždamas jų neantivokiškumą.

¹³ Toliau Ribbentropas perpasakojo derybų dėl naftingų Lenkijos sričių, ekonominių mainų, šalių draugystės komunikato eigą.

¹⁴ Tokios sutarties projektas buvo parengtas jau rugsėjo 20 d.: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, D, Bd. VIII, Nr. 113; lietuviškai skelbta keletas, deja, netikslų, šio dokumento vertimų. Apie jo vietą sprendžiant Lietuvos likimą plačiau žr.: Šepetytys, N., *Litauen im Visier des Dritten Reiches: Ungeschehene Geschichte eines Reichsprotektates*, Vilnius: Aidai, 2002, S. 98–105.

vykdanti imperialistinę politiką.

Už 2 sprendimo variantą galbūt kalba tai, kad inkorporavus [į Reichą] visą lenkų etnosą, būtų užkirstas kelias lenkų intrigoms, gadinant Vokietijos–SSRS santykius, taip pat galimybė nacionalinę lenkų problemą tvarkyti pagal savo supratimą. Galiausiai, pagal 2 sprendimo variantą Vokietijai atiteksiančios teritorijos į rytus nuo Vyslos, kvalifikuotų specialistų teigimu, žemės ūkio požiūriu yra vertingesnės už teritorijas į vakarus nuo Vyslos. Prieš 2 sprendimo variantą galėtų byloti tai, kad tuo atveju nuo Rusijos, taip sakant, tarptautinėje [arenoje] būtų nuimta atsakomybė už Lenkijos problemos [sprendimą].

Aš pasilaikiau laiko apsvaistymui iki ketvirtadienio [28 d.] Vokietijos laiku, kai Stalinui turėčiau išdėstyti poziciją dėl 1 ir 2 sprendimo variantų [pasirinkimo], ir po to sudaryti atitinkamą raštišką susitarimą. Aš būčiau dėkingas, jei Fiureris iki to laiko telefonu¹⁵ teiktųsi man pranešti, ar jis teikia pirmenybę 1, ar 2 [sprendimo variantui], nes žiūrint iš čia [Maskvos], sunku visais aspektais pasverti karines ir kt. klausimo detales.

III. STALINO, MOLOTOVO IR RIBBENTROPO DERYBŲ MASKVOJE ANTRJOJŲ POKALBIO VOKIŠKOJO UŽRAŠO PRADŽIA (1939 09 28)

P. Reicho užsienio reikalų ministro derybos su ponais Stalinu ir Molotovu, prasidėjusios 1939 09 27 apie 22 h [žr. dok. I], buvo pratęstos 09 28 apie 15 h.

P. Reicho užsienio reikalų ministras pradėjo pokalbį pranešimu, kad jis per praėjusią naktį Fiureriui telegrafu pateikė išsamią ataskaitą [žr. dok. II] apie pirmąjį pokalbį, ir tuo pagrindu vėliau su Fiureriu kalbėjosi telefonu. Fiureris jį įgaliojo ponams Stalinui ir Molotovui perduoti savo sveikinimus ir jiems pranešti, kad jis pergalvojo Stalino pasiūlymus ir prisijungia prie jų požiūriu. Fiureriui taip pat etninės Lenkijos erdvės padalijimas atrodo abejotinas, nes tai lengvai galėtų atvesti prie Vokietijos–SSRS trinčių, o to reikia žūtbūt vengti. Fiureris pritaria Stalino nuomonei, kad lenkai dėl savo tradicinio veržimosi susivienyti griebsis bet kokių priemonių, kad tik tarpusavyje supriešintų Vokietiją ir SSRS. Nors ir nėra tikėtina, kad dėl to tarp Vokietijos ir SSRS iš tiesų kiltų rimtų požiūrių nesutapimų, tačiau lokalūs nesusipratimai visuomet įmanomi. Todėl fiureris iš principo apsisprendė pritarti vad. Stalino „antrajam variantui“, tegul ir su kai kuriomis rektifikacijomis¹⁶, kurias p. Reicho užsienio reikalų ministras ponams Stalinui ir Molotovui yra pasirengęs

¹⁵ Savo priešmirtiniuose Niurnbergo proceso metu rašytuose memuaruose Ribbentropas liudija: „Po kurio laiko jis pats paskambino man ir pareiškė, – aiškiai sunkia širdimi – sutinkąs su Lietuvos priskyrimu SSRS interesų sferai“ (Ribbentrop, J., *Meždu Londonom i Moskvoj*, pėrev. G. Rudogo, Moskva, 1996, s. 211).

pavaizduoti žemėlapyje.

Po to, su didžiuoliu žemėlapių glėbiu pasirodžius Raudonosios armijos Generalinio štabo viršininkui p. Šapošnikovui, prasidėjo pokalbis dėl galutinio sienos linijos nustatymo. Pokalbis vyko labai draugiškoje atmosferoje; abi pusės primygtinai laikėsi sau svarbių pageidavimų, o ne tokiais reikšmingais klausimais po trumpų konsultacijų buvo prieita kompromisinių sprendimų. Štai Stalinas, nors ir atmetęs vokiečių pageidavimą turėti savo pusėje Augustavo miestą dėl Sovietų Sąjungos suinteresuotumo disponuoti per jį einančiu geležinkeliu, vis dėlto atsižvelgė į vokiečių pageidavimus turėti Augustavo mišką, pareiškdamas sutinkąs su atitinkamu sienos linijos išlinkimu į pietus. [...]

IV. PRIEDAS: DOKUMENTAS APIE TIKRUOSIUS VOKIETIJOS POLITINIUS SIEKIUS PER DERYBAS DĖL INTERESŲ SFERŲ MAINŲ MASKVOJE

[*Telegrama Vokietijos Reicho ambasadoriui Maskvoje F. W. von der Schulenburgui*] Berlynas, 1939 m. spalio 19 d.

P. Reicho užsienio reikalų ministras prašė manęs Jums pranešti štai ką.

Per savo antrąjį apsilankymą Maskvoje [Ribbentropas], nustatant galutinę demarkacijos liniją, išskirtinės reikšmės teikė tam, kad Vokietijai atitektų, tiksliau, į jos interesų sferą būtų įjungta Suvalkų sritis. P. Reicho užsienio reikalų ministro argumentas buvo tas, kad Suvalkų srityje esama labai vertingų Augustavo miškų, kuriuose tariamai veisiasi „klasiški“ danieliai. Kiek aš [...] pamenu, p. Stalinas ministro pageidavimus išpildė pastebėdamas, kad sritis turinti būti priskirta Vokietijai dėl rinktinių elnių jos užsienio reikalų ministrui.

P. Reicho užsienio reikalų ministras mane šiomis dienomis buvo nusiuntęs į Lenkiją, idant būtų pasirengta užtikrinti mūsų medžioklės interesus. Netruko paaiškėti, kad visoje Suvalkų srityje, taigi ir Augustavo miškuose nėra nei „klasiškų“, nei apskritai jokių elnių....

Tad p. Reicho užsienio reikalų ministras Jūsų prašo p. Molotovui arba pačiam p. Stalinui pranešti, kad su Augustavo elniais nieko neišėję ir inicijuoti pasiūlymą, kad [Ribbentropui] būtų nuomos būdu Karpatuose perleisti vieni ar kiti medžioklės plotai. Ministras šiame savo pasiūlyme išvelgia ir tam tikrų politinių privalumų, mat jis medžioklės tikslais lankydamasis Rusijoje galėsias užmegzti glaudesnius ryšius su [atsakingais] Rusijos pareigūnais. [...]

[parašas] Alexander Dörnberg

¹⁶ Čia Ribbentropas paprašė priskirti Vokietijai prie Rytprūsių sienos prigludusios Suvalkijos ruožą, su tuo sovietai, kaip žinoma, sutiko, tačiau vėliau vis tiek visą Lietuvą okupavo ir aneksavo, nors ir turėjo už tai Vokietijai sumokėti „Aljaskos kainą“.

PARADOKSALI MISIJA

Kazį Lozoraitį kalbina Giedrė Jankevičiūtė

Lapkričio mėnesį sukanka 80 metų nuo Lietuvos Respublikos ir Šv. Sosto santykių pradžios, o prieš 75-erius metus buvo sudarytas konkordatas su Šv. Sostu. Šia proga Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos istorijos institutas rengia mokslinę konferenciją, kurioje bus skaitoma daug pranešimų, analizuojančių įvairius šių santykių istorijos aspektus.

Pirmas neoficialus Lietuvos atstovas Vatikane buvo Kazys Bižauskas. Jį pakeitė Juozas Macevičius. 1927–1931 m. įgaliotojo ministro Vatikane pareigas ėjo Jurgis Šaulys – pirmas oficialus Lietuvos atstovas Vatikane. Keletą metų misijai vadovavo laikinieji reikalų patikėtiniai Stasys Lozoraitis (1931–1932), Kazimieras Graužinis (1932–1939). 1939 m. atstovauti Lietuvai prie Šv. Sosto paskirtas Stasys Girdvainis, ėjęs šias pareigas iki mirties, 1970 m. birželio 15 d. Jo įpėdiniu tapo Stasys Lozoraitis jaun. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atstatyti normalūs ir visaverčiai Lietuvos ir Šv. Sosto santykiai. Pirmasis Lietuvos ambasadorius prie Šv. Sosto Kazys Lozoraitis skiriamuosius raštus popiežiui Jonui Pauliui II įteikė 1992 m. liepos 11 d.

Jubiliejaus išvakarėse „Naujasis Židinys-Aidai“ paprašė ambasadorių Kazį Lozoraitį pasidalyti mintimis apie atstovybės veiklą sunkiausiu laikotarpiu – okupacijos metais. Kalbėjosi mūsų žurnalo bendradarbė Giedrė Jankevičiūtė.

Gerbiamas ambasadoriau, jūs esate tiesioginis Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto istorijos liudytojas ir dalyvis. Ypač gerai jums žinomas dar menkai mūsų istorikų tyrinėtas atstovybės veiklos laikotarpis, prasidėjęs 1940 m. Kuo šis etapas reikšmingas Lietuvos diplomatijos istorijai?

Atstovybė prie Šv. Sosto okupacijos metais buvo vienintelė oficiali Lietuvos diplomatinė misija Europos žemyne. Britai leido veikti Lietuvos atstovybei, bet oficialiai misijos nepripažino. Okupuotų Baltijos šalių diplomatų – Balučio, Zarinio, Tormos – pavardės buvo įrašytos diplomatinio korpuso sąrašo pabaigoje, nenurodant, kokioms šalims jie atstovauja.

Kaip pasisekė išsaugoti pasiuntinybę prie Šv. Sosto?

1940 m. problemų dėl jos likimo nekilo. Marionetinė Justo Paleckio vyriausybė, paėmusi valdžią, tuojau pat nusprendė nutraukti santykius su Šv. Sostu ir panaikinti konkordatą. Buvo pareikalauta, kad nuncijus per dvi savaites paliktų Kauną. Tačiau Vatikanas šio santykių nutraukimo nepripažino. Buvo konstatuota, kad konkordato vienašalis nutraukimas yra neteisėtas

ir Šv. Sostas nepripažįsta prievartinio Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą. Vatikano valstybės sekretorius kardinalas Maglione pasikvietė Lietuvos įgaliotąjį ministrą Girdvainį ir jam visa tai žodžiu pareiškė. Taip prasidėjo „egzilinės“ Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto istorija.

O vėliau ar nebuvo kilusi grėsmė jos egzistencijai?

Kritiškiausia padėtis susiklostė 1958 m. Jono XXI-II pontifikato pradžioje. Vatikane buvo nutarta kiek įmanoma gerinti santykius su Rytų bloko šalimis – Vengrija, Čekoslovakija, Lenkija. Tikėtasi užmegzti ryšius ir su Rusija. Viltasi, kad per Maskvą pavyks išgauti didesnių laisvių bei teisių Katalikų Bažnyčiai. Vatikanui labai rūpėjo taip pat ir naujų vyskupų skyrimas. Pradėjęs orientuotis į vadinamąją Rytų politiką, Vatikanas manė, jog santykius su komunistų vyriausybėmis pavyks bent kiek pagerinti tam tikromis nuolaidomis. Kadangi Lietuvos atstovybė prie Šv. Sosto buvo nuolatinis Sovietų Sąjungos pretenzijų objektas, jos egzistavimui kilo grėsmė. Beje, reikalavimas uždaryti Lietuvos atstovybę prie Šv. Sosto buvo reiškiamas iki pat *perestrojkos* laikų. Kiek teko girdėti, net 1988 m. Gorbačiovas išsakęs Vatikano atstovams nepasitenkinimą Lietuvos atstovybės veikla bei Vatikano radijo lietuviškomis laidomis, kurios esą trukdo geresniems Maskvos santykiams su Vatikanu.

Pavojų Lietuvos atstovybei padidino dėl Lenkijos atstovybės kilusi problema. Tai taip pat buvo egzilinė atstovybė, kurios egzistavimu buvo nepatenkinta ne tik komunistinės Lenkijos valdžia, bet ir episkopatas. Naikinant Lenkijos atstovybę veikiausiai ir buvo nutarta kartu panaikinti panašų statusą turėjusią Lietuvos atstovybę.

Jono XXIII pontifikato pradžioje padėtis kurį laiką buvo neaiški. Girdvainis kaip reikiant susirūpino, kai nustojo gauti kvietimus į oficialias ceremonijas. Kai jo nepakvietė į pirmą naujojo popiežiaus susitikimą su diplomatais, tapo aišku, jog padėtis rimta ir atstovybei gresia realus pavojus. Dar vienas ženklas, patvirtinęs, jog spėjimai teisingi, buvo Vatikano reikalavimas visų šalių diplomatams įteikti naujai išrinktam popiežiui skiriamuosius raštus, nors, kiek man žinoma, anks-

tesniais laikais toks reikalavimas reiškiamas nebuvo. Nei Lenkijos, nei Lietuvos atstovas to, aišku, negalėjo padaryti.

Kokiu būdu pavyko paveikti Vatikano ketinimus uždaryti Lietuvos atstovybę prie Šv. Sosto?

Kreiptasi į užsienio lietuvius, kviečiant siųsti prašymus Vatikanui atstovybės nelikviduoti. Kreipimasis išplatintas ir kitų tautų bendruomenėse. Vatikaną tuojau užplūdo laišakai ir telegramos. Kaip pasakojo Girdvainiui vienas jo bičiulis Vatikane, valstybės sekretoriatas buvo nustebintas protestų gausos ir šitokio vieningo palaikymo. Pasiuntinybės paramos akcijoje aktyviai dalyvavo įvairių šalių lietuvių bendruomenės, pasaulietinės bei religinės organizacijos, pavieniai asmenys, taip pat kunigai, mūsų išėivijos vyskupai, Romos Šv. Kazimiero kolegija, netgi tie, kurie anksčiau

Stasys Girdvainis ir Stasys Lozoraitis jaunesnysis po audiencijos pas popiežių Pijų XII. Vatikanas. 1952 12 28. Fotografija iš Kazio Lozoraičio archyvo

dėl siaurų partinių motyvų puolė atstovybę.

Dėl akcijos nutarta vis dėlto neuždaryti Lietuvos atstovybės, tačiau buvo pakeistas Girdvainio diplomatinis statusas. Vietoje nepaprasto pasiuntinio ir įgalioto ministro rango jam suteiktas atstovybės reikalų tvarkytojo – *gerente gli affari* – rangas. O Stasys Lozoraitis jaun., kuris dar nuo karo metų ėjo *attaché* pareigas, išbrauktas iš Vatikano diplomatų sąrašo.

Tačiau, matyt, ir Vatikano viduje būta žmonių, simpatizavusių Lietuvai, užtarusių mus priimant galutinį nutarimą dėl pasiuntinybės likimo?

Taip, be abejo. Iš jų pirmiausia reikėtų paminėti kardinolą Samorè, kuris tuo metu ėjo aukštas pareigas Vatikano valstybės sekretoriате.

Kodėl jis taip domėjosi Lietuvos reikalais ir mūsų pasiuntinybės likimu?

Samorè simpatijos Lietuvai užsimezgė dar prieškario metais. Jis dirbo apaštalinėje nunciatūroje Kaune, vėliau palaikė draugiškus ryšius su Romoje gyvenusiais lietuviais, ypač Stasiu Girdvainiu, Stasiu Lozoraičiu vyr., prelatu Vincentu Mincevičiumi. Iki pat mirties jis liko ištikimas Lietuvai ir lietuviams, nuolat jiems rodė didelį palankumą.

Kalbant apie užsienio diplomatų simpatijas Lietuvai, būtina reikėtų paminėti ir du paskutiniuosius apaštalinius nuncijus Kaune. Tai buvo arkivyskupas Arata, kuris grįžęs į Romą po kurio laiko buvo paskirtas Rytų bažnyčių kongregacijos prefektu. Tai kongregacijai jis vadovavo ilgą laiką. Girdvainis bei Stasys Lozoraitis vyr. bendravo ir susitikinėjo taip pat su paskutiniu nuncijumi Lietuvai arkivyskupu Centoso, kuri sovietinė valdžia ištrėmė iš Lietuvos jau įvykus okupacijai.

Ir Samorè, ir Arata, ir Centoso lankydavosi pasiuntinybėje pas Girdvainį ir Lozoraičius, visada dalyvaudavo Vasario 16-osios minėjimuose. Kelis kartus jie yra celebravę mišias už Lietuvą Vasario 16-osios proga.

Tarp ištikimų Lietuvos bičiulių buvo ir Vatikano studijų kongregacijos prefektas kardinolas Giuseppe Pizzardo. Trečiame dešimtmetyje jis dirbo Vatikano valstybės sekretoriате ir dalyvavo rengiant konkordatą. Nuo to laiko jis jautė simpatijų Lietuvai ir nuolat rėmė lietuvius. Jis labai daug prisidėjo prie Šv. Kazimiero kolegijos įkūrimo. Jo dėka buvo gautas leidimas steigti lietuvių kolegiją Romoje, jis padėjo į Romą atvykusiems lietuvių kunigams rasti laikiną prieglobstį Lotynų Amerikos kolegijoje, o įkūrus Šv. Kazimiero kolegiją tapo jos globėju.

Girdvainis, berods, palaikė bičiuliškus santykius su daugeliu aukštų Vatikano pareigūnų?

Diplomatui labai svarbu užmegzti ir palaikyti santykius su žmonėmis. Girdvainis iš tiesų mokėjo tai daryti. Jį vertino ilgus metus Vatikano valstybės sekretoriaus pavaduotoju, pagal svarbumą trečiu žmogumi po popiežiaus, buvęs arkivyskupas Giovanni Battista Montini, vėliau tapęs popiežiumi Pauliumi VI. Arkivyskupas Montini kiekvieną šeštadienį priiminėdavo diplomatus, ir Girdvainis stengdavosi nepraleisti šios galimybės susitikti su juo ir aptarti rūpimas problemas. Taip užsimezgė draugiški ryšiai su Montini. Vėliau per pirmąjį susitikimą su diplomatais naujai išrinktas popiežius Paulius VI labai širdingai sutiko Girdvainį, dargi jį apkabino.

Girdvainiui nebuvo sunku palaikyti pokalbį politikos, istorijos, karo, kultūros, meno temomis, jis puikiai išmanė etiketą, buvo geras literatūros žinovas. Tai buvo tikras eruditas, turėjęs fenomenalią atmintį. Gavęs teisininko išsilavinimą berods Maskvos universitete, jau 1920 m. jis pradėjo diplomato karjerą. Be kita ko, 1927–1930 m. jis ėjo sekretoriaus pareigas Lietuvos atstovybėje prie Šv. Sosto. Taip turėjo galimybę pažinti Vatikano aplinką. Tad 1939 m. jis atvyko į Romą jau pasirengęs įgaliotojo ministro prie Šv. Sosto darbu.

Kokias funkcijas teko atlikti Lietuvos pasiuntinybei prie Šv. Sosto per penkiasdešimt okupacijos metų?

Visų pirma, tuo sunkiu okupacijos laikotarpiu, kai Lietuva buvo išbraukta iš pasaulio valstybių bendruomenės sąrašo, atstovybė vien savo egzistavimu atliko labai svarbų simbolinį vaidmenį.

Stengtasi kuo išsamiau informuoti Vatikaną apie padėtį Lietuvoje. Stasys Girdvainis, vėliau Stasys Lozoraitis jaun. lankydavosi valstybės sekretoriato ir pranešdavo naujienas iš Lietuvos: apie tikinčiųjų suvaržymus, apie Bažnyčios persekiojimus, kunigų trėmimus. Prašyta, kad Vatikanas kiek galėdamas intervenuotų Maskvoje ir reikalautų, jog šie persekiojimai ir laisvės varžymai būtų sustabdyti.

Buvo palaikomi santykiai su užsienio šalių diplomatais. Tai buvo labai svarbu, siekiant priminti apie Lietuvos neteisėtą politinę situaciją. Naujai paskirti į Vatikaną ambasadoriai, išskyrus retus atvejus, visada pranešdavo mūsų atstovybei apie atvykimą ir kredencialų įteikimą. Girdvainis, gavęs tokį pranešimą, aplankydavo naują diplomatinio korpuso narį, taip turėdamas progos pasišnekėti apie lietuvių padėtį. Dažniausiai po to mūsų atstovybė sulaukdavo atsakomojo vizito, patvirtinančio, kad Lietuvos siekiai pripažįstami ir palaikomi.

Stengtasi bendradarbiauti su italų politiniais vei-

kėjais, italų spauda. Girdvainio ir Stasio Lozoraičio jaun. ryšių bei pastangų dėka pasirodė nemažai palankių publikacijų apie Lietuvą. Kas be ko, būta ir piktu straipsnių. Progos mus užsipulti nepraleisdavo Italijos kompartijos dienraštis *Unita*. Turiu visą pluoštą tokio žurnalisto Alceste Santini, kuris dabar laikomas Vati-

Popiežius Paulius VI priima Stasį Girdvainį. Vatikanas. 1965. Fotografija iš Kazio Lozoraičio archyvo

kano reikalų žinovu, publikacijų, kuriose piktinamasi, kad Vatikanas leidžia veikti neegzistuojančios šalies atstovybei, kurios buvimas trukdo pagerinti Šv. Sosto ir Maskvos santykius, ironizuota, jog Vatikano pareigūnai bendrauja su diplomatais „šmėklomis“.

Kaip ambasadoje kaupta informacija apie padėtį Lietuvoje?

Žinios buvo gaunamos įvairiais aplinkiniais keliais. Vienas jų – ryšiai su Vakarų valstybių žvalgybomis. Šie santykiai buvo palaikomi siekiant gauti patikimų žinių apie padėtį Lietuvoje. Aktyviausiai šį darbą dirbo Stasys Lozoraitis jaun., taip pat diplomatijos šefas. Stasys Lozoraitis vyr. kelis kartus vyko į Londoną susitikti su slapta siena perėjusiais ir Vakaruose atsidūrusiais rezistentais.

Kaip ieškota informacijos prasidėjus Šaltojo karo metams?

Padėtis pasunkėjo. Tačiau žinių atveždavo užsienio žurnalistai, pabuvoję Sovietų Sąjungoje, Lietuvoje pradėjo lankytis užsienio lietuviai. Vėliau, 1972 m. pasirodė „Katalikų Bažnyčios kronika“, keliaudavusi į Ameriką ir visada pasiekdavusi taip pat Italiją.

Okupacijos laikais Lietuvos atstovybei prie Šv. Sosto turbūt teko gerokai didesnė darbų našta nei paprastai atlieka tokios misijos?

Be abejo, juk tai buvo vienintelė Lietuvos atstovybė Europoje, tad ilgus metus teko dirbti taip pat ir konsulinį

LR ir Šv. Sosto diplomatiniai santykiai atnaujinti ambasadorių lygiu: ambasadoriaus Kazio Lozoraičio (viduryje) kredencialų įteikimas pop. Jonui Pauliui II, dešinėje – ambasados I sekretorius Vytautas Ališauskas. Vatikanas. 1992 07 11. Arturo Mari nuotrauka

darbą: išduoti užsienio pasus, liudyti dokumentus. Šis darbas buvo dirbamas iki pat lietuviškų pasų atsiradimo. Vadinamąjį Lozoraičio pasą Sąjūdžio laikais yra gavęs ne vienas šiuolaikinės Lietuvos pilietis. Tais metais visos lietuvių grupės, pasiekusios Italiją, būtinai apsilankydavo Via Po 40, kur buvo tuometinė pasiuntinybės būstinė. 1988 ir 1989 m. tuos pasus tekdavo išrašinėti net naktimis. Ką reikėjo daryti, jei pasirodydavo grupė, visi prašydavo pasų, o procedūrai – anketoms, dokumentams pildyti, pasui išduoti – turėdavome vieną parą.

Daugelis lietuvių troško atsikratyti sovietinių pasų, norėjo keliauti ne su sovietiniais, o su atstovybės prie Šv. Sosto išduotais Lietuvos Respublikos užsienio pasais. Daugelis užsienio šalių visą okupacijos laikotarpį pripažino Lietuvos Respublikos užsienio pasus. Mano motina, tėvas, brolis ir aš keliaudavome su šiais pasais, nes kitų pasų neturėjome. Žinoma, problemų dėl to būta, pradedant tuo, kad Romoje visada tekdavo išsiimti išvykimo iš Italijos ir sugrįžimo į Italiją vizą. Laimė, buvome susiję su atstovybe prie Šv. Sosto ir galėjome prašyti vizos Italijos ambasadoje prie Šv. Sosto.

Paskutiniaisiais okupacijos metais pasiuntinybė veikė Po gatvėje. O kaip tvarkytasi anksčiau?

Dar ketvirto dešimtmečio pradžioje atstovybei buvo išnuomotas dviejų aukštų butas Parioli rajone Barnaba Oriani gatvėje. Šiame erdviame bute atstovybė veikė daugiau nei du dešimtmečius. Kai sovietai užėmė mūsų atstovybės Italijoje pastatą Nomentana gatvėje, Girdvainis pasiūlė mano tėvams persikelti pas jį. Vėliau jie visi kartu nuomojo kitą butą tame pačiame rajone Aldega gatvėje. Ten pat įrengta ir atstovybės kanceliarija. Paskui Girdvainis ir Lozoraičiai apsigyveno Po gatvėje, kur atstovybė veikė iki pat Lietuvos nepriklausomybės atgavimo.

Kokiomis lėšomis pavyko išlaikyti atstovybę visus šiuos sunkius metus?

Lietuvos vyriausybė tarpukario metais buvo deponavusi nemažas sumas pinigų įvairiuose užsienio bankuose. Didžiausia suma buvo JAV. Kiti pinigai buvo deponuoti Prancūzijoje, Švedijoje, Šveicarijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Amerikiečiai tų pinigų neišaldė, tuoj pat po okupacijos leido jais finansuoti visas užsienyje likusias Lietuvos atstovybes. Lėšos buvo labai stropiai kontroliuojamos. Tuometinis atstovas Vašingtone Povilas Žadeikis turėdavo pateikti amerikiečiams prašymą nurodydamas sumą ir tikslą, kuriam ji bus panaudota. Iš tų lėšų buvo išlaikomos atstovybės, konsulatai, mokamos nedidelės pašalpos diplomatams ir alga diplomatijos šefui. Pinigai baigėsi likus maždaug dešimčiai metų iki nepriklausomybės atgavimo. Tuomet amerikiečiai pasiūlė, kad lietuviams pinigų paskolintų latviai. Tokiu būdu pavyko išlaikyti atstovybes paskutinį dešimtmetį. Skolą Latvijai grąžino atsikūrusios Lietuvos vyriausybė.

Kokios reikšmės Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto likimui turėjo VLIK'o ir diplomatinės tarnybos bei jos šefo Stasio Lozoraičio vyr. konfliktas?

Laimė, lemtingų pasekmių neturėjo. Tačiau sunku nuslėpti, jog puolimų ir gana aštrių iš pačių lietuvių pusės būta. Kai kurie tuometiniai krikdemai negalėjo susitaikyti su mintimi, kad atstovybėje prie Šv. Sosto yra ne jų žmonės. Tai buvo pagrindinė puolimo prieš Girdvainį ir prieš Lozoraičius priežastis. Bandyta suformuoti požiūrį, kad Lozoraitis vyr. esąs smetonininkas ir tautininkas, nors jis niekada nepriklausė tautininkų partijai. Prieš Lozoraitį vyr. buvo teikiami skundai Italijos užsienio reikalų ministerijai, demagogiškai tvirtinant, jog Lietuvai Italijoje, kad ir neoficialiai, negali atstovauti diktatoriškos Smetonos vyriausybės paskirti asmenys. Šie prašymai yra dokumentuoti Italijos užsienio reikalų atmintinėse. Tarp kitko, 1940

m. iškilus diplomatijos šefo klausimui, skirti Lozoraitį pasiūlė ne Smetona, bet Urbšys, su kuriuo tėvas artimai bendradarbiavo nuo Vokietijos laikų. Ir Lozoraitis, ir Girdvainis buvo nepartiniai. Tai buvo profesionalūs diplomatai, kurie puikiai suvokė savo kompetencijos ribas bei atsakomybę.

Liūdniausia, kad konfliktą gilino tie Romos lietuviai, tarp jų ir dvasininkai, kurie iš tiesų pasiaukojamai kovojo už Lietuvos išlaisvinimą. Deja, jie dėjo nemažai pastangų, kad pasiuntinybės vadovas būtų pakeistas jiems patikimesniu asmeniu. Okupacijos sąlygomis tai buvo neįmanoma. Be to, Vatikanas Girdvainiu buvo labai patenkintas, nes tai buvo diskretiškas, labai taktiškas, pakankamai lankstus diplomatas, su kuriuo bendraujant nekildavo jokių problemų.

Kas, VLIK'o įsitikinimu, galėjo pakeisti Girdvainį šiame poste?

Siūlyta Eduardo Turausko kandidatūra, buvo minima Petro Karvelio pavardė. Tačiau Vatikanas atsisakė keisti ir Girdvainį, ir *attaché* pareigas ėjusį Lozoraitį jaun., kuris jiems buvo taip pat gerai žinomas, nes dirbo pasiuntinybėje nuo karo metų.

Ar nebuvo sunku pasiekti, kad mirus Girdvainiui Lietuvos atstovu prie Šv. Sosto būtų patvirtintas Stasys Lozoraitis jaun.?

Mirus Girdvainiui, Stasys Lozoraitis jaun. liko vienintelis diplomatas pasiuntinybėje, todėl jis natūraliai užėmė jos vadovo pareigas, nors oficialiuose sąrašuose buvo minimas tik kaip patarėjas. Kaip sakiau, Jono XXIII pontifikato pradžioje, kai pasiuntinybei grėsė uždarymas,

Stasys buvo išbrauktas iš diplomatų sąrašo. Paskui atkaklių Girdvainio pastangų dėka septinto dešimtmečio viduryje jis gražintas į Vatikano diplomatus, dargi patarėjo rangu. Siekiant, kad būtų atstatytas Stasio diplomatinis statusas Vatikane, teko nemažai veikti, netrūko įtampas, nes, norint sužinoti sprendimą, reikėjo laukti naujo oficialaus žinyno *Annuario pontificio* pasirodymo. Tik atsivertę 1965 m. diplomatų sąrašą sužinojome, kad Stasio įgaliojimai Vatikane atstatyti. Tai buvo geras ženklas, liudijęs, jog atstovybės galės tęsti savo veiklą.

Taigi Lietuvos atstovybė prie Šv. Sosto pusę šimto metų reprezentavo valstybę, kuri buvo oficialiai ištrinta iš pasaulio politinio žemėlapiu.

Iš tiesų tai turbūt unikalus atvejis visoje diplomatijos istorijoje. Kai aš teikiau skiriamuosius raštus Šventajam Tėvui, priminiau, kad mes esame dėkingi Šventajam Sostui už principingą laikyseną ir Lietuva to niekada nepamirš, nes tai buvo nuolatinis tikėjimo mūsų šalies laisva ir nepriklausoma ateitimi ženklas. Jonas Paulius II atsakydamas pabrėžė, kad mes ne užmezgame naujus Apaštalų Sosto ir Lietuvos santykius, bet gražiname jiems visą spindesį po pusės šimto metų, kurių būvyje Apaštališkieji rūmai visą laiką buvo atviri Lietuvos pasiuntinybei, ištikimai atstovavusiai krikščionybės centre Romoje išmėginimus patiriančiai lietuvių tautai.

Prisimindami šiuos įsidėmėtinus popiežiaus žodžius tuo metu, kai minime niekad nenutrūkusią Lietuvos ir Šv. Sosto santykių 80-metį, tegalime pasidžiaugti, kad atsikūrus nepriklausomai Lietuvai, susidarė kuo palankiausios sąlygos tuos santykius toliau sėkmingai plėtoti ir stiprinti. ❧

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tautos

Anglų kalba parašytoje knygoje – pagrindinės LDK tautos: gudai, žydai, totoriai, karaimai, čigonai, rusai. Bendras LDK etninio gyvenimo vaizdas pateikiamas išsamiam prof. Alfredo Bumblausko įvade

Krikščionybės istorija Lietuvoje

Šis angliškąs jaunesnės kartos istorikų veikalas pristato visą Lietuvos krikščionybės kelią – nuo šv. Brunono misijos iki tikėjimo laisvės atgavimo ir naujausio Lietuvos bažnytinės provincijos pertvarkymo

Intelektualo pozicija

TOMAS DAUGIRDAS

Žurnalistas Rimvydas Valatka, aptardamas būsimų Prezidento rinkimų perspektyvas, pareiškė gana radikalia nuomonę apie grupės intelektualų viešą angažavimąsi juose: „Knyga „Lietuva prie Adamkaus“ būtina perskaityti visiems, dar turintiems iliuzijų dėl mūsų intelektualų. Ne knyga, o tautinės intelektualų kapinės“. Į šį pasakymą reikėtų žiūrėti ne kaip į žurnalistinę poziciją, kaip į žurnalistą išpuolį prieš intelektualus, o veikiau – kaip į dviejų skirtingų intelektualinių pozicijų susidūrimą.

Galbūt daug kas ginčytųsi, tačiau žurnalistai šiandien įneša nemažą intelektualinį indėlį į Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Pateikdami informaciją, jie pirmieji jai suteikia pavidalą, kartu visuomenei pasiūlydami modelius, kurių padedama ji gali ir pradeda matyti bei vertinti politinius, visuomeninius bei kultūrinius įvykius. Todėl žurnalistai jokių būdu nėra nei intelektualinės veiklos, nei intelektualų priešai. Veikia atvirkščiai, nuolat vykstantis visuomenės gyvenimo procesas iškelia įvykius, kurių svarbą dabarčiai ir ateičiai žurnalistai turi išvelgti, įvertinti ir nusakyti čia pat, nelaukdami apčiuopiamų jų pasekmių. Žurnalistinė veikla yra rizikinga, tačiau tuo ir patraukli intelektualinei veiklai. Ji reikalauja nuolatinio aktyvaus dėmesio vyksmo spalvoms ir atspalviams bei tampa neįmanoma, kai nustojama šiame vyksme išvelgti bet koki naujumą.

Žinoma, Lietuvos politinio ir visuomenės gyvenimo stabilizacija yra iššūkis šios profesijos žmonėms. Vis mažiau radikalių įvykių, kurie pajudintų kiekvieno žmogaus buitį ir būtis pamatus. Vis sunkiau išlaikyti pranašo, skelbiančio besąlygiškas, vi-

siems galiojančias ir rūpimas tiesas, vaidmenį. Vis daugiau dėmesio reikia skirti smulkmenoms, kasdienio gyvenimo rūpesčiams. Tai kartu skatina būti pasirengusiam kaip neišvengiamybę priimti dalines negeroves bei atsisakyti tobulo (šio) pasaulio idėjos. Taip kartu atsiveria erdvė kultūros kūrimui, vertinimams, reikalaujantiems išradingumo ir sumanumo bei neturintiems tiesioginių giluminių egzistencinių pasekmių visai visuomenei. Tik visuomeniškai ir politiškai palyginti stabilioje visuomenėje įmanoma intelektualinė idėjų ir vertinimų kaita bei išryškėja skirtingos intelektualinės pozicijos.

Todėl nieko keista, kad šiandien Lietuvoje ima ryškėti dvi intelektualinės pozicijos dabarties atžvilgiu: „didelių įvykių“ ilgesys ir pastangos apibrėžti savo vietą dabartyje. Nekyla abejonų, kad Valatka išreiškia kaip tik pirmąją nuostatą. Į gyvenimo normalėjimą galima pradėti žvelgti kaip į jo stagnacijos požymį, sukimašis ydingame amžino įvykių pasikartojimo rate bei viltis radikalaus, nežinia iš kur ateisiančio pagerėjimo ateityje. Valatka teigia, kad „Prezidentų rinkimų fone nieko nauja“, Lietuva „sustingusi pakeliui į pilietinę visuomenę“, politikai moraliai dėvisi bei tikisi, kad atsiras kas nors visai naujas, kadangi „vis tiek visi senieji 2008-aisiais nebetiks“. Sunku patikėti, kad visuomenės pilietiškumu besirūpinantis žurnalistas galėtų manyti, kad vienintelė jos viltis yra praeities atminties neturintis ir dabarties problemų nesuvokiantis žmogus: „Pilietis, kuris visą mūsų praeities marazmą ir retą

didybę gal bus praleidęs pro ausis net per istorijos pamokas“.

Tokią pat poziciją yra išreiškę ir nieko bendra su žurnalistine veikla neturintys intelektualai, šių metų kovo 23 d. sudarytos ir praeitin nuslinkusios „Deklaracijos apie dorovinį persilaužimą“ autoriai. Jų rūpestis yra ne tiek politinė, kiek dorovinė visuomenės būklė. Deklaracija kreipiamasi „į visus dorus ir savo likimui neabejingus Lietuvos žmones“, kartu į Respublikos Prezidentą, Vyriausybę, Seimą bei teisės, mokslo, ugdymo institucijų bei visuomenės organizacijų atstovus. Šių intelektualų rūpestis kyla dėl tokio jų matomo visuomenės būklės paveiklo: „Todėl mūsų visuomenės demoralizacija yra šiurpi: sparčiai auga marginalinis deklasuotas sluoksnis, aukščiausias pasaulyje savižudybių procentas, mažėja gyventojų skaičius. Ar yra jėgų, kurios įstengtų šį pragaištingą procesą sustabdyti? Mes turime pasiryžti paskutiniam veiksmui, kuris dar liko: *pradėti dorovinį persilaužimą*“. Kad ir kaip gerbtum bet kokias viešas intelektualų iniciatyvas, tikėjimas, jog visiems staiga gali sukilti „pasiryžimas sutartinai veikti“ dorovinio persilaužimo vardan ir kad šiuo būdu bus sukurta morali tauta, yra itin naivus ir neatlaiko jokio intelektualinio patikrinimo.

Pozicija, dabarčiai kelianti reikalavimą būti idealiai ar atitikti įsivaizduojamą tobulumo modelį, ne tik stokoja kultūrinio subtilumo, bet kartu yra ir intelektiškai nenuosekli bei galbūt nenuoširdi. Ją išsakydamas intelektualas žengia žingsnį anapus visuomenės,

anapus jos politinio bei kultūrinio gyvenimo, anapus jos išgyvenamų sėkmių ir nesėkmių, visa tai matydamas kaip nevykusią „tinkamo“ politinio ar visuomeninio gyvenimo parodiją. Nenuoseklu ir, ko gero, nesąžininga šioje pozicijoje yra tai, jog kad ir kaip negatyviai savo matomos tikrovės atžvilgiu yra nusistatęs intelektualas, jis taip pat joje dalyvauja ir net kuria ją kaip parodiją.

„Rūpintis“ visuotine visuomenės depilietizacija reiškia pirmiausia pripažinti savo paties nepilietiškumą, skelbti, jog po penkerių metų „senieji“ nebetiks, reiškia pripažinti, jog tuomet nebetiksi ir pats. Sielotis dėl totalios visuomenės demoralizacijos reiškia teigti ir tai, kad pats joje dalyvauji, o galbūt net ją skatini. Nuosekliai plėtojama, ši pozicija veda į visišką negatyvizmą ne tik visuomenės, bet ir savo vaidmens joje atžvilgiu. Galiausiai tektų pripažinti, jog visuomenės gyvenime realiai nieko negalima pakeisti, o tie, kurie mėgina tai daryti, yra intelekto stokoiantys, manipuliacijoms pasiduodą kvailiai ar vien tik naudos sau siekiantys cinikai.

Negatyvi intelektualinė pozicija gali būti labai patraukli. Ji yra radikali, tuo suteikia absoliučios laisvės spręsti ir vertinti regimybę. Ją užėmus nereikia dėti pastangų dabarčiai suvokti, tad galima mėgautis absoliučios tiesos monopolio turėjimo iliuzija. Ji neigia dabarties tikroviškumą, tad manomai išlaisvina nuo asmeninio savęs susiejimo su jos vyksmu, o kartu ir nuo atsakomybės už savo sprendimus ir vertinimus. Be to, ši pozicija gali pasiekti greitą visuomeninį efektą: ji tikrai bus pastebėta. Žinoma, jei dar visuomenėje esama žmonių, kurie tiki, jog gyventi įmanoma tik turint pozityvų požiūrį į visuomenę, kad ir kaip aiškiai būtų matyti jos netobulumas.

Yra intelektualiai ribota arba nesąžininga manyti ar bandyti įteigti kitiems, kad negatyvi intelektualinė pozicija yra neutrali visuomenės atžvilgiu, kad ji tik atkreipia dėmesį į

negeroves, o ne skatina kitus priimti tokią pat negatyvią poziciją tikrovės, kurioje gyvenama, atžvilgiu. Tačiau jei visuotinį negatyvumą skelbiantys intelektualai kaip tik ir siekia, jog tokia pozicija visuomenėje išsivyratų, tai jie yra patys tikriausi pilietinės visuomenės ir pozityvių pokyčių joje apskritai priešai.

Visuomenės, kartu ir pilietinio gyvenimo pagrindą sudaro įpročiai, kurie veikia kaip nerašytos taisyklės bei skatina visus laikytis panašių visuomeninio elgesio standartų. Akivaizdu, jog visuomenė yra toks darinys, kuris turi užtikrinti jos narių saugumą. Kuo sveikesnė visuomenė, tuo žmogiško solidarumo jausmas joje stipresnis. Solidarumą palaikantys visuomenėje galiojantys įpročiai lemia tam tikro galvojimo ir sprendimo ribas. Gyvendamas ydingesnėje visuomenėje, tamsioje tuščioje gatvelėje susitikęs senyvą žmogų, jos narys galbūt pradės svarstyti, ar verta iš šio žmogaus atimti jo daiktus, nes ten gali būti kas nors vertinga. Dar ydingesnėje jis žmogų apiplėš nė nesvarstęs, žmogiškiausioje – tokia galimybė turėtų jam net neateiti į galvą.

Negatyvi intelektualinė pozicija, skatinanti atsistoti šalia visuomenės ir nesuvokti savęs kaip kuriančio jos pokyčius, kaip tik ir naikina žmogiškojo solidarumo ir bendrumo, be kurio negali išgyventi jokia visuomenė, saitus. Kartu ji formuoja visuomenės įprotį, skatinantį iš anksto neigiamai vertinti bet kokią pozityvią iniciatyvą, individualų angažavimąsi visuomeninėms ar politinėms vertybėms bei, žinoma, viešą solidarizavimąsi. Kaip intelektualinė pozicija, ji galbūt yra patraukli ir viliojanti, tačiau kažin ar kuris ją reiškiantis intelektualas norėtų gyventi visuomenėje, pagrįstoje jo skelbiamu visuotiniu negatyvumo principu.

Pozityvūs įpročiai visuomenėje susiformuoja ne per dieną ir ne per metus. Nėra labai džiaugsminga gyventi visuomenėje, kur beveik kiekviename žingsnyje į akis krenta žmogiškumo spragos. Todėl nereikia ypatingos

ižvalgos, idant atsirastų ir stiprėtų individualus negatyvizmas viso to, kas joje vyksta, atžvilgiu. Refleksijos ir vertybinių galių paramos reikia kaip tik kitai, daug radikalesnei nuostatai, skatinančiai priimti dabarties negeroves, šalia jų aptinkant pozityvumo apraiškas, galėsiančias duoti vaisių ateityje, ir jas palaikant. Viešai palaikant kurį nors visuomenės ar politinį veikėją, kartu ir pasižadama likti ištikimam toms jo skelbiamoms vertybėms ir nuostatoms, kurioms pritariama. Drauge išreiškiamas ir pasiryžimas nesieti savęs su priešinga ar šiai prieštaraujančia pozicija. Taip aptinkamas ir įsteigiamas bendrumas, prisidedantis prie solidarumo, stabilumo ir individualios atsakomybės vertės jausmo visuomenėje apskritai stiprinimo.

Šiame solidarizavimesi išvelgti sovietmečiu bandytą įtvirtinti vergiško pataikavimo partijos ideologams apraišką būtų intelektualiai nesąžininga. Jau seniai užimti viena ar kitą intelektualinę poziciją nereiškia spręsti gyvybės ar mirties, didesnės ar mažesnės politinės galios įgijimo klausimą. Jau baigiame priprasti prie taisyklės ir ja paremtos gyvenimo praktikos, kad intelektualo veikla matuojama jo profesine kompetencija ir nuveiktais darbais, o ne ištikimybe kurios nors politinės, visuomeninės ar profesinės grupės interesams.

Grupė intelektualų šiandien aktyviai, individualiai suformuluodami savo poziciją, parėmė prezidentą Adamkų, galbūt rytoj nemažesnė dalis angažuosis brazauskiškoms idėjoms, galbūt dar vėliau šios grupės pradės konstruktyvią argumentuotą diskusiją visuomenei aktualiais klausimais. Bet kuriuo atveju tai, kad šiandien pradeda rasti intelektualų, pasirengusių žengti pozityvaus angažavimosi politiniam ir visuomeniniam gyvenimui žingsnį, yra vertintina kaip didelė socialinių santykių normalėjimo pažanga. Reikia tikėtis, kad kada nors tokia pozicija taps visos visuomenės gyvenimo įpročiu. ❧

KARŠTOS VASAROS KELIAIS

Vaclovas Aliulis MIC

Gyvendamas Romoje, kasmet po kelis kartus parašydavau savo giminaičiams ilgą laišką apie savo prietykius, o kai esu Lietuvoje, imu ir suabejoju, ar bus beįdomu. Kadangi tas vienas dėdė iš Aliulių pusės belikęs (ir dar viena brolienukė Marijampolėje), tai, sakau, gal ir įdomu. Juo labiau kad šiemet turėjau labai originalias atostogas, kurios ką tik baigėsi. Dėl karščių nesinorėjo eiti į „Papartyno“ laukus, verčiau ėmiau baksnoti kompiuteriuko klaviatūrą. Grįžęs į Vilnių, „atmušiau“ ir išsiuntinėjau sūnėnams dukterėčioms, ką aprašęs. Pasigyriau bičiuliams iš NŽ-A, tie ir sako: „Duok šen“. Tai va.

Vilniaus Žvėryno Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje dirbame trys kunigai ir diakonas. Diakonas atostogavo birželį, aš liepą, vikaras rugpjūtį, o klebonas rugsėjį.

PRIE JŪRŲ MARIŲ

Aštuonias dienas viešiu Klaipėdoje, pastoriaus Donato ir pastorės Nijolės Ivanauskų šeimoje. Prieš keliolika metų, ieškodami Dievo, jie susituokė katalikiškai, bet niekas iš katalikų nepavedėjo jų gilyn į bendravimą su Dievu, todėl pakrypo prie protestantų. Iš pradžių Vilniuje, prie „Tikėjimo žodžio“ bendruomenės, paskui patys sukūrė panašią bendruomenę Klaipėdoje ir pavadino „Meilės žodžiu“. Po keleto metų vadovui Donatui pasirodė, kad bendruomenė eina kreivai. Tada jis su dalimi savo bendraminčių atsiskyrė ir sudarė „Evangelijos bažnyčią“. Didžiausia bendruomenė, su prijuočančiais turinti apie porą šimtų narių, gyvuoja Klaipėdoje, mažesnės yra Šilutėje, Plungėje, dar kažkur.

Mano šeimininkai – labai spontaniški, atviri žmonės, ypač ponia. Abudu pripažįsta, kad jų bendruomenės doktrinoje ir praktikoje daug neapibrėžtumo, dar nuolat ieškoma ir tikimasi, kad Viešpats parodys. Kataliko akimis žiūrint, ten viskas smarkiai subjektyvu. Jeigu esi prasilavinęs tikėjimo dalykuose ir jauti pašaukimą būti pastorium, ir tavo pašaukimą pripažįsta tavoji bendruomenė bei iš kitų kraštų atvykę autoritetingi pastoriai, tai ir esi pastorius ar pastorė. Gavęs kitų pastorių palaiminimą, gali vadovauti pamaldoms, net ir šv. Vakarienei paskutinį mėnesio sekmadienį. Pa-

aukosi Dievo garbei duonos ir vyno, melsiesi ir tarsis Kristaus žodžius: *Tai yra mano kūnas..., tai yra taurė mano kraujo...* Tada tikėsi ir sakysi, jog ta duonelė ir vynas primena, vaizduoja Kristaus Kūną ir Kraują, bet jais netampa, ne.

Katalikui suprantama, kad kitaip pas juos ir negali būti. Negavę šventimų iš apaštalų įpėdinio vyskupo, pastorius ar pastorė ir tegali priminti bei vaizduoti už žmones paaukotą Kristaus kūną ir kraują, bet ne sudabartinti Kristaus Kryžiaus auką. Tas pat su išpažintimi. Ji kartais praktikuojama. Išklauses nuodėmių išpažinimą, pastorius ar pastorė gali teikti pamokymą ir kartu su nusidėjėliu melsti Dievą atleidimo, bet ne jį suteikti.

Ta Evangelijos bažnyčios bendruomenė labai nuoširdžiai mane priėmė. Galbūt todėl, kad daugelis katalikų juos smerkia, o čia pagyvenęs kunigas nesibaido. Matau, kad Jėzų Kristų jie myli, vadinasi, yra broliai. Maldingi broliai seserys Kristuje. Prieš dešimt metų iš Švedijos atvykę pastoriai buvo juos labai nustatę prieš katalikus, bet dabar to nėra.

Bendruomenė turi sielovados grupę, kurios uždavinys – teikti psichologinę ir dvasinę pagalbą žmonėms, įklimpusiems į gyvenimo painiavas. Neapsiribodami gerais norais, kai kurie savanoriai lankė specialius kursus Nyderlanduose ar dar kažkur. Pačią pirmąją viešnagės dieną pasižiūrėjęs tų sielovadininkų pasitarimo, tariau: „Būčiau laimingas, matydamas tokių pasauliečių būrelį parapijoje“.

Su Donatu Ivanausku tik vieną kartą buvome susitikę Vilniuje prieš penkiolika metų. Vaidotas Žukas (jo studijų draugas) buvo jį atvedęs į Pavasario gatvę. Mačiau, kad žmogus nuoširdžiai ieško Dievo, ir pamėgau jį. Šių metų kovo mėnesį jis man prisistatė per Biblijos draugijos konferenciją ir taip maloniai pakvietė, kad negalėjau nepasinaudoti jo ir šeimos svetingumu.

Sekmadienio sulaukęs dalyvauju savo šeimininkų vedamose pamaldose. Pradžioje pastorius paragina išsakyti Dievui savo troškimus, ir visa salė prisipildo daugiabalsio murmėjimo. Pasijutau kaip Jeruzalėje, kur auloje prie Raudų sienos pora šimtų suaugusiųjų ir paauglių pusbalsiu skaitė kiekvienas savo tekstą. Ponia Nijolė, tapusi pastore keletu metų vėliau už Do-

nata, sako pamokslą – apdūmojimą. Paskui prisipažino labai jaudinuisis kalbėti prie svečio, bet to neįdariau. Protarpiais vis pasiklausia publika: „Ar ne taip?“ Pabaigoje pasigedau išvadų.

Pamaldų dalyviai labai daug jausmingai gieda, kartodami vis tuos pačius šūkius, pavyzdžiui: „Dėkui Tau, Jėzau, kad mus taip pamilai, dėkui Tau, Jėzau, kad už mane mirei!“ Vadovauja scenoje dvi prityrusios solistės, jauna mažli armėnė palydi nuotaikingomis savomis muzikinėmis improvizacijomis. Dešimt kartų taip išgiedojęs žmogus artėji prie transo. Pasakiau pamokslą: jei norite ką gero žmonėms nuveikti, turite būti labai susigyvenę su Dievu. Girdėjau, kad žmonės įsidėmėjo tą mintį, taip pat linksmają dalį, kai pastorius su svečiu po pamaldų tos pat salės pakraštyje pakaukšino „ping-pong“.

Šv. Mišias laikau trijose Klaipėdos bažnyčiose: Taikos Karalienės, kurios kadaise buvo neleista pašventinti (buvo paversta filharmonija), senojoje Kristaus Karaliaus ir dar nebaigtoje Šv. Juozapo Darbininko. Apžiūrėjau ir baigiamą statyti Šv. Kazimiero bažnyčią. Kalbėjome su kunigais, kad be reikalo pastarosios dvi statomos tokios didžiulės. Vietoj dviejų milžiniškų būtų sielovadai geriau ir tikintiesiems prieinamiau gauti keturias penkias mažesnes su parapijos namais. Dabar pusė Telšių vyskupijos katalikų gyvena Klaipėdoje ir turi keturias bažnyčias, o kita pusė – šimtą bažnyčių ir bažnytelių. Atgavus Bažnyčiai Lietuvoje laisvę, daugelis pasinėšėme į didingumą, ne į praktiškumą.

Pastorius Donatas pats nuvežė mane į dvi bažnyčias ir pas Taikos Karalienės bažnyčios kleboną monsinjorą Joną Gedvilą, pas kurį viešėjau prieš porą metų. Pastoriui labai patiko monsinjoras ir jaunieji kunigai, jų gražūs liturginiai drabužiai ir ori laikysena prie altoriaus.

PER ŠLOVINGĄ ŽEMAIČIŲ ŽEMĘ

Liepos 9-osios rytą gerbiamasis Donatas nuvežė mane į Žemaičių Kalvarijos atlaidus. Pataikėme į politinių kalinių, tremtinių ir politikų dieną, bet ryškesnio atspalvio nepastebėjau. Čia prisistatė daugeliui mano artimųjų pažįstamas vilnietis p. Vilius Maslauskas ir paėmė gabenti toliau. Tos pačios dienos pavakare pasiekėme Telšius, mus apnakvydino kunigų seminarijos svečių namelyje. Pasimačiau su neseniai baigusių tarnybą vyskupu Antanu Vaičiumi ir sausio mėnesį ją pradėjusiu vyskupu Jonu Boruta, su šauniais jaunais kunigais, su kuriais draugavau, kai jie studijavo Romoje. Vyskupas Boruta pasinėręs sielovadoje, apie Vilnių nė girdėti nenori.

Rytojaus dieną, aplankę „Alkos“ muziejų, leidomės kelionėn Žemaičių žemės viduriu. Aplankėme Varnius, senąją Žemaičių vyskupijos sostinę, kur vysk. Valančius pergyveno 1863 m. sukilimą. Tveruose pasimeldžiau prie vieno mylimiausių savo draugų, kunigo Jono Pa-

liūko MIC kapo. Labai darbštus, narsus ir kūrybingas, sudarė ir redagavo pirmąjį „Liturginio maldyno“ (1968) leidimą. 1950–1956 m. vargo Tiumenės srities ir Mordovijos lageriuose už smarkius pamokslus.

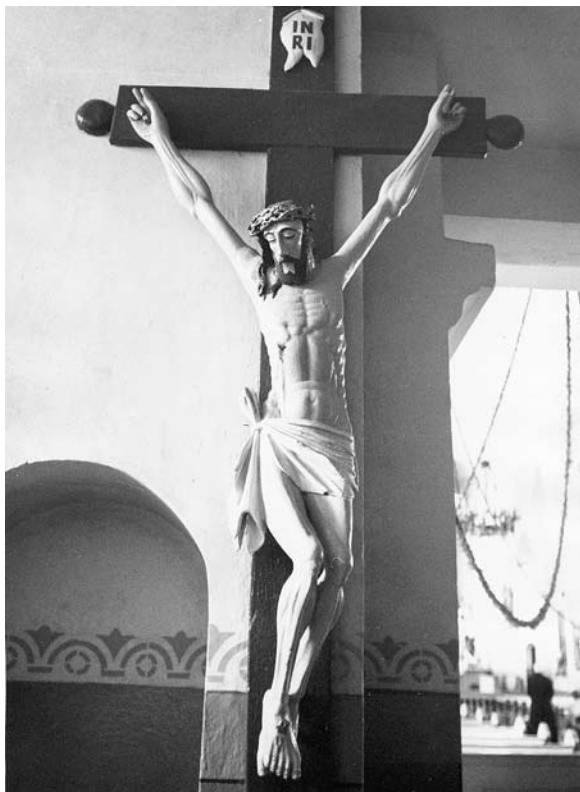
Toliau leisdamiesi pasiekėme Laukuvą. Iš tos parapijos buvo kilęs marijonų vienuolis, brolis Juozas Stirbys, kuris ketvertą metų slapstėsi nuo suėmimo, vaikščiojo su „miško broliais“. Kelis kartus jam pavyko pasprukti iš apsupimo, bet 1954 m. lapkritį buvo rastas negyvas, pelkėje išlašęs į ledą. Škaičiau Ypatingajame archyve, ką apie jį pasakoję tardomi sugauti partizanai ir jų rėmėjai. Nedalyvavęs jokiose žudynėse. Tikėjau rasti Laukuvoje jo giminių ar pažįstamų ir sužinoti kiek nors daugiau, bet išgirdau mažiau, negu žinojau. Ar patikėsite: senutė pusseserė dar ir šiandien bijo pasakoti apie partizanus, matydama valdžioje daug bolševikų! „Jei žinočiau, kad po penkių dienų mirsiu, papasakočiau.“ Nepadėjo jokie raminimai ir įtikinėjimai. „Ką gali žinoti, kas dar bus...“

Nuo Laukuvos patraukėme į Kaltinėnus, kur jau buvome telefonu užsisakę nakvynę parapijos Sveikatingumo centre. Neapsakomas klebonas, kanauninkas Petras Linkevičius (pažįstu nuo klieriko). Jam 44 m. amžiaus, 18 m. kunigystės, Kaltinėnuose darbuojasi 14 metų. Vietoj sudegusios bažnyčios per penketą metų išmūrijo nemenką naują, pirmiau pastatęs laikiną medinukę (dabar ten salė). Įkūrė slaugos namus (40 senelių, iš jų tik 2 sąmoningi), girdėjau, kad ir našlaičių namus, bet jų nemačiau. Sveikatingumo centre galima už kelis litus gauti masažą ir vonių pagal gydytojo nurodymą. Mes su ponu Viliumi už nakvynę sumokėjome po penkis litukus (jei kas palieka auką, ji eina atskirai).

Klebonas įsivedė mus į bažnyčią, pagrojo vargonais ir pagiedojo *Ave Maria*, palaimino, paskui sėdo prie mūsų automobilio vairo ir visokiomis pakriūtėmis pavežėjo po apylinkę. Nuvežė prie aukšto aukšto išlakaus balto kryžiaus kalvos viršūnėje, iš kur skleidžiasi platus reginys. Parodė, kokį svajoja padaryti privažiavimą prie piliakalnio, kad ir invalidus būtų galima vežimėliais užvežti. Turbūt įvykdys... Nesivaržo jokių ponų ir viršininkų, ieškodamas paramos savo sumanymams, gauna jos Lietuvoje ir užsienyje. Pats su mamute gyvena mažame mediniame namelyje pakalnėje. Vakare atsisveikindamas pasakė anksti rytą leisiąs kelionėn į Vilnių pas kariuomenės vadą generolą Kronkaitį. Ko ieškos, neklausėme. Gal kareiviškos košės kokiai šventei?

Pailsėję ir užkrintę, liepos 11-osios rytą leidžiamės link Kelmės ieškoti Palendrių, kur prieš mėnesį konsekruota benediktinų pasistatydinta nauja bažnyčia su vienuolynu. P. Vilius pasiūlo: „Tėveli, važiuokim vieškeliais, daugiau gamtos pamatysim“. Pasiraivęs sutinku, ir tai mus išgelbsti nuo klaidžiojimo ir pavėlavimo į pamaldas. Pasiekiame istorinius Kražius. Privažiuojame prie šventoriaus, ogi bestovįs prie vartelių kunigas

Alionidas Budrius, giesmės ir sielovados entuziastas. Jis kaip tik susiruošęs važiuoti į Palendrius, į benediktinų ordino ikūrėjo šv. Benedikto iškilmę. Jis pabuvo mums angelu vedliu. Kitaip argi būtume žinoję, kad reikia palikti Kelmę dešinėje ir kilti Šaukėnų keliu, kol rasime rodyklę „Palendriai“?

Nukryžiuotasis. XVII–XVIII a. sandūra. Laukuvos bažnyčia. Stasio Keparučio nuotr. KPC archyvas

Maldingai atšvenčiame Eucharistiją su lotyniškais giedojimais. Prioras nebloga tartimi lietuviškai paskaito pamokslą, o juk tikras prancūzas. Nuostabūs tie Prancūzijos vienuolių desantai Lietuvoje: benediktinai, joanitai(-ės), karmelitės, betlemitės... Jokios kitos šalies pašvęstieji nerodo tokio judrumo ir taip nepagauna mūsiškių, ypač pasiilgusių kontempliacijos.

Pakviečia pietų (iškilmė, tad gauname ir ledų). Tėvai, vienas iš kito perimdami knygą, įvairia tartimi skaito lietuvišką Vakarų Bažnyčios vienuolių tėvo Benedikto biografiją. Dar kartą meldžiamės bažnyčioje. Kadangi nekoncelebruojame, tai ir man su kunigu Alionidu nurodo vietą pasauliečių skyriuje. Aprodo vienuolyno bendrąsias patalpas – visur daug erdvės. Paprašo papasakoti, kas tie marijonai ir iš kur.

Žiūriu ir akimis klausiu, kas čia yra, kad prancūzai ir jaunieji lietuviai – visi vienodo „sukirpimo“, o vieno tėvo kažkokia laisvesnė laikysena, kitas charakteris. Pasirodo, lietuvių kilmės amerikietis, atvykęs ieškoti savo šaknų.

Tėvai nuoširdžiai viską rodo ir aiškina, tai ir aš leidiu sau atvirumą: „Viskas čia gražu ir šventa, bet vienas daiktas man nepatinka: tuzinui vienuolių atiduoti trys ketvirtadaliai bažnyčios erdvės, o Dievo tautai tik vienas ketvirtadalis“. – „Norime, kad prisipildytų visas choras vienuolių.“ – „Iš ko duoną valgysite, kai tiek prisirinks?“

Ir vėl pietų link. Apie Skaudvilę patenkame į skalsų lietu, paskui matome, kaip nusiaubė miškus neseniai praūžęs uraganas. Penkių ir daugiau metrų aukštyje nusukti nulaužyti beržų, eglių, pušų kamienai.

Girdžiuose aplankome Lietuvos marijonų patriarchą, žurnalistinio stiliaus dvasinį rašytoją, kunigą Viktorą Šauklį MIC. Jam dabar 94-eri, o prieš 68 metus jis buvo mano, marijonų gimnazijos mokinuko, nuodėmklausys. Nepalyginamosios sesers Irenos – vargonininkės, katechetės ir slaugytojos – vežimėliu prie mūsų privežtas: „Niekam nereikalingas, noriu tik numirti“. Seselė pataiso, kad reikalingas. Motinos atveda vaikus išpažinties, ne vienas lankytojas paprašo šv. Mišias paaukoti (prie stalo kitame kambaryje, koplytėlėje, kur dabar pašarvotas miręs tremtinys). Po kelių minučių pokalbio matomas nuovargis, reikia Tėveliui grįžti ilsėtis.

ABIEJOSE UŽNEMUNĖSE

Veteraną aplankę, vakare pro Jurbarką, Šakius, Pilviškius pasiekėme Marijampolę. Mano palydovas patraukė į Vilnių, aš likau trims dienoms palaimintojo Jurgio Matulaičio pagerbimo švęsti. Kiekvienais metais jis esti tą savaitę, į kurią patenka liepos 12-oji, nes tą dieną įvyko pirmasis Palaimintojo pagerbimas po beatifikacijos prieš 15 metų.

Atlaidų dienomis sumos šv. Mišioms vadovauja vyskupai, paskutinę dieną – nuncijus. Išklusome turiningą jo žodį, pirmą kartą besilankančio Marijampolėje. Jis laikas save tam tikra prasme Jurgio Matulaičio įpėdiniu, nes ir Palaimintasis yra buvęs Šv. Tėvo atstovu Lietuvai. Todėl savo tarnystę Lietuvoje pavedęs Palaimintojo globai.

Atgaivinami lietuviškų atlaidų papročiai. Po sumos kunigų seminarijos sode – suneštinis pasivašininimas (ši tą pateikia ir parapija). Iš įvairių vietų atvykę tikintieji pasimato su ganytojais ir tarpusavy. Suskamba giesmė, daina, sekmadienį savivaldybė atsiuntė dūdų orkestrą.

Šeštadienį bažnytinis jaunimas vidudienį turėjo konferenciją dvasinės brandos klausimais vyskupijos jaunimo centre, – didelis džiaugsmas kalbėtis su tokiu jaunimu. Vakarop su vyskupu Rimantu Norvila šventėme Eucharistiją ir agapę Lūginėje, Palaimintojo tėviškėje. Jaunimas atžygiavo pėsčiomis ir po šv. Mišių bei užkandėlio atrodė pavargęs, bet nuovargis išsyk dingo, kai seselė organizatorė pakvietė žaisti „paskutinę porą lenda pro gyvą tunelį“ ir t. t.

Liepos 14-osios pavaikare Marijonų vienuolyne, vyskupo emerito Juozo Žemaičio MIC celėje susitiko Lietuvos ir Lenkijos vyskupų kontaktų grupės. Balstogės arkivyskupas Wojciechas Ziemia ir Drohičino vyskupas Antonis Dydczas OFMCap daugiausia kalbėjo apie parapiinę katechizaciją, o vyskupai Juozas Žemaitis ir Juozas Tunaitis – apie mūsų mūšius gyvybės apsaugos fronte.

Nors pernai, atsiminęs savo amželį ir Balstogėje patirtą nuovargį, paprašiau atleisti mane iš tos garbios lietuvių-lenkų atstovų kompanijos, bet pasirodė, kad Vyskupų Konferencijos komisijų sudėtis bus keičiama tik per ateinančio rugsėjo sesiją, taigi dar turiu dalyvauti. Šitaip liepos 15-ąją patekau į labai turiningą, vyskupo Juozapo Matulaičio vadovaujamą išvyką po Kaišiadorių vyskupiją, kurioje tie svečiai dar nebuvo lankęsi.

Iš vaikystės buvau įsidėmėjęs, kad „zanemunčikai“ – užnemuniečiai – yra gaspadoriai, kurie į turgų Alytuje vieninkiais vežimais su lanku atvažiuoja nuo Alovės, Daugų, Butrimonių. Paskui raštuose radau, kad užnemuniečiai – tai mes, nuo Krokialaukio, Miroslovo, Simno, iki pat Kalvarijos, Vilkaviškio, Šakių. Šitaip man egzistuoja dvi Užnemunės, ir štai su oria draugija iš vakarinės Užnemunės peršokau į rytinę.

Birštonas. Sakralinio meno muziejus, o gal tikriau Dievo tarno, arkivyskupo Teofiliaus Matulionio memorialinis muziejus su kardinolo Vincento Sladkevičiaus atminimo kambariu. Kaip tik čia per 1957 m. Kalėdas tremtinys vyskupas Teofilius slapčiomis iššventino sau padėjėją Vincentą. Išstatyti arkiv. Teofiliaus daiktai, nuotraukos, dokumentai, kalbantys apie jo kančių kelius. Mansardoje vaikų piešinių paroda. Sumanus klebonas kun. Jonas Dalinevičius pasiekė, kad muziejus priklausotų miestui ir yra išlaikomas savivaldybės (parapija tam pavedė savo atgautą namą).

Bažnyčia, kurią prieš porą dešimtmečių išpuošė išblizgino a. a. kun. Marijonas Mykolas Petkevičius MIC. Sanatorija kunigams, prieš Antrąją pasaulinę karą pastatyta prelado Juozapo Matulaičio-Labuko (vėliau vyskupas). Nemuno krantų pylimas, per kurį vos vos nepersiliejo pavasarinio potvynio vandenys. Sveikatos miestas Birštonas.

Kelionės viršūnė – Pivašiūnai. Pirmame XIX a. ketvirtėje pastatyta medinė bažnyčia miela tuo, kad joje viskas klasiška, nė trupinio kičo. Malonių išmeldėjos Marijos, Nuliūdusiųjų Guodėjos, paveikslas, kurį popiežiaus Jono Pauliaus II pavedimu 1988 08 14 iškilmingai apvainikavo kardinolas Vincentas Sladkevičius. Sumoje iš visos širdies gieda Širvintų bažnyčios choristai. Galioja paprotys, kad viena atlaidų diena skiriama vienam savos vyskupijos dekanatui, kita kitam ir t. t. (kaip ir Marijampolėje).

Aplankau savo vyresnės sesutės Valerijos Vitunskienės-Žvinienės kapą. Kai dar nemokėjau vaikščioti, ji,

paauglė, buvo mano nešiotė. Narsi, eikli moteris, visų apylinkės vestuvių ir laidotuvių vaišių rengėja, šakočių kepėja. Daug negandų ištvėrusi. Mirė maža dukrytė Nataliutė, pirmasis vyras paliko jauną našlę. Vyresnysis sūnus girininkas Vytautas žuvo partizanuose, sūnų Algimantą pati mirdama paliko begėstantį, prieš tai antrąsyk tapusi našle. Kažkokia nedalia lydėjo ir po mirties. Sudegė namelis, gaisre žuvo ir jauniausiasis sūnus Valentinas, iš antros santuokos. Mūsų šeimos bičiulis kunigas Jonas Kaušyla tada man parašė: „Pasibaigė Aliulių dinastija Pivašiūnuose“.

Lankau kunigo Kaušylos kapą. Jo atsiminimų knyga vadinasi „Žalias miškas gyvas“.

Užvažiuojame į Jiezną. Gėlėse skendi kunigo Broniaus Bulikos kapas. Mirė vos Sajūdžiui gimstant, o tokia reikalinga buvo mums jo kūrybinga dvasia, lakus užmojis. Išleisti keli jo poetinės prozos rinkiniai.

Pasiekiamo Kaišiadoris. Katedros rūsyje ilsisi garbingų vyskupų palaikai, o šventoriuje – kanauninko Jono Mintaučio, ištvėringiausio Liturginės komisijos bendradarbio, kapas. Dievuliau Dievuliau, kiek brangių bendražygių jau amžinybėje laukia...

Su svečiais apžiūrime Vyskupų Konferencijai priklausančią Adomo Jakšto spaustuvę. Ji verčiasi gerai su italu direktoriumi Roberto Masi, bet Bažnyčiai jos nauda vidutiniška. Prieš 12–13 metų, kai nė su negausiais savo leidiniais negalėjome prasimušti į valstybines spaustuves, visais balsais šaukėmės *Kirche in Not*, kad padėtų Lietuvos Bažnyčiai pasistatyti ir išrengti spaustuvę. Tie rėmėjai įrodinėjo, kad greit viskas pasikeis ir spaustuvės pačios gaudys užsakovus, taigi nebūtina mums sava spaustuvė, vis dėlto paramą suteikė. Neblogai, kad ji yra, bet buvo galima ir kitaip.

Man liūdna, kad stropusis statybos ir inžinerinių planavimo konsultantas olandas Henkas Bijneveltas, kurį *Kirche in Not* pasamdė ir atsiuntė, lig šiol jaučia nuoskaudą, nes pačioje spaustuvės veikimo pradžioje buvo nušalinti jo parengti spaustuvės vadovai. Pavasarį sužinojau apie skaudžią jo ligą – visišką pusiausvyros nelaikymą.

PAPARTYNE

Vieną dieną stabtelėju Vilniuje. Rašau mandagų protestą „Lietuvos rytui“, kurio korespondentė Sidnėje nusikaltusius vaikams Krikščioniškuosius brolius perkrikštijo į marijonus ir meta dėmę niekuo dėtai Marijonų vienuolijai. (Vėliau sužinojau, kad redakcija išspausdino kiek sutrumpintą atitaisymą.)

Vakarop riedu į Paparčius, į šiaurę nuo Vievio. Pavėži pono Viliaus dukružė, menotyryninkė Sigita, Romoje studijavusi Bažnyčios kultūrinės vertybes. Už kelių kilometrų nuo bažnyčios – Betliejaus seserų vienuolynas. Pirmą kartą gyvenime porą savaičių glausiuosi

prie kontempliatyvaus, griežtai klauzūruoto vienuolyno. Kaip jis atrodo?

Plyname lauke, dirvonuose tarp miškų, ant aukšto Neries kranto išsitiesęs pailgas kiemas, o jo abiem pusėmis pastatyta po aštuonis medinius namukus, galu į kiemo pusę. Namuko šonu eina siauras koridorius, iš kurio patenkama į vieną ilgą kambarį, kitą kvadratinį. Ilgajame gyvenau, kam anas – nežinau. Ilgasis padalytas į kelias sekcijas: miegui, valgymui, skaitymui, maldai. Prie koridoriaus sienos, už užuolaidų, mažas dušas ir kita sanitarija, toliau krosnis ir požemyje stovinčios krosnies kaminas (žiemiai), sandėliukas. Visko gana ir nieko per daug. Prie kiekvieno namuko po kiemuką ar daržiuką apie 120 m². Manasis kiemukas dirvonuoja. Tik pora gėlių lysvelių, o sesutės savuosiuose, girdėjau, augina gėles ir daržoves.

Bendrasis kiemas – klauzūros zona. Šiukštu man nevalia ten įžengti. Maistą vis randu padėtą ant langelio koridoriaus gale.

Prie vieno kiemo galo prisiliejusi medinė koplytukė. Visas šios bendruomenės kultas – su bizantiniu priekonu. Įsiklausęs recituojamuose tekstuose atpažinti bizantines melodijas, tik čia jos atliekamos penkis kartus lėčiau negu cerkvėse. Meldžiamasi daug ir ilgai, su nusilenkimais iki žemės. Maldų tekstai iš prancūzų kalbos taisyklingai išversti lietuviškai. Šv. Mišios – kada yra svečias ar kada gali atvažiuoti klebonas. Beje, sekmdienį seselės išsaina būrelių į gretimus laukus ar miškelį pasivaikščioti.

Pagal senųjų ordinų taisyklės vienuolynas turi stovėti per mylią nuo bet kokių gyvenviečių. Dosnūs prancūzai rėmėjai išpirko gretimas sodybas ir miško plotą, „kad nesimaišytų jokia svietiška dvasia“. Dabar sesutės tose sodybose apgyvendina dvasinio poilsio ieškančias šeimas, katalikiškojo jaunimo būrelius ir pavienius asmenis.

Geros tos sesutės, šventos, ir Bažnyčia pripažįsta uždaro pašvęstojo gyvenimo vertingumą, bet šiame Paparčių Betliejuje užkonservuotas XI a. su kartūzų steigėju šv. Brunonu – man ne prie širdies. Sesutės neturi ne tik televizoriaus (bala jo nematė!), bet nė radijo imtuvų, negauna nė katalikiškų laikraščių, tik jų centras iš Paryžiaus kai kada faksu atsiunčia svarbiausias bažnytines žinias. Turi kompiuterį laiškams rašyti, bet bijo jungtis prie interneto. Girdėjusios mat,

kad jame daug šlamšto, tarytum jis nuolat taip ir veržtūsi, nelyginant iš televizoriaus. Pora metų elektroniniu paštu naudojuosi, ir nė karto joks šlamštas nepasirodė. Turbūt tik specialiai ieškantieji jį randa.

Manau, maldingosioms sesutėms nėra jokio nuostolionegauti mažavertės bei trumpalaikės informacijos, kuria, net ir išrankūs būdami, kasdien apsikemšame ir kurią čia pat pamirštame, bet laikau nuostoliu tai, kad jos nesužino aktualių Bažnyčios ir šalies rūpesčių, kuriems nori padėti savo malda ir darbo bei nuovargio paaukojimu.

Kai sesutės tokiu mastu informuojamos apie Bažnyčią ir pasaulį, nenuostabu, kad pirmosios savanorės – trys prancūzės ir viena vokiečių – 1994 m. į Lietuvą keliavo, tikėdamosios tikėjimo kankinių vainiko tame *laukiniame komunistiškame krašte...*

Dabar vienuolynas turi kelias kandidates bei naujokes lietuvaites ir vieną *lātvietē* (labai gražiai skaitė lietuviškai šv. Mišių skaitinius, truputėlį žemaičiuodama), taip pat vieną kitą laikinųjų įžadų sesutę lietuvę. Kelias nuo priėmimo kandidate iki amžinųjų įžadų trunka

devynerius metus. Didelė dalis vienuoliškojo ugdymo vyksta Pancūzijoje.

Tiesioginiu apaštalavimu šios sesutės tarytum neužsiima, bet prie jų vienuolynų nemažai žmonių suranda dvasios atgaivą. Su lankytojais bendrauja priorė ir *svečių sesutė* (šiomet lietuvaitė ses. Gabrielė). Yra atskira patalpėlė susitikti su artimais giminėmis. Nelengva sesėms išverti vienišumą, kai didžiąją dalį savaitės kitas bendruomenės nares susitinka tik koplyčioje. Taigi reikia ypatingo pašaukimo maldai ir nuošalumui.

Pagal įstatus vienuolynai statomi ir žemė aplinkui išperkama iš rėmėjų aukų, o pragyvenimui privalo pačios užsidirbti bažnytinių drabužių siuvimu, dailės darbais ir pan. Naujai susikuriančias bendruomenes pradžioje remia ankstesniosios, pajėgesniosios.

Paparčių klebonas, kuriam Atgimimo metais esu dėstęs kunigų seminarijoje lietuvių kalbos kultūros kursą, sekmdienį (liepos 21 d.) turėjo stoti į atlaidų ir bažnyčios jubiliejaus talką Žasliuose, taigi pasiprašė pavaduojamas. Pradedantis barzdą auginti klierikas Algis, mąstantis ir uolus vaikinas, mane nusivežė į Paparčius ir parvežė. Patyriau daug įdomių dalykų.

Paparčių bažnyčioje lankiausi pirmą kartą gyvenime.

Palendrių vienuolynas. 2002. Birutės Gučaitės SJE nuotr.

Ji man artima tuo, kad daug metų čia dirbo pašaukimo ir studijų draugas kun. Hiliaras Misiūnas MIC. Blaiviai įrengtoje medinėje bažnyčioje labai gerai jaučiausi, net pasinorėjo pamokslą sakant priėti prie suolų su mikrofonu rankoje. Šv. Mišioms patarnavo šaunių berniukų pulkelis. Labai drausmingas jaunas zakristijonas – atgriebtas iš beviltiškos šeimos, beviltiškos vaikystės. Tai jaunojo klebono laimėjimas.

Šv. Mišiose dalyvavo gerokas pulkelis vaikučių iš globos namų, kuriuos įsteigė ir veda minėtasis kun. klebonas Vidas Bernardas Sajeta. Po pamaldų aplankė juos. 33 vaikai nuo 3 iki 18 metų. Našlaičiai, asocialių šeimų vaikeliai. Nomenklatūriniai valdininkai, į kuriuos tenka kreiptis administracijos bei paramos reikalais, nesupranta klebono užmojo. Jiems asocialioji publika – šiukšlės, tegu kuo greičiau išsinuodija ir vieni kitus išžudo... Greta yra senelių namai, vaikai gražiai draugauja su senukais. Karštai veržiasi dirbti bet kokius darbelius. Mieliausia išpūdį darė keliuose kambariuose popietinio pogulio prigulę snaudžiantys ir miegantys mažiukai. Po namus mane apvedžiojo Jonukas ir Almutė, paėmę jis už vienos rankos, ji už kitos. Pamatėme ir prieš porą šimtų metų čia stovėjusio didžiulio dominikonų vienuolyno liekanas.

Karščiai ir besikeičiantys dienos režimai ėmė ir sudrumstė mano kraujospūdį. Penktadienį jis buvo pašokęs – jaučiausi nepuikiai, o sekmadienį vakarop neįprastai nukrito, pulsas padažnėjo – pasijutau išties nekaip. Nors šv. Mišias būčiau galėjęs atlaikyti, bet sesuo priorė susigaudė, ką reikia daryti: telefonu pasigavo begrižtantį iš atlaidų kleboną, tas atvažiavo ir paaukojo bendruomenei šv. Mišias. Seselių, vargšių, klauzūra tokia griežta, kad net sekmadienį negali į bažnyčią eiti. Atvyks kunigas – gerai, neatvyks – bus dovanota... Aš ir sakau priorei: „Tai jūsų regula aukščiau už Bažnyčios įsakymą?“

Pasiskambinau į Vilnių rūpestingajai savo daktarei, ji nurodė vaistus ir režimą, po kelių valandų viskas pasitaisė.

Liepos 26-ąją, Švč. Mergelės Marijos gimdytojų Jokaimo ir Onos dieną, Kaišiadorių vyskupas Juozapas Matulaitis pašventino pradėtos mūryti bažnytėlės pamatus ir kertinį akmenį. Buvo gražu, kai taip noromis, neskubėdamas meldėsi, giedojo ir kalbėjo. Įdomu, kad bažnytėlę stato ta pati „Hamlet“ firma, kuri pastatė Palendrių vienuolyną.

Kadangi bendruomenės narės tarpusavy lietuviškai vienos kitas vadina ne seserimis, ne seselėmis, o sesutėmis, tai ir pašventinimo dokumente priorė pasirašė „sesutė Marie-Reine, priorė“. Švč. Mergelę Mariją Karalienę sau per įžadus globėja gavusi, taip ir vadinasi Marija Karalienė. Aš sakydavau: sesuo Marija, Paparčių karalienė.

Pašventinime dalyvavo ir vėliau kelias dienas viešėjo iš Prancūzijos atvykę sesers Ignės (Ignea), priorės

pavaduotojos, tėvai ir giminės su vaikais. Senučiukas tėvelis jau kretantis, trečią kartą išvažiuodamas sako, kad tai paskutinis kartas. Betgi paskutinių kartų, kaip ir paskutinių meilių, paprastai būna ne vienas (tik pirmasis/pirmoji esti vienas/viena).

Paskutinį liepos sekmadienį Paparčių bažnyčioje – Pirmoji komunija. Vaikų apie trisdešimt. Visi šventiškai pasipuošę, kai kurios mergaitės kone kaip nuotakos, bet man mieliosios buvo dvi sesytės, turbūt dvynukės, labai paprastomis baltomis suknutėmis, kokiomis buvo rengiamasi mano vaikystės metais. Pasakiau joms tai, paglosčiau galveles. Paskui klebonas papasakojo, kad jos – nuostabūs vargo vaikai. Tėvas girtuoklis, motina invalidė, o jos veda visą namų ūkį: daro ruošą, melžia karves ir t. t. Ir širdukės jų auksinės. Jei turės porą saldiniukų, būtinai pasidalys su praeiviu.

Ir ši sekmadienį mielasis klebonas pakvietė mane talkon: išpažinčių paklausti, pamokslėlių pasakyti. Po šv. Mišių nuvargino ilgi fotografavimais šventoriuje, karštos saulės atokaitoje, todėl prie stalo nebuvo jėgų nei noro kalbėtis su besilankančia prancūzų šeima.

Mūsų Betliejuje vieši gražus euroskaucių būrys iš Prancūzijos su savo *aumônier* (kapelionu) M. l'abbé Yves. Aukštas, stambus, nepaiso karščių, vaikšto su ilga, žemę braukiančia sutana. Vieną dieną „užtaisė“ man celebruoti šv. Mišias prancūziškai (gal jau buvau Lilyje ir Lisieux celebravęs 1991 m.). Kad nepaklysciau, kapelionas vartė mišiolą lapus.

Tos skautukės (jaunuolės ir paauglės) be galo mielos. Linksmos, maldingos, su kuklia uniforma, taip labai skiriasi nuo mūsų mergiūkščių, visomis kryptimis apsitrumpinusių, indišku papročiu pilvukus apsinuoginusių, tarytum kiekviename žingsnyje besisiūlančių: „Imk mane, imk mane, bernuželi, imk mane“ (o gal „pirk mane“?)...

Vienintelį kartą išdrįsau pagulėti pavėsyje ant šiltos žemės. Padrąsino dvi seselių viešnios dzūkės. P-lė Alma yra metus gyvenusi šiame vienuolyne, metus Prancūzijoje, bet galiausiai įsitikino, kad tai nėra jos pašaukimas. Su ašaromis atsisveikino gerąsias sesutes ir lieka dėkinga už brangią dvasinę patirtį. Ponia Virginija yra muzikos ir tikybos mokytoja, laiminga trijų vaikučių mama. Nors pagrindinė specialybė muzika, bet niekaip nenorėtų netekti tikybos pamokų. „Man pačiai reikia toliau gilintis į tikėjimo mokslą. Iš tikybos pamokų aš išeinu atsigavusi, švytinti.“ Maloniausia dirbti su pradinukais, bet gera ir su auklėjamąja septinta klase, nors dažniau taikosi trinčių tarp pačių mokinių.

Porą vakarų išdrįsau pasivaikščioti pamiškėje, toliau nuo vienuolyno. Reikėjo drašos ne dėl vilkų (nežinau, ar jų apylinkėje yra), bet dėl savo kojelių. Mat toliau pajėjus ar ilgiau pastovėjus ima ir iškausta dešinysis kulnelis (priežastis stubure). Porą minučių pasėdi – kaip ranka atima, vėl gali varsnas eiti. Pirmą vakarą taip iškaudo, kad neiškenčiau neatsisėdęs ant krantelio.

Kaip paskui atsikelti tokiam „lengvam ir judriam“? Laimė, ejęs pro šalį seselių darbininkas Jonas padavė „didvyriui“ ranką.

Sesutė priorė sako niekada niekur nemačiusi tiek žvaigždžių, kaip čia. Suprantama, čia gi nėra jokių elektros pašvaisčių. Ir aš vieną kitą vakarą išėjęs į lauką pasigėrėjau žvaigždėtu dangumi. Sarmata, nepažįstu jokių žvaigždžių, išskyrus Aušrinę ir Šiaurinę su Grįžulo Ratais. Man visada keista, kad ta Šiaurinė kone zenite. Vadinasi, ne veltui šiauriniame pusrutulyje gyvename.

Kuo daugiau astronomija prasiskverbia į erdves, tuo keisčiau atrodo mūsų motulė Žemė ir mes joje. Nejaugi tiekoje milijonų galaktikų su milijardais dangaus kūnų mes, mikroskopiniai vabaliukai, esame vieninteliai maštantys, aprėpiantys dalelę Visatos ir žinantys, jog Visata neaprėpiama. Juo labiau neaprėpiamas jos Kūrėjas. Jis dieviškai karališkai dosniai išizaidė ir paleido bekraštę dangaus kūnų simfoniją savo angelams ir mums (ar tik?) pasigrožėti...

IR KITAPUS NERIES

Pasibaigė liepa, baigėsi ir tokios turiningos mano šios vasaros atostogos. Labai labai dėkoju už jas Viešpačiui. Šaunusis klebonas Vidas Bernardas parveš mane į Vilnių, o pakeliui dar aplankysime Kernavėje monsinjorą Česlovą Krivaitį, su kuriuo daug metų kartu dirbta Liturginėje komisijoje. Prieš porą savaitių buvo jo vardinės ir gimtadienis, dabar abu esame aštuoniolikmečiai (18 ~ 81). Tada pagudravau: pasveikinau laišku ir pranešiau, kad aplankysiu grįždamas iš atostogų.

Pakeliui mėginome Kazokiškėse surasti tą „vištidę“, kurioje apie 1967–1970 m. kun. Česlovas Kavaliauskas vertė Naująjį Testamentą. Deja, jos nebėra. Toje vietoje pastatyta vidutinio dydžio mūrinė klebonija. Kadangi savo kunigo nėra, parapiją aptarnauja Vievio klebonas, tai pusė namo išnuomota seniūnijai.

Kernavę ir iš jos Vilnių pasiekėme sparčiau, negu maniau. Iš vakaro be reikalo panikavau (mat žinojau, kad klebonėlis turės grįžti į Paparčius tartis su architektais dėl varpinės statymo vietos).

Monsinjorą radome sėdintį ant lovos, paskui prigulė pailsėti ir vėl atsistojo. Būklė neblogiausia, bet kojelės neklauso. Į tolesnį kambarį, kur įrengta koplytėlė, rateliais nuvažiuoja. Didelis noras dirbti, bet supančiotas. Labai džiaugėsi aplankymu.

Mūsų pakalbinamas kun. Bernardas papasakojo apie savo vadovaujamus Šv. Juozapo laikinuosius globos namus, o kartu ir apie savo kelią į kunigystę.

Tėvas paliko šeimą dar jam negimus (santuoka tėvui tebuvo priemonė defloruoti gražuolę mamą, kuri nesutiko be sakramento, o tada jau savi keliai). Visą vaikystę Vidutis, vėliau pasivadinsias Bernardu, be galo ilgėjosi tėviško švelnumo, tad bemaž iki trisdešimt metų rimtai ruošėsi sukurti šeimą ir turėti daug vaikų, kad galėtų apdovanoti juos savo tėviškumu.

Matydama jo rimtą elgesį, viena seselė vienuolė jam, jau inžinieriui, netikėtai pamėtėjo mintį apie kunigystę. Atsivėrė prieš akis galimybė tapti dvasiniu tėvu daugeliui vaikų, kuriems stigs tėviškos meilės. Padavęs pareiškimą stoti į seminariją, 1988 m. vasarą buvo verbuojamas, matyt, padoraus saugumiečio. Atsimindamas Kristaus žodžius, kad reikiama valanda bus duota, ką ir reikia sakyti *karaliams ir valdovams* (Mt 10, 19), Vidas atvirai išdėstė pareigūnui savo pašaukimo raidą ir tikslą, ir tasai galų gale jam pasakė: „Laiminu tavo pasiryžimą. Eik savo keliu ir nebijok, aš pasirūpinsiu, kad niekas tavęs daugiau neverbuotų“. Jau artėjo didžiosios permainos, jokie pareigūnai daugiau nekliudė.

Tie 33 vargo vaikai Paparčių globos namuose, iš savo parapijos ir iš toliau, yra patyrę ne tik skurdą, bet ir visoki smurtą savo šeimose, pagrindinė jų nuostata – neapykanta šeimai, pasiryžimas niekad nekurti šeimos. Todėl globėjo kunigo pirmas rūpestis – sukurti šeimos nuotaiką šitame būryje. Tarp ko kita, vakare prieš miegą kiekvienas turi broliška apkabinti kiekvieną, atsiprašyti ir palinkėti labos nakties. Kun. Bernardas tiki, kad tai esąs ir priešnuodis paauglių erotikai.

Seniesiems apylinkės ateistams bažnyčios globoje augantis jaunimas – rakštis akyje. Visokiais būdais jie stengiasi kenkti. Šmeižtais atbaidė jaunuoles nuo dalyvavimo adoracijose ir procesijose, juodina šv. Mišioms patarnaujančius berniukus, be paliovos skundžia kleboną civilinei ir dvasinei valdžiai. Dar viena tamsiosios galybės nerimstančios veiklos ir galios apraiška, šalia tos baimės, kurią patyriau Laukuvoje.

Vėl stoju į rikiuotę savo, kaip mėgstu sakyti, šventajame Žvėryne.

Namie laiškų radau nedaug. Buvo keli įrašai telefono automatiniam atsakiklyje, techniškai nenusisekė, jų nesupratau.

Per mano atostogas niekas nedingo ir nesugriuvo bažnyčioje nė namie. Daugelis gerų Dievo vaikų pasirūpino, kad galėčiau pailsėti ir daug ką patirti, ką jau seniai buvau sau žadėjęs. Ačiū jiems!

Dėkui ir Jums, Mielieji, kuriems užteko kantrybės perskaityti šią ilgą litaniją. ☒

LIETUVIŲ KALBA: POREIKIS IR VARTOJIMO MASTAI

(XV a. antra pusė – XVI a. pirmą pusę)*

Artūras Dubonis

Atidžiau neįsigilinus, lietuvių kalbos reikalai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atrodo prastai. Viešuosius gyvenimo reikalus tvarkyta naudojant rusišką raštą – dauguma Lietuvos istorijos šaltinių surašyti šia kalba. Tais laikais eiliuota:

*Polska kwitniet ūacinoju,
Litwa kwitniet rusciznoju,
Bez toj w Polsce nie prebudiesz,
Bez siej w Litwie bùazen budiesz.*¹

LDK sukūrusi tauta buvo tarsi nebylė – iki 1547 m. pirmosios lietuviškos knygos išleidimo nepaliko nė vieno stambesnio rašto paminklo, išskyrus poterius *Tève mūsų, Sveika, Marija* ir *Tikiu ingi Dievą Tėvą*. Profesionalūs rusų istorikai XIX a. suformulavo „lietuvių surusėjimo“ ir „LDK valstybinės rusų kalbos“ aksiomas. Lenkų istorikai nebuvo linkę be atodairios „rusinti“ lietuvių, vieni pirmųjų pateikė faktų lietuvių kalbos vartojimo valstybėje naudai. Tačiau jie „lenkino“ Lietuvą, ir tai leido lenkų politikams vėliau laikyti ją Lenkijos provincija, vienu „kresų“. Nacionalinė lietuvių istoriografija nuosekliai polemizavo su rusų ir lenkų istorikais, įrodinėjo tezę, kad lietuvių kalba turėjo deramą ir net pačią aukščiausią poziciją LDK, nors laikui bėgant jos vartojimas siaurėjo, tačiau iš valstybinio, viešojo gyvenimo ją stūmė ne rusų, o lenkų kalba. Tvirtinama, kad lietuvių surusėjimo galėjo net nebūti arba jo mastai buvo nedideli dėl tam tikrų teisinių aspektų, kai stačiatikių, rusiškoji bajorija ilgai neturėjo visų pilietinių ir politinių teisių, kokias turėjo lietuviai po 1387 m. krikšto. Prieš kelis dešimtmečius šiuos problemas aspektus gana nuosekliai aptarė Konstantinas Jablonskis, Jurgis Lebedys, Zigmas Zinkevičius, Zigmantas Kiaupa².

Imtis jau išspręsto klausimo paskatino kolegos bal-

ARTŪRAS DUBONIS (g. 1962) – hum. m. dr., Lietuvos istorijos instituto vyresn. mokslo darbuotojas. Tyrinėja XIII–XVI a. Lietuvos visuomenę ir istorijos šaltinius.

tarusių mokslininkai – istorikai ir lingvistai. Ne viename darbu, straipsniu ar pasisakymu baltarusių, t. y. „senąją baltarusių“, kalbą jie pavadina valstybine LDK kalba. Taip daroma metodinė klaida, kurios esmę puikiai suformulavo Kiaupa: „...rašto kalba – tai dar ne šnekamoji“³; pridurkime – ir ne valstybinė, nes Lietuvoje prie valstybinių tektų priskirti lotynų ir lenkų. Kaimynams antrina mūsų istorikas Stanislovas Lazutka. Jis kategoriškai tikina, kad Lietuvos ponai, bajorai, miestiečiai ir net kai kurie valstiečiai – visi mokėjo „senbaltarusių“ kalbą. Išvada sudomino Nobelio premijos laureatą Czesławą Miłoszą, nes iš dalies paaiškino, iš kur jo gimtinėje, Kėdainių krašte, atsirado lenkų kalbos plotai. Lenkų kalba pakeitė „senbaltarusių“. Bet Miłoszas nepritaria visoms Lazutkos išvadoms ir kelia dėsninę klausimą: „...kaip senoji baltarusių kalba atsirado Kėdainių apskrityje, kur kaimo žmonės nebuvo stačiatikiai ir nekalbėjo slaviskai?“⁴ Galima atsakyti paprastai: nebuvo etninėje Lietuvoje „senbaltarusių“

* Už padovanotus itin vertingus duomenis apie lietuvių kalbą Kaune dėkoju Jolantai Karpavičienei.

¹ Pirmojo Lietuvos Statuto nuoraše esantis ketureilis cituojamas iš Bardach, J., *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów*, Warszawa, 1998, s. 6.

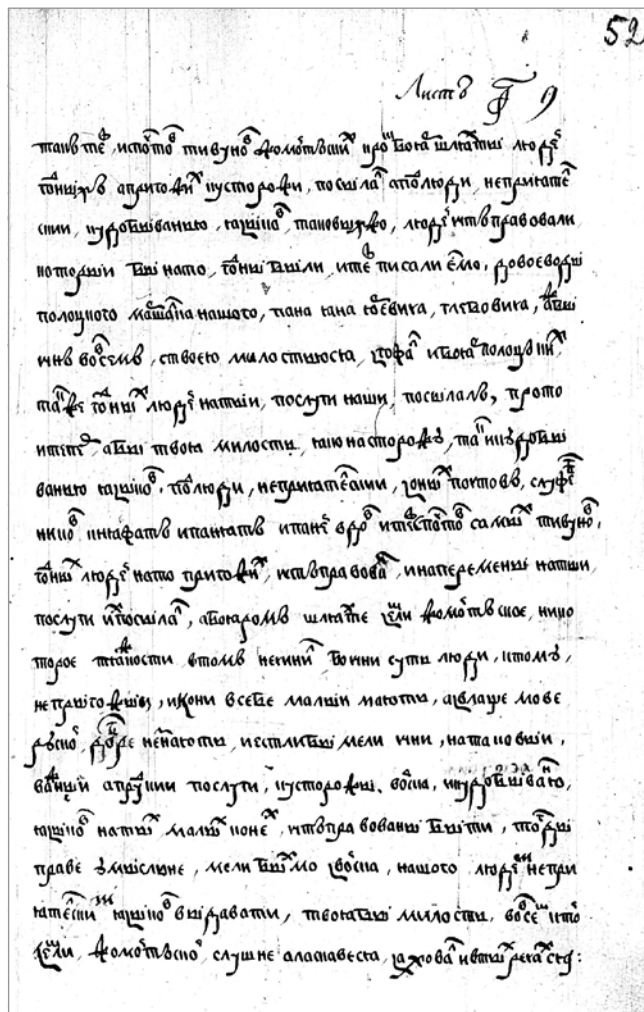
² Iš stambesnių darbų: Jablonskis, K., *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, d. 1: Tekstai, Kaunas, 1941; Idem, „Lietuviški žodžiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės oficialiųjų raštų kalboje ir jų reikšmė Lietuvos kultūros ir visuomenės istorijai“, in: Jablonskis, K., *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, sud. Vytautas Merkys, Vilnius, 1973, p. 272–290; Idem, „Martynas Mažvydas“, in: *ibid.*, p. 36–49; Lebedys, J., *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius, 1976; Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorija*, t. 2: Iki pirmųjų raštų, Vilnius, 1987, p. 111–146; Idem, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 3: Senųjų raštų kalba, Vilnius, 1988, p. 152–156; Kiaupa, Z., „Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuviškai“, in: *Kultūrų sankirtos: skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui*, Vilnius, 2000, p. 66–90.

³ Kiaupa, Z., „Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI a. – XVII a. pirmojoje pusėje“, in: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, [kn. 1], Vilnius, 1988, p. 29.

⁴ *Lietuvos Metrika (1528–1547)*. 6-oji Teismų bylų knyga, par. Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė ir kt., Vilnius, 1995, p. cxix–cxxii; Lazutka, S., „Język Statutów litewskich i Metryki litewskiej“, in: *Lithuania*, 1997, Nr. 1–2, s. 27–33; Miłosz, Cz., „Apie mano šaknis“, in: *Kultūros barai*, 1997, Nr. 8–9, p. 9–11.

kalbos plotų. Šią polemiką įžiebė metodiškai netiksliai interpretuoti šaltinių duomenys.

Lietuvos istorijos šaltiniai, kaip minėjau, byloja ne lietuvių kalbos vartojimo naudai. Deja, tokių šaltinių, kurie atskleistų vientisą, nenutrūkstamą LDK vidinio

Puslapis iš Ldk Žygimanto Senojo rašto Žemaičių seniūnui Jonui Radvilui. 1535 08 12. Lietuvos istorijos instituto mikrofilmų kolekcija

gyvenimo, kasdienybės raidą XV–XVI a. pirmoje pusėje ne kažin kiek išliko. Tik Lietuvos Metrika, dar vienas kitas „šaltinėlis“. Mažai teismų dokumentų, neišlikusios ypač svarbios miestų teismų knygos: Vilniaus magistrato dokumentus ir teismų knygas (miesto archyva) sudegino

⁵ Ragauskas, A., „1650 m. kovo 30 d. Vilniaus suolininkų teismo įrašų knygu aprašas“, in: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, kn. 3, Vilnius, 2001, p. 260–266; Baliulis, A., „Trakų magistrato aktų knygos (iki XVIII a. pabaigos)“, in: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, [kn. 1], Vilnius, 1988, p. 46–59; [Raudeliūnas, V., „Ivadas“], in: *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, par. Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Vilnius, 1988, p. 22.

⁶ Ldk Žygimanto Senojo 1535 08 12 raštas žemaičių seniūnui Jonui Radvilui, kad siųsdamas žemaičius į sargybą ar priešų žvalgybą

ar pradangino Maskvos caro kariuomenė, okupavusi miestą XVII a. viduryje; tuo metu pražuvo aukščiausio bajorijos teismo, t. y. Tribunolo, iki 1655 m. rašytos knygos, visos iki vienos Trakų miesto aktų knygos sudegė per keturis gaisrus ir minėtą maskvėnų invaziją XVI–XVIII a.⁵ Kokios unikalios lingvistinės informacijos turėjo jose būti, toliau paaiškės iš išlikusių XVI a. Kauno miesto teismų knygų. Todėl duomenys apie lietuvių kalbos vartojimą aptariamam laikotarpiu – be galo reti, nors ir labai informatyvūs. Jie taip išsiskiria LDK rusikoje, kad kartais nežinia, ką liudija: išimtį iš taisyklės ar taisyklę apie apverktiną lietuvių kalbos būklę? Ar rusų raštijos išsigalėjimą etninės Lietuvos raštinėse mes turime laikyti šios kalbos masinio vartojimo tarp lietuvių įrodymu? Kokias pinksles šaltiniai gali paspėti Lazutkos išvadai, paliudija elementarus faktas: 1535 m. rugpjūčio 12 d. Žemaitijos tijūnai ir bajorai skundėsi Ldk savo seniūnu Jonu Radvilu, kad šis vertęs juos vykdyti neįprastas karines užduotis – žvalgyti Maskvos kariuomenės judėjimą prie Polocko ir imti į nelaisvę „liežuvius“. Ypač sunki buvo paskutinioji užduotis, nes žemaičių kariuomenė – bajorijos žiedas! – prisipažino, kad gerai nemoka rusų kalbos „iiaā šōñēē āiūšā iā čiažōū“⁶. Vienas faktas griaua kitą – Lazutkos išvadų grandinė suyra, o Miūszas Kėdainių žemėje teras savo lietuviškas šaknis.

Negausūs duomenys apie lietuvių kalbą santūrokai atskleidžia jos vartojimo mastus ir vartotojus lietuvių tautos sukurtoje valstybėje. Nesigilinsime į lietuvių krikštą 1387 m., kai žmonių katechizacija vykdyta lietuviškai, o tarp tikėjimo tiesų aiškintojų ir vertėjų buvo karalius Jogaila (Lietuvoje ir Žemaitijoje) ir didysis kunigaikštis (toliau – Ldk) Vytautas (Žemaitijoje). Tvirtinama, kad tuomet turėjo atsirasti pirmieji lietuviški religinio turinio tekstai⁷. Tuo metu šnekamoji lietuvių kalbos forma buvo tapusi viena Rytų Europos diplomatijos kalbų. 1429 m. sausį regiono monarchų suvažiavime Lucke Vytautas su Jogaila lietuviškai tarėsi dėl kai kurių Vytauto karūnavimo Lietuvos karaliumi aspektų⁸. Aukšti Vokiečių ordino pareigūnai ją mokėjo⁹. Lietuvą ir Lenkiją valdžiusi Gediminaičių Jogailaičių dinastija ir lietuvių diduomenė dėmesį lietuvių kalbos vartojimo reikalams išlaikė visą XV a. Jano Dūugoszo dėka sužinome, kad iš Krokuvos 1440 m. į Vilnių atvykęs Ldk Kazimieras didikų buvo išmokytas lietuvių kalbos ir papročių¹⁰. 1446 m. jam tampant Lenkijos karaliumi

laikytusi senovės papročio, in: *Lietuvos istorijos instituto mikrofilmų kolekcija*, Lietuvos Metrika, kn. 19, [spaudai rengia Darius Vilimas], l. 51v–52v.

⁷ Jablonskis, K., „Martynas Mažvydas“, p. 45; Jovaišas, A., *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*, Vilnius, 1989, p. 15.

⁸ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae*, wyd. Antoni Prochaska, Kraków, 1882, p. 816.

⁹ Maršalas H. Holtė 1430 m., *ibid.*, p. 920.

¹⁰ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 156.

numatoma, kad karališkajame dvare bus dvariškių, ne tik lenkų, bet ir lietuvių kalbos atstovų¹¹. Kazimiero laikais (1440–1492) valstybės vidaus ir užsienio politikos reikalai – svečių, pvz., Gdanskio miestiečių pastebėjimu – tarp valdovo didikų aptarinėti lenkų, lietuvių ir rusų kalbomis¹². Tai neatsitiktiniai faktai. Jie patvirtina bendrą taisyklę: visą XV a. lietuviškai kalbėjo, valstybės reikalus šia kalba tvarkė lietuvių diduomenė (jos atstovai neabejotinai mokėjo ir rusiškai), o svarbiausia – Lietuvos valdovas su savo dvaru. Kalbinę situaciją LDK gražiai apibendrino Ldk Aleksandro (1492–1506) kanceliarijos sekretorius, Vilniaus vyskupijos kapitulos kanauninkas Erazmas Ciolekas (Vitelijus) savo kalboje popiežiui Aleksandrui VI Romoje 1501 m. kovo 31 d. Jis akcentavo, kad lietuviai turi savo kalbą, teiginį stiprindamas žodžio *observare* atspalviu „griežtai laikosi, gerbia, saugo“: *Linguam propriam observant*. Tikslino, kad plačiai vartojama rusų kalba, kuri yra lengvesnė ir paprastesnė, ja kalba beveik pusė valstybės¹³. Šiuo atveju Ciolekas patvirtina iš istorijos šaltinių žinomus dalykus apie rusiško rašto tradicijos jėgą LDK ir tarp pagrindinių valstybės kalbų – lietuvių su rusų – nusistovėjusią idealią pusiausvyrą ir santaiką. Jų trūko santykiuose su Maskvos valdovu. Matyt, LDK etnolingvistinės situacijos neišmanantys žmonės smalsavo, kodėl valstybę įkūrusi ir valstybės vardu vadinama tauta savo reikmėms taip plačiai vartojo rusišką raštą. Parengtas atsakymas buvo nuolatos po ranka: minėtas Cioleko – tiksliau Ldk kanceliarijos, arba Vilniaus vaito Augustino Rotundo XVI a. antroje pusėje apie narsius, šaunius, malonius užkariautojui lietuviui rusus. Lietuviai ėmė taikytis prie jų – abiejų tautų kalbos ėmė maišytis; slavų kalba paranki, nes paplitusi didžiojoje Europos dalyje¹⁴.

Šią darną ardė kitas procesas. Per karaliaus dvarą ir iš dalies krikščionišką hierarchiją LDK plito lenkų kalba. Mūsų aptariamam laikotarpiu lietuvių kalba dingsta iš valdovo dvaro – karalius ir Ldk buvo vienas abiem valstybėms, dažniau reziduodavo Lenkijoje. To-

liau gimtoji kalba nyko iš etninės lietuvių diduomenės lūpų. Žinoma, ji nenutautėjo – tiesiog keitėsi jos kalbinė orientacija. Diduomenė išliko priklausanti lietuvių tautai, įtraukė „lietuvėjančią“ etninę LDK rusų bajorijos viršūnę – tai politinė lietuvių tauta. Kita vertus, valdovo ir diduomenės dėmesys (mūsų laikų prasme – valstybinė kalbos politika) lietuvių kalbai išliko ir prisidėjo prie to, kad jos neištiko prūsų, škotų ar airių kalbų likimas. Iš turimų duomenų matyti, kaip Ldk toliau rūpinosi stiprinti katalikų tikėjimą žmonėms suprantama kalba. Visada būdavo palaikomi klebonų prašymai turėti vikarus lietuviškiems pamokslams, išpažintims ir kitiems patarnavimams¹⁵. Ldk Aleksandras 1501 m. rugsėjo 18 d., norėdamas pagausinti lietuviškai mokančių kunigų skaičių, Vilniaus vyskupui Albertui Taborui perleido valdovo patronato teisę 28 Vilniaus vyskupijos parapijose ir 5 bažnyčiose (geografija – Lyda, Belica, Slonimas, Vosyliškis)¹⁶. Atsižvelgiama į lietuvių kalbos poreikius miestuose: privilegijoje Kauno miestui (1540 07 07) ir patvirtinant Vilniaus miesto vilkierių (1551 11 18) buvo pabrėžtos klauzulės dėl lietuvių kalbos vartojimo kartu su lenkų Kaune bei su lenkų ir rusų Vilniuje¹⁷. Kaip regime, informacija apie kalbinę padėtį LDK valdančiuosius sluoksnius pasiekdavo iš konfesinių sluoksnių, miestų. Įdomus dar vienas informacijos šaltinis – Ldk kanceliarijos pareigūnai ir su ja susiję asmenys. Žygimanto Senojo laikais (1506–1548) su atsakingais Ldk kanceliarijos ir krašto pareigūnais 1517 ir 1526 m. dėl santykių su Maskva bendravęs Imperijos pasiuntinys Herberšteinas paliko įdomių pastabų apie lietuvių kalbą. Kai kuriuos niuansus jis tegalėjo sužinoti iš raštingų valstybės tarnautojų. Anot jo, rusų kalbos (slavų kalbų) okeane šioje Europos dalyje yra dvi nerusiškos sritys – Lietuva ir Žemaitija; ten kalbama sava kalba. Pastebi, kad tarp jų gyvena daug rusų¹⁸. Neabejotina, kad minimi rusai pabėgėliai nuo Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo kunigaikščio, kuris brovėsi į vakarus, aneksuodamas slaviškas LDK žemes. Labai blogą nuomonę apie šiuos rusėnus išsakė valdovo

¹¹ Vienas lenkų bajorijos įsipareigojimų būsimajam karaliui Kazimierui 1446 09 19: [...] *familiares linguagii cuiuscunque tenere, habere et fovere* [...], žr. *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. Stanisław Kutrzeba i Władysław Semkowicz, Kraków, 1932, Nr. 69. Jog kita kalba čia lietuvių, patvirtina žymioji Ldk Kazimiero privilegija 1447 05 02, kur numatoma vakuojančias bažnytines pareigas užimti lietuviams, lenkams *alterius nationis persona* – išskirtiniu atveju, žr. „Ldk Kazimiero 1447 m. privilegijos fragmentas“, *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 25 (1387–1546), užrašymų knyga 25, par. Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius, 1998, p. 47 (Nr. 2.4). Abiejuose dokumentuose dvi tautos ar kalbos – tai lietuviai su lenkais. Šią pusiausvyrą antrajame dokumente komentavo Juozas Tumelis, žr. Tumelis, J., „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, Vilnius, 1986, p. 12.

¹² *Hansisches Urkundenbuch*, Bd. 11, ed. v. W. Stein, München u. Leipzig, 1916, S. 364. Komentavo Jablonskis, K., „Martynas Mažvydas“, p. 37.

¹³ „Oratio Erasmi Vitellii [...] ad Alexandrum VI, pontificem maximum [...]“, in: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finiti-*

marum historiam illustrantia, ab Augustinus Theiner, t. 2 (1410–1572), Roma, 1861, p. 278.

¹⁴ „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius, 2000, p. 186.

¹⁵ Lebedys, J., *op. cit.*, p. 124–133; Tumelis, J., *op. cit.*, p. 12. Iš naujesnių faktų įdomesni: Ldk Žygimantas Senasis 1524 01 27 nurodo Eišiškių parapijos bažnyčios klebonui turėti lietuviškai mokantį pamokslininką (*Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 12 (1522–1529), užrašymų knyga 12, par. Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius, 2001, p. 559, Nr. 720); Leonas Sapiega 1596 m. Ikažnės ir Novy Pogosto bažnyčioms (Breslaujos vals.) davė žemių ir pareikalavo, kad jų klebonai arba vikarai rūpintųsi lietuvių kalba (Hedemann, O., *Historja powiatu Brasławskiego*, Wilno, 1930, s. 5–6).

¹⁶ Tumelis, J., *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ Kiaupa, Z., *op. cit.*, p. 28; Dubiński, P., *Zbiór praw y przywilejów miastu stolecznemu W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) Wilnowi nadanych* [...], Wilno, 1788, s. 96.

¹⁸ Аашја̀шудáеі, Њ., *Ча̀ичнѣ і лїнѣа̀цѣ*, лїнѣа̀, 1988, н. 59.

kanceliarijos sekretorius Venclovas Mikalojaitis, veikalo „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ autorius Mykolas Lietuvis, vadinęs juos Maskvos šnipais¹⁹. Jis buvo humanistinio akiračio ir išsilavinimo valstybės biurokratas, laikė save lietuviu, tapatinosi su visa etnine tauta, nuo didiko iki nelaisvojo žmogaus lietuviu. Jį globojo kancleris Albertas Goštautas, kurio lituanistiniai nuopelnai ir specifinis nacionalizmas gana plačiai žinomi: Lietuvos bernardinų (pranciškonų) atskyrimas nuo lenkų, lietuvių religinės raštijos veikėjų (Abraomo Kulviečio) globa, gilus nepasitikėjimas LDK rusėnais. Mykolas Lietuvis pamokymuose, skirtuose 1544–1548 m. Lietuvoje rezidavusiam jaunajam karaliui ir Ldk Žygimantui Augustui greta kitų žinių, atskleidė kalbų vartojimo valstybėje problemas: Lietuvoje mokomasi maskvėnų mokslo (rašto), nes nėra mokslui eiti gimnazijų (aukštesniųjų mokyklų, kolegijų). Jose būtų mokoma katalikams tradicine mokslo kalba – be abejo, lotynų. O štai rusų kalba lietuviams, kilusiems iš italų, yra svetima²⁰. Tokios išvados tiesiogiai susijusios su siekiais plėtoti lietuvių kalbos vartojimą, tačiau visiškai netikėtu aspektu. Galime tik spėlioti apie diskusijas šiuo klausimu tarp atsakingas valstybines pareigas užimančių intelektualų. Kai kurie jų rusišką rašto tradiciją ir kalbą siekė išstumti iš valstybinio gyvenimo. Priežastis paprasta: tą pačią kalbą vartojo priešas maskvėnas, neslėpęs agresyvių kėslų į LDK teritorinį vientisumą. Nuo XVI a. pradžios, ypač po Glinskio maišto 1508 m., atsirado nemažai bajorų, pasiryždavusių didelėms išlaidoms ir Ldk kanceliarijoje perrašydavusių savo rusiškąs privilegijas lotyniškai²¹. 1540 m. Žygimantas Senasis Kauno privilegijoje numatė dvi oficialias miesto teismų kalbas – lietuvių ir lenkų. Kartodamas Mykolą Lietuvį, Vilniaus miesto vaitas Rotundas karaliui Steponui Batorui į lotynų kalbą išversto Antrojo Lietuvos Statuto (ALS) pratarmėje 1576 m. ragino naują Abiejų Tautų Respublikos valdovą kuo rečiau vartoti maskvėnų kalbą visose gyvenimo srityse²². Vietoje jos siūlė kuo dažniau vartoti lietuvių. Kadangi tų laikų LDK humanistų supratimu tai buvo „pagadinta“ lotynų kalba, todėl oficialiaja turėjo tapti pastaroji. Tačiau rusiškojo rašto tradicija LDK buvo sena, giliai įsišaknijusi, turėjo pajėgias edukacines struktūras ne tik

rusiškoje valstybės dalyje, bet ir lietuviškoje. Rotundas ir jo šalininkai pralaimėjo. Jis dalyvavo rengiant ALS (1566 m.), tačiau savo kalbinių nuostatų nerealizavo pagrindiniame valstybės teisiniame kodekse. Kalbinės polemikos nugalėtojų ženklą reikia laikyti ALS IV sk. 1 str. įvestą reikalavimą, kad bajorų byloms spręsti formuojamuose žemės teismuose raštvedyba vyktų rusų raštu *A pisarz ziemski ma po rusku, literami i sùowy ruskiemi wszystkie listy i pozwy pisac, a nie inszym ięzykiem y sùowy...*²³ Lietuvoje tai buvo naujas Lenkijos teisėtvarkos pavyzdžiu įvestas teismas. Jame LDK lingvistiniai tradicionalistai nepadarė kalbinių išimčių. Pergalę įtvirtinta Trečiuoju Statutu (TLS) 1588 m., kur dėl pilies teismo raštininko irgi nustatyta, kad juo būtų skiriamas teisė ir rusišką raštą išmanęs bajoras (IV s., 37 str.)²⁴. Galų gale iš savo aukščiausio valstybės pareigūno pozicijų tuo klausimu tašką padėjo pakancleris Leonas Sapiega, TLS pratarmėje pažymėjęs, kad šis teisės kodeksas surašytas ne kuria nors svetima, bet sava, rusų kalba „...iá ìþ-ùùù ýëçùù ýçùëùù, aëá ñiáçùù áëañùùù [rusų, – A. D.] ïšááá ñiçñáùù iááùù...“²⁵ TLS pratarmės ir kitų rusiškų klauzulių reikalavimų Statutuose negalima laikyti senbaltarusių kalbos paskelbimu valstybine LDK, kaip daro kolegos baltarusių istorikai. Tai buvo konstatavimas, kad rusų kalba išlieka oficialia krašto rašomąja – juk buvo lotynų kalba ir stiprėjanti lenkų kalba.

Toks atsakingų pareigūnų pabrėžiamas rūpestis dėl rusiškos raštijos liudijo jos susilpnėjusias pozicijas. Lenkų kalba stūmė rusų iš raštvedybos, o lietuvių – iš viešojo gyvenimo. Abiejų LDK tautų atstovų nuostatos prieš lenkų kalbą XVI a. antroje pusėje buvo panašios. Leonas Sapiega ir Statutų rengėjai vengė tiesioginių priekaištų lenkų kalbai, tačiau iš anksčiau minėtų faktų nesunku suprasti, prieš ką naujosios klauzulės buvo nukreiptos. Tuo tarpu žemesnieji valstybės pareigūnai nepasitenkinimą išreikšdavo atvirai. Išliko 1569 m. spalio 10 d. Žygimanto Augusto raštas Smolensko vaivada, Minsko ir Pinsko seniūnui Vasilijui Tiškevičiui, iš kurio matyti, kad pastarasis atsisakė vykdyti lenkiškai parašytą karaliaus nurodymą. Valdovui teko pakartoti raštą rusiškai²⁶. Po trisdešimt metų, 1599 m. Žemaičių vyskupijos kapitulos kanauninkas Mikalojus Daukša

¹⁹ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vilnius, 1966, p. 59; Ochmański, J., „Michalon Litwin i jego traktat „O zwyczajach tatarów, litwinów i moskwicininów“ z pouowy XVI wieku“, in: *Dawna Litwa*, Olsztyn, 1986, s. 134–157.

²⁰ Mykolas Lietuvis, *op. cit.*, p. 49.

²¹ Klausimas visai netyrinėtas. Būdingesnis pavyzdys: LDK kanceliarijos raštininkas Vasilijus Petrovičius perrašo iš valdovo gautą rusišką privilegiją lotynų kalba 1519 07 02, žr. *Lietuvos Metrika*, kn. Nr. 11 (1518–1523), užrašymų knyga 11, par. Artūras Dubonis, Vilnius, 1997, p. 92, Nr. 75.

²² Rotundas, A., „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 281–282.

²³ „Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku“, in: *Archiwum komisji prawniczej*, t. 7, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków, 1900, s. 72.

²⁴ Lappo, J., *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 2: Tekstas, Kaunas, 1938, p. 211.

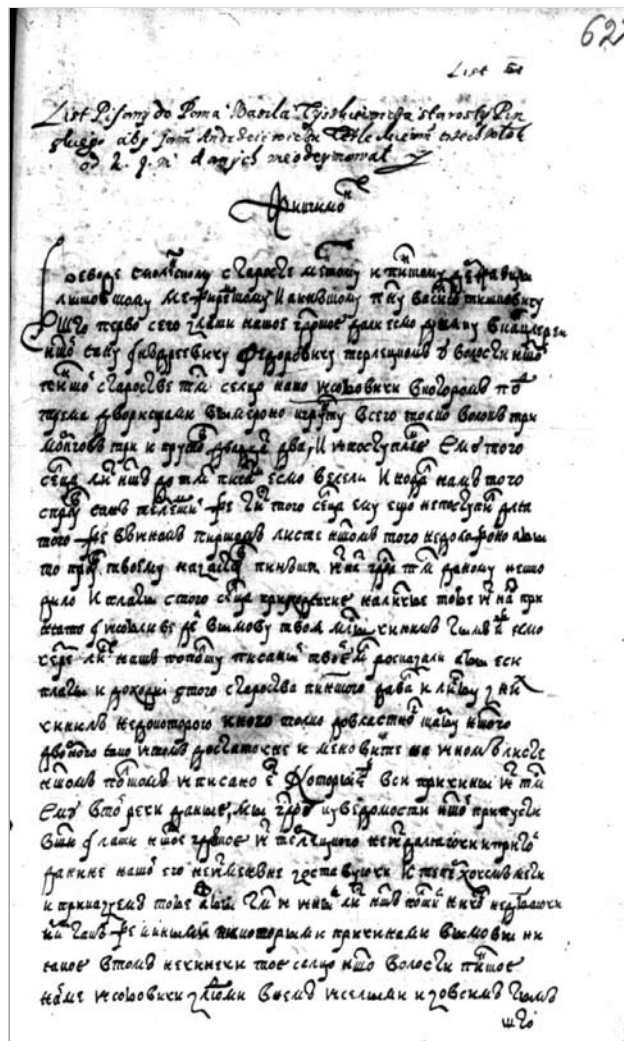
²⁵ *Ibid.*, p. 17.

²⁶ Ldk Žygimanto Augusto raštas Smolensko vaivada, Minsko ir Pinsko seniūnui Vasilijui Tiškevičiui 1569 10 10, kuriuo nurodo duoti tris valakus žemės valdovo raštininkui Jonui Terleckui, in: *Lietuvos istorijos instituto mikrofilmų kolekcija*, Lietuvos Metrika, kn. 52, [spaudai parengė Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius], l. 62–62v. Ldk Žygimantas Augustas priekaištuoja „[...] oç ñý ôãã ñáëùôã áìó áùí íá ññóóíçë [...] á ññíçëãã ááë áùíñáó ôáíý íçëíñòù + çíçúú ôùùù, çë áñíí + ášáç èçñó íáçú ñ-ñëùñéó ñçñáùé ôáíáé íçëíñòç šíñëççëç [...]“.

„Postilės“ prakalboje ragino lietuvių bajorus valstybės reikaluose vartoti lietuvių kalbą²⁷. Raginimas buvo susijęs su politinėmis krašto reformomis 1564–1566 m., kurių metu steigti bajorų vietiniai seimeliai kandidatams į Respublikos seimą išsirinkti, bajorų vietiniai žemės teismai ir Tribunolas, apeliacinis teismas. Tai buvo daugiau ar mažiau Lenkijos politines ir teisesines struktūras atkartojantys pertvarkymai, per kuriuos į Lietuvą plūstelėjo lenkų kalba.

Lietuvių, kaip ir rusų, kalbos vartojimo oficialiajame gyvenime horizontas niukstėsi. Jos pavertimas lotynų kalbos tarpe sako, kad lituanistinė vartotojų grandinė ėmė trūkinėti. Valdanti dinastija, lietuvių diduomenė, dalis bajorijos traukėsi iš lietuvių kalbos vartotojų gretų per visą XVI a. Kita vertus, valdantysis Lietuvos elitas nepaliovė rūpintis reikiamu lietuvių kalbos palaikymu, tuo metu ji dar netapo marginaline viešajame gyvenime ir neliko kaimiečių kalba. Galima kalbėti apie lingvistinį spaudimą iš apačios, kuriam valdantieji sluoksniai buvo dėmesingi. Priežasčių būta ne vienos: reformacijos metu augo tautinės kalbos reikšmė; egzistavo trintis tarp rusų, pabėgėlių nuo Maskvos, ir lietuvių etninėje Lietuvoje; prarandant dalį rytinių valstybės žemių gyventojų, santykinai padidėjo etninių lietuvių skaičius. Dauguma lietuvių vis dar nemokėjo kitos kalbos. Dar kartą žvilgtelėkime į žemaičių bajorų nepasitenkinimą 1535 m. Minėtame dokumente jų elitas prisipažino, o Ldk pripažino menką, nepakankamą rusų kalbos mokėjimą tvarkantis su nelaisvėn paimtais maskvėnais. Neturėtume abejoti, kad kasdieniame gyvenime, teismuose ir administravimo reikaluose, kur viešpatavo tikslūs ir aiškūs teisiniai terminai, sąvokos, o viskas turėjo juridines pasekmes, lietuvių būtų kalbėję kita kalba. Kanauninkas Daukša prakalboje 1599 m. pabrėžė, kad dauguma Lietuvos žmonių, t. y. bajorijos, nemoka lenkų kalbos – net XVI a. antroje pusėje²⁸! Bet 1535 m. žemaičiai į valdovą kreipėsi raštu, aišku, rusišku. Susiduriame su skirtingomis sakymo ir rašymo tradicijomis. Tradicinį sakymą paverčiant ne mažiau tradiciniu rašymu, dalyvauja raštingas daugiakalbis tarpininkas tarp etnosų ir jų kultūrinių tradicijų. Tvirtinama, kad išsilavinusių lietuvių raštininkų būta daug, etninėje Lietuvoje XVI a. jie sudarė daugumą²⁹. Jiems atitenka garbė už lingvistiškai tikslų lietuviškų vietovių ir vardų, atskirų žodžių užrašymą rusiškuose ir kituose šaltiniuose. Kas jie? Vieną kitą pavyzdį

galima paminėti. Valdovo rūmuose tai buvo lietuvių dvariškai, kanceliarijos, izdo raštininkai ir sekretoriai, kai kurie aukštesnieji valstybės pareigūnai. Antai 1528 m. rugpjūčio 29 d. į Žemaitiją surašinėti gyventojų ir jų

Puslapis iš Žygimanto Augusto rašto Smolensko vaivadai, Minsko ir Pinsko seniūnui Vasilijui Tiškevičiui. 1569 10 10. Lietuvos istorijos instituto mikrofilmų kolekcija

mokesčių valdovas išsiuntė savo dvariškį žemaitį Joną Orvydą, o 1531 m. lapkričio 20 d. – kitą dvariškį Bagdoną Mitkavičių, dar pabrėždamas, kad jis iš Žemaitijos³⁰. Itin stiprias pozicijas valdovo kanceliarijoje turėjo ir atsakingas pareigas ėjo minėtasis sekretorius Venclo-

²⁷ Daukša, M., „Przedmowa do czytelnika uaskawego“, in: *Daukšos Postilė*, Kaunas, 1926.

²⁸ *Bo acz w prawdzie rzadki iest u nas zwuaszczca z przedniejszych, ktorzyby w ięzyku polskim bieguym nie byu kazania, polskim ięzykiem pisane, czytaã przez się nie mogu, wszakã, moim zdaniem, większa [išspausdinta – wietsza, – A. D.] iest takich częuã, ktorzy go albo nie rozumieã, albo w nim maio co są uwiadomi (ibid.).*

²⁹ Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorija*, t. 2, p. 122.

³⁰ Ldk Žygimanto Senojo 1528 08 29 pranešimas žemaičių tijųams, kad pas juos atvyksta valdovo sekretorius Stanislovas Skapas ir dvariškis Jonas Orvydas surašyti gyventojus ir jų mokesčius, in: *Lietuvos istorijos instituto mikrofilmų kolekcija*, Lietuvos Metrika, kn. 15, [parengė Artūras Dubonis], l. 59–60; Ldk Žygimanto Senojo 1528 08 29 pranešimas žemaičių tijųams, kad siuncia savo dvariškį Bagdoną Mitkavičių kontroliuoti izdūni iš Žemaitijos priklausančias pajamas, in: *Ibid.*, l. 124–124v.

vas Mikalojaitis (Mykolas Lietuvis), smulkus lietuvių bajoras iš Maišiagalos. Dar daugiau tokių išsilavinusių tarpininkų turėjo būti žemesnėse krašto valdžios ir teisėtvarkos struktūrose. Žinios apie juos atsitiktinės, bet jų nuopelnai ir reikšmė – nepamatuojama. Tarpininkai galėjo būti ir nelietuviai. Tuo klausimu vertingas Lazutkos cituotas 1529 m. gegužės mėn. valdovo įgaliotinių teismo sprendimas³¹. Teisme nagrinėtas Eišiškių valsčiaus bajoro Petro Samarako kaltinimas laisvam žmogui Senkui Ivaškavičiui, kad pastarajam neteisėtai paliudijus, ieškovas nukentėjo materialiai. Diečkus, teismo pareigūnas su ieškovu išvyko į vietą apklausti bylos liudytojų. Ten bajoras lietuviškai prašė liudytojų melagingai paliudyti jo naudai, žadėdamas dovanų. Teismo pareigūnas lietuviškai suprato ir informavo teisėjus apie melą. Šioje byloje jis ir yra įdomiausias asmuo. Tai – LDK rusas, Vasilijus Belianinas. Išmokęs lietuviškai, dvikalbis valstybės pareigūnas. Jis netgi teismo vertėjas, tačiau ne etatinis profesionalas, bet pareigūnas diečkus, kurių būdavo kiekviename teisme. Kartu regime, kad suprasti lietuviškai ar kita krašto kalba buvo valstybės valdžios pareiga. Norma buvo aiški: visi turėjo suprasti reikalo esmę, antraip žmogus galėjo būti atleistas nuo atsakomybės. Kauno miestietis Meilus miesto teisme 1544 m. pareiškė, kad negali teismui tiksliai atpasakoti matyto konflikto tarp bylos šalių esmės, nes nei lenkiškai, nei vokiškai nemoka ir nesupranta³². LDK nelietuviai mokėsi lietuvių kalbos. Antai 1562 m. tarp Kauno magistrato aktų yra įrašas apie lenko vaiko mokymąsi lietuvių kalbos šeimoje ir 1567 m. vokiečio vaiko mokymą lietuvių ir lenkų kalbų, irgi šeimoje³³. Lietuvių kalbos nemokėjimas tapo vienu Kauno miestiečio vokiečio Andreaso Voyto atsistatydinimo iš suolininko pareigų motyvų 1538 m.³⁴ Nesuprantantis kitų kalbų žmogus turėjo teisę gauti reikiamą informaciją apie viešojo gyvenimo įvykius gimtąja kalba. Taip ir formuluojama 1551 m. lapkričio 18 d. Vilniaus vilkieriujė (miesto nuostatuose): šaukimas į teismą ir į teismo knygas įrašomi sprendimai skelbiami *po polsku i po litewsku, i po rusku, aby wszyscy, ktorzy by sùuchali, rozumieli*³⁵. Pagrindinių valstybės kalbų

³¹ Ldk įgaliotinių teismo sprendimas 1529 05 07 dėl Eišiškių valsčiaus bajoro Petro Samarako kaltinimo laisvam žmogui Senkui Ivaškavičiui, kad melagingai liudijo, in: *Lietuvos Metrika* (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga, p. 89–90 (Nr. 113).

³² *Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 7, Kauno magistrato 1522–1545 m. knyga (toliau – KM), l. 215v.

³³ Lebedys, J., *op. cit.*, p. 192. Lietuviai mokosi rusų kalbos. Vertinga Albino Jovaišo pastaba apie Lietuvos metraštyje atrastą faktą, kaip

mokėjimas raštingam žmogui galėjo garantuoti sotesnį gyvenimą, bajorui – neblogą karjerą.

Nesunku įsitikinti, kad lietuvių kalbos vartojimas tarp bajorijos ir dvasininkijos krašto valdyme ir miestuose patenkinamai paliudytas. Kaip gyva, reikalinga kalba, ji darė įtaką LDK rusiškajai kalbai, ypač raštvedyboje vartojamai jos formai. Šis klausimas lietuvių, rusų istoriografijoje seniai žinomas ir suformuluotas kaip lietuviškų žodžių Lietuvos raštinių kalboje problema³⁶. Tai ne asmenvardžiai ar vietovardžiai, o šimtai žodžių, kurie apibūdindavo lietuvių visuomenės buitines, ūkio, socialinės padėties ar struktūros ypatybes, t. y. reprezentavo lietuvių kultūrą ir lietuvių visuomenės procesus dvinarėje LDK. Tai žodžiai-sąvokos. Į raštus juos atnešė raštingi lietuviai ir nelietuviai, nes lietuviškiems reiškiniams nebuvo rusiškų atitikmenų. Pirmieji lietuviški žodžiai į rusų raštus galėjo ateiti XIV a. pirmoje pusėje. Kai kurie tapo bendravaltystiniais *diaklo, mezleva, bonda, doilida, rikunja, sviren, klet'*, kiti liko lokaliniais – *žibintiaj* Vitebsko valsčiuje. Natūralu, kad etninės Lietuvos raštinėse lietuviškų žodžių daugiausia. Bet yra vienas kitas, kurį vartojo tik baltarusiškose teritorijose *bukštel* (Vitebskas, Mogiliovas), *žibintiaj*. Lietuviškų žodžių vartojimo intensyvumas sako, kad krašto valdyme lietuvių kalba buvo vartota gana plačiai, pranokdavo etnines ribas, joje vartotos sąvokos pateko į rusišką ir lotynišką raštiją. Kai kurios tapo universalios valstybės raštvedyboje. Kita vertus, rusiškoji ir lenkiškoji terminijos paveikė lietuvių kalbą: buvo perimta itin daug įvairiausių buitinių, socialinių, teisinių, karinių ir kt. skolinių. Formavosi specifika LDK lietuvių kalba, kurią būtų įdomu palyginti su prancūzų, lotynų ir kitų kalbų skolinių persotinta dabartine anglų kalba.

Valstybės valdantieji sluoksniai sergėjo kalbinę pusiausvyrą krašte, palaikė natūraliai susiformavusią daugiakalbystę, nes nuo to iš dalies priklausė stabilumas visuomenėje (kalba tuo metu gana glaudžiai sie-ta su tikėjimu). Polilingvizmą sukūrė Dievas, sumaišydamas kalbas per Babelio bokšto statybą. Lietuvių kalba šioje sistemoje kalbamu metu dar buvo deramoje vietoje. ❧

didžiojo kunigaikščio šeimos nariai mokėsi rusų kalbos XIII a., žr. Jovaišas, A., *op. cit.*, p. 23. Neabejotinas XV–XVI a. pradžios kasdienybės normos taikymas ankstesniems laikams.

³⁴ VUB RS, KM, l. 118: [...] *er sproch halben dem, er im litauischen nicht wol erfaren sei* [...].

³⁵ Dubiński, P., *op. cit.*, s. 96.

³⁶ Jablonskis, K., „Lietuviški žodžiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės oficialiųjų raštų kalboje ir jų reikšmė Lietuvos kultūros ir visuomenės istorijai“, p. 272–290; Zinkevičius, Z., *op. cit.*, p. 123–130.

DAR KARTĄ APIE TAI, KAS TURI TEGYVUOTI

Replika dėl Raimondos Ragauskienės straipsnio

„Tegyvuoja Teodoras Narbutas ir tepralaimi Ignas Jonynas?“

Darius Antanavičius

Raimonda Ragauskienė „Naujajame Židinyje-Aiduose“, Nr. 8–9 paskelbė didoką straipsnį, kuriame priminė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto trečiosios žmonos egzistavimo galimybę. Norėčiau trumpai nurodyti štai ką.

Ragauskienės versija, atgaivinti mokslinėje literatūroje, regis, paneigtą hipotezę, remiasi viso labo vienu argumentu, būtent straipsnio autorės Lietuvos Metrikos (toliau – LM) 275 knygoje rasta žinute, kuri, jos nuomone, patvirtina Teodoro Narbuto paskelbtos 1412 m. Vytauto donacijos Bresto parapinei bažnyčiai autentiškumą. Reikia pasakyti, kad autorė visai pagrįstai taiso Narbuto, kaip „užkietėjusio“ dokumentų falsifikuotojo, reputaciją. Bėda ta, kad tai darydama ji praleido pro akis kitą dalyką. Atrodo, straipsnio autorei net nedingtelėjo į galvą mintis, kad 1412 m. Vytauto privilegijos falsifikavimas gali būti ne Narbuto darbas! O būtent ši versija viską sustato į savo vietas. Toliau trumpai ją pagrįsiu.

Nėra jokios abejonės, kad Narbuto paskelbtas 1704 m. transumptas yra autentiškas. Taip pat nėra jokios abejonės, kad autentiškos jame įrašytos Jono III (Sobieskio), Žygimanto III ir Aleksandro privilegijos. Toliau aptarsiu tik Aleksandro privilegiją, kurioje ir transumuotas Vytauto raštas. Viskas byloja už jos autentiškumą. Ji duota 1501 m. liepos 7 d. Vilniuje, kur Aleksandras tuo metu tikrai buvo. Aleksandras tituluojasi tik Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu – tai irgi yra istorijos faktas (Lenkijos karaliumi jis buvo išrinktas 1501 m. spalio 4 d., o karūnuotas – gruodžio 12 d.). Išvardytų Lietuvos pareigūnų vardai, tėvavardžiai (pavardės) ir einamos pareigos yra tikslios. Bet tai nereiškia, kad Vytauto raštas, transumuotas Aleksandro privilegijoje, yra autentiškas! Viskas byloja, kad jis yra falsifikatas. Kas tai įrodo? Lengva pastebėti net formalius trūkumus. Akto pradžioje nėra perpetuacinės formulės, kuri paprastai aptinkama autentiškuose šio laikotarpio Vytauto raštuose. Koroboracinė formulė *sigillum appensum* yra autentiškiems Vytauto raštams nebūdingoje vietoje – pačioje akto pabaigoje; maža to, ji neišprastai trum-

pa. Svarbiausias dokumento autentiškumą neigiantis argumentas yra liudytojų sąrašas. Čia yra paminėtas Vytauto rūmų maršalka Čupurna, kuris 1412 m. rugpjūtį jau buvo miręs, o jo pareigos atiteko Rumbauidui Valmantaičiui. Be to, visi asmenys nurodomi be einamų pareigybių ir krikščioniškų vardų, o autentiškuose Vytauto privilegijose tai neišprastas dalykas. Pagaliau reikia pasakyti, kad dokumente minima kitur nesutinkama Vytauto žmona Oprasja šiam aktui autentiškumo taip pat „neprideda“.

Lieka aptarti straipsnio autorės mintį, kad jos rasta žinutė LM knygoje patvirtina 1412 m. Vytauto rašto autentiškumą. Iš to, kas išdėstyta, matyti, kad ši žinutė patvirtina tik 1501 m. Aleksandro transumpto autentiškumą, kuris, kaip minėta, nekelia jokių abejonių. Taigi apibendrinami teigiame, kad 1412 m. Vytauto raštas tikrai yra falsifikatas, todėl jame, kaip vieninteliame šaltinyje, minimos Vytauto žmonos Oprasjos egzistavimas yra problemiškas, veikiausiai nebūtas dalykas.

Svarbu nurodyti 1412 m. falsifikato ištakas, t. y. kam ir kada jis buvo reikalingas ir kaip atsirado. Dėl „užsakovo“ ir datos didesnių abejonių nekyla. Šis falsifikatas buvo reikalingas Bresto parapinės bažnyčios klebonui Jonui NN pagrįsti pretenzijas į dokumente nurodomas žemės valdas. Falsifikatas datuotinas 1501 m., kai buvo gautas Aleksandro transumptas. Kiek kebliau nurodyti jo atsiradimo „technologija“.

Pirmiausia pasakytina, kad yra žinomas ne tik šis Bresto dvasininkų „inicijuotas“ falsifikatas. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma nedidelė pergamentų kolekcija (F. 101). Joje yra labai įdomūs pergamentai Nr. 19 ir 35. Tai yra 1502 06 24 Aleksandro ir 1579 05 12 Stepono Batoro privilegijų Bresto augustinų vienuolynui originalai. Stepono Batoro privilegija transumuoja Aleksandro privilegiją, o pastaroji – sufalsifikuotą 1380 01 26 Vytauto privilegiją, savo turiniu labai panašią į 1412 m. falsifikatą. Aleksandro privilegijos naracija atskleidžia Vytauto dokumento falsifikavimo kelią. Buvo pasinaudota tais laikais įprastu dokumentų transumavimo būdu. Norė-

damas pagrįsti savo vienuolyno pretenzijas į tam tikras žemes, Bresto apylinkės buvo nusiaubtos totorių (tai yra istorijos faktas), todėl surašė tariamą Vytauto privilegiją, kuri per totorių antpuolį, aišku, buvusi gerokai pažeista (nutrauktas antspaudas – didžiausias autentiškumo įrodymas, o pati privilegija suplėšyta) ir 1502 m. kreipėsi į LDK kanceliariją, prašydamas „atnaujinti“ Vytauto donaciją, iš tikrųjų įteisinti falsifikatą. Toliau viską lėmė „darbas“ su svarbesniais Ponų tarybos nariais ir kanceliarijos pareigūnais. Aleksandro privilegijoje gana atvirai teigiama: [...] *quia tamen nobis et certis consiliariis nostris antea in sua integritate*

cognitum fuerat [...]. Kaip buvo pasiektas privilegijos autentiškumas kai kurių tarybos narių akyse, nereikia nė aiškinti – buvo nepašyktėta riebių kyšių.

Grįžtant prie 1412 m. falsifikato „technologijos“ pasakytina, kad buvo pasielgta taip pat, kaip ir tariamo 1380 m. akto atveju. Skirtumas tik tas, kad per 1500 m. totorių antpuolį „nukentėjo“ ne Vytauto dokumentas, o paties Aleksandro ankstesnis „transumptas“, kuriame buvusi įrašyta 1412 m. privilegija. Toliau viskas kartojasi. Taigi galima juokais tarti XVI a. pirmaisiais metais tarp Bresto dvasininkų egzistavus profesionalią falsifikuotojų šutvę. Falsifikatų paplitimas LDK raštijoje yra mažai žinomas dalykas, vertas išsamių tyrinėjimų. ❧

DĖL TIKRŲ IR TARIAMŲ FALSIFIKATŲ

Raimonda Ragauskienė

Iš karto eisiu prie reikalo esmės. Ir toliau manau, kad kol neirodyta kitaip, 1412 m. Vytauto privilegija – donacija Bresto parapinei bažnyčiai – nėra falsifikatas. Surasta žinutė Metrikoje apie ją dar kartą tai patvirtina, ir tai rimtas pagrindas spėti buvus tris Vytauto žmonas.

Tad kas yra tas „viskas“, anot Dariaus Antanavičiaus, leidžiantis jam teigti kitaip, anot jo paties, „lengvai“ pastebėti formalius akto trūkumus? Jis pateikia keturis teiginius: 1) akto ypatybės: perpetuacinės formulės nebuvimą ir pernelyg trumpas bei ne vietoje esančias *sigillum appensum* formules; 2) tuo metu negalėjusio liudyti, nes neva jau mirusio, rūmų maršalkos Stanislovo Čupurno minėjimą rašte; 3) asmenų-liudytojų vardijimą be einamų pareigų ir krikščioniškų vardų; 4) niekur kitur taip neminimos Vytauto žmonos Operasijos įvardijimą dokumente. Prie pastarojo teiginio plačiau neapsistosi, pagaliau tam buvo skirtas mano straipsnis.

1. Dėl akto ypatybių. Priešingai nei kad gali pasirodyti filologui, man, kaip istorikei, tikrai buvo „dingtelėjusi“ mintis, ar 1412 m. Vytauto raštas negali būti klastotė? Tai elementari šaltinio kritikos dalis, be to, Jerzis Ochmańskis laikė jį įtartinu. Tačiau peržiūrėjusi ir palyginusi šio rašto ir Ochmańskio paskelbtų autentiškų – originalų ir kopijų – Vytauto raštų diplomatiką, rašydama straipsnį priėjau išvadą, kad 1412 m. raštas yra ne klastotė. Pateiksiu keletą pastabų, taip ir likusių straipsnio paraštėje.

Reikia pabrėžti autentiškų raštų reprezentatyvumo svarbą. Visi Vytauto kanceliarijos raštus tyrę autoriai nurodo, jog iš itin gausios raštinės produkcijos išliko labai menka ir fragmentiška dalis. Kol kas pilniausią raštų rinkinį paskelbė Ochmańskis – 226 dokumentus, tarp kurių tik 26 (arba vos 11,5%) yra originalūs raštai, 44 autentiškos kopijos, 21 registras, 116 žinučių bei 19 jam neaiškių raštų, kuriuos laiko falsifikatais ar pusiau tokiais. Tačiau ir šis originalių raštų skaičius, kaip nustatė Rūta Čapaitė, nėra tikslus, problemiškas dėl dviejų šiuo metu jau nebeegzistuojančių originalių raštų. Visi šie autentiškų Vytauto raštų skaičiai byloja apie menką jų reprezentatyvumą. Juk akivaizdu, kad išlikę 24 ar 26 originalai ir 44 ar 46 kopijos yra labai maža visų buvusių raštų dalis ir nebūtinai atspindi realią Vytauto raštinės produkcijos padėtį. Juo labiau kad dažnai niekas jau nebegali patikrinti ir iš originalų perrašytų kopijų, atsekti padarytų praleidimų ir netikslumų.

Grįžkime prie 1412 m. rašto. Jo protokolo dalyje yra invokacija, arenga, tiesa, ji ne visuomet būna kituose Vytauto raštuose, tačiau galimi abu variantai. Toliau seka intituliacija, promulgacija ir naracija. Trūksta inskripcijos, bet jos dažniausiai nebūna ir kituose raštuose. Po pagrindinės dispozicijos eina datavimas ir, išvardijus liudytojus, pasakyta, kad raštas antspauduojamas didžiojo kunigaikščio antspaudu. Taigi 1412 m. rašto dalys atitinka kai kurių autentiškų Vytauto raštų dalis.

Neteisingas Antanavičiaus teiginys dėl perpetuacinės

formulės nebuvimo, neva „paprastai“ aptinkamos autentiškuose raštuose. Ką iš tikro reiškia šis „paprastai“? Pagal „Vitoldianos“ duomenis matyti, kad Antanavičius klysta specialiai ar dėl neatidumo: 5 originaliuose raštuose ir beveik pusėje kopijų taip pat nėra perpetuacinės formulės. Padėties nekeičia kitiems aktams nebūdingas *sigillum appensum* nurodymas akto pabaigoje. Ir originaluose pasitaiko koroboracinės formulės nenuoseklumų, pvz., 1407 m. sausio 13 d. privilegijoje liudytojai vardijami prieš datavimą. Reikia nepamiršti, kad vis dėlto 1412 m. raštas buvo transumuotas. Svarbu, kad protokolo dalys neatsirastų dispozicijoje ar eschatokolo dispozicijoje. To ir nėra 1412 m. rašte. Jame taip pat nėra kokių nors iš karto į akis krintančių nesusipratimų, įgalinančių teigti, kad raštas – falsifikatas, nerasime nurodytų tam metui nebūdingų pareigybių, mato vienetų ar parašų. Tad jokių formalių 1412 m. akto trūkumų, leidžiančių įtarti falsifikaciją, nėra.

2. Dėl Čupurnos. Nepagrįstas Antanavičiaus teiginys, kad valdovo rūmų maršalka Čupurna 1412 m. rugpjūtį jau buvo miręs. Neturėdamas konkrečių faktų, Antanavičius bando išmąstyti ir išmąsto remdamasis XVI a. realijomis. O kalbama juk apie XV a. pradžią. Jo logika galėtų pasiteisinti, jei 1) turėtume tikslų šaltinį, įrodantį Čupurnos mirtį prieš 1412 m. rugpjūčio 14 d.; 2) jei tais laikais būtų nusistovėję titulai, nekiltų abejonių dėl pareigybių apibrėžtumo etc. Dabar to nėra. Viskas ne taip paprasta, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Kol kas nežinoma tiksliai Čupurnos mirties data. Paskutinį kartą dokumentuose jis minimas 1411 m. balandį ir jo jau nebėra tarp Horodlės unijos dalyvių (1413 m.). 1412 m. lieka su klaustuku. Kaip tik tų metų Vytauto raštas galėtų padėti spręsti šį klausimą. Antanavičiaus teiginį atmeta pareigybinis faktorius. Kaip pažymi Oskaras Haleckis, tuo metu titulatūra dar nebuvo nusistovėjusi. Jam pritaria Rimvydas Petrauskas, pastebėjęs, kad XV a. pirmoje pusėje pareigybių sistema dar buvo labai neišplėtotą, pareigybių specifika nebuvo aiški ir patiems vykdytojams. Henrykas Lulewiczius akcentuoja, jog dvaro maršalkos pareigybės ypatybė buvo ta, kad šį titulą vienu metu naudojo keli ar net keliolika asmenų. O Čupurna Lietuvoje buvo pirmasis, nuo 1395 m. ejęs dvaro maršalkos pareigas. Todėl 1409 m. viename dokumente Čupurna vadinamas žemės maršalka, kitame, nors ir vėlesniame, jis „pažeminamas“ iki dvaro maršalkos. Akiivaizdus nenuoseklumas tituluojantis tai dvaro maršalka, tai žemės maršalka, kartais tuo pačiu metu Lietuvos maršalka, o kartą naudojant net *supremus* titulą. Tuomet Rumbaudo įvardijimas „visos Lietuvos maršalka“ 1412 m. nereiškia pareigybės tęstinumo, tai veikiau autonominis faktas. Kartojų, kad padėtį keistų tik akiivaizdus Čupurnos mirties įrodymas prieš 1412 m. rugpjūtį.

3. Netiesa, kad 1412 m. rašte liudytojai neišprastai nurodomi be einamų pareigybių ir krikščioniškų vardų,

kad tai neva neišprastas dalykas autentiškuose privilegijuose. Pirmiausia net nelaimingame 1412 m. rašte Čupurna įvardytas kaip dvaro maršalka – *Czuparajo, Curiae Nostrae Marschalco*, kaip gi šito Antanavičius galėjo nepastebėti? O originaluose panašių įvardijimų, kai nenurodomos pareigybės bei krikščioniški vardai, galima rasti ir daugiau. Pateiksiu pavyzdžių, susikaupusių peržiūrėjus Vytauto originalius raštus ir autentiškas jų kopijas. Čupurna: kaip Stanislovas *alias* Čupurna ir nurodant pareigybes minimas 3 originaluose bei 2 kopijose, vien kaip bajoras Čupurna liudija dar 2 kopijose, kurias esant falsifikatus niekas neįtaria. Astikas/ *Hosticon* su krikščionišku vardu ir pareigybėmis minimas 3 dokumentuose (2 originalai, 1 kopija), su krikščionišku vardu, bet be pareigų 1 kopijoje, be krikščioniško vardo, bet nurodant pareigas – 2 kopijose, o kaip *Hosticone* – 1 autentiškoje kopijoje. Minigaila: tik kaip bajoras be krikščioniško vardo (analogiškai 1412 m.) minimas 2 kopijose, 2 originaluose. Tik su krikščionišku vardu minimas 1 kopijoje, o kaip Minigaila iš Deveniškių – 1 kopijoje. Vidiminas: 1 originale ir 2 kopijose įvardytas tik kaip bajoras arba net nepateikiant ir tokio apibūdinimo. Monvydas: vien kaip bajoras figūroja 1 originale, 2 kopijose, 8 dokumentuose jis minimas ir su krikščionišku vardu, ir nurodant pareigybes. Taigi analogiškų 1412 m. raštui liudytojų įvardijimų turime nemažai.

Taigi net jeigu kada nors ateityje ir būtų įrodyta, kad 1412 m. raštas yra falsifikatas, tai tik ne dėl nepagrįstų ir lengvai paneigiamų Antanavičiaus priekaištų.

Galima pridėti dar keletą rašto autentiškumą rodančių detalių. Raštas duotas 1412 m. rugpjūčio 12 d. Trakuose, kur Vytautas, sprendžiant pagal mėnesiu ankstesnius duomenis, tikrai galėjo būti. Svarbu, jog tuo metu nebuvo išvykęs į Lenkiją ar dar toliau. Pagaliau šis raštas neatrodė falsifikatas tokiam tyrinėtojiui kaip Antonis Prochaska – daugelio kapitalių studijų apie Vytautą autoriui, jo laišku leidėjui. Neatmetama galimybė, jog vargu ar taip drąsiai XVI a. pradžioje suklastotą dokumentą būtų drįsę rodyti ne bet kam, o pačiam valdovui Žygimantui Senajam, „kuriuos Jo Malonybė karalius Žygimantas apžiūrėjo“, – rašoma Metrikos žinutėje. Kartu buvo pateikta nemažai teisminių išrašų, įrodančių tas pačias žemės ribas. Būtų keista, kodėl tariamas falsifikuotojas pasirinko būtent 1412 m., iš kur jis žinojo Vytauto itinerariumą, kodėl niekam – o byla svarstyta kelis kartus – XVI a. pradžioje nepasirodė keista, kad Vytauto žmona vadinama Oprasija? Niekas nebandė to nuginčyti?

Na, ir mintis pamąstymui. Pagaliau labai svarbu žinoti, kas dažniausiai būdavo falsifikatų šaltiniai. Kaip rodo gausi šiam klausimui skirta istoriografija, dažniausiai falsifikato šaltinis būdavo vienalaikis originalas, keičiant vieną ar kitą, falsifikuotojui aktualiausia

detalę. Neieškant pavyzdžių toliau, pateiksiu vytautinį atvejį: 1408 m. Vytauto privilegiją Kaunui. Kaip įrodė Zigmantas Kiaupa, šio falsifikato šaltinis buvo 1408 m. originalios privilegijos santrauka, o papildomu šaltiniu tapo 1463 m. Kazimiero privilegija Kaunui. Sudarant falsifikatą, pakeistas privilegijos subjektas: Kauno miestiečiai papildyti vokiečiais. Net ir keliant klausimą dėl 1412 m. rašto falsifikavimo, akivaizdu, kad kunigaikštienės paminėjimas tikrai neturėjo užkliūti ar trukdyti tariamam falsifikuotojui. Jei turėjo viena-laikių dokumentų, kam jam reikėjo klastoti liudytojų, kunigaikštienės vardus? O jei neturėjo – tai iš kur galėjo žinoti daugelį istorinių detalių?

Antanavičius apskritai pernelyg lengvai į visas šalis švaistosi klastotėmis. Vos keliose eilutėse sugeba ne tik rasti dar vieną tos pačios kalvės brestiečių dvasininkų 1380 m. falsifikatą, bet ir tai įrodyti savo sukurtu scenarijumi, skirtu teatriniam vaidinimui. Taip ir matome, kaip dvasininkas NN surašo tariamą Vytauto privilegiją (beje, garbė XVI a. pradžioje tokį raritetinį aukštą išsilavinimą turinčiam klebonui), vėliau ima „dirbti“ su Ponų Tarybos nariais ir t. t. O geriau būtų ne fantazuoti ir mažiau juokauti, bet vėlgi pažiūrėti į tą pačią Lietuvos Metriką, kur raktą 1380 m. „falsifikato ar ne“ klausimu galima rasti dar 1528 m. bajorų Kostomolockių ir Bresto prioro byloje dėl tos pačios Kostomolotų valdos.

Anaįptol nenoriu teigti, jog falsifikatų tais laikais nebuvo. Iš tikrųjų buvo, ir nemažai. Taip pat žinoma, kad juos tyrė didžiojo kunigaikščio Aleksandro kanceliarijoje ir, anot Konstantino Jablonskio, ji turėjo nemažą praktiką. Už klastotes buvo numatytos solidžios baudmės Lietuvos Statute, bet tokios prevencijos nepakako. Tačiau šiandien istorikui išsiaiškinti klastotes, nesant akivaizdžių įrodymų, kartais tiesiog neįmanoma. Padėjus tašką, gali atsirasti naujų faktų, ir vėl viskas prasidės iš naujo. Dėl šios priežasties savo straipsnyje nieko neteigičiau kategoriškai ir pabrėžčiau, kad svarbiausia išvelgti interpretacijų galimybes. Juo keistesnis Antanavičiaus kategoriškumas. Juolab kad abu nesame to laikotarpio specialistai. Apie tai kalba ir pats Antanavičius, publikavęs du neskelbtus Vytauto raštus iš Lietuvos Metrikos. Ne viskas taip paprasta. ❧

KAIP GRIŪVANTIS DVARAS

Danguolė Sadūnaitė

kai šviesa mus apleidžia...
ir sodą ir kiemą...

diena:
ji kaip griūvantis dvaras

ANKSTI

čiulbėčiau, paukštis sako man,
jeigu būtų šviesiau...

jeigu būtų tamsiau širdyje,
melsčiausi...

Tavo buvimas su mumis:
Tai dažai, drobėje...

į mūsų gyvenimo drobę
išiliejusios
vaivorykštės spalvos...

PATYLIUKAIS

ką naktis man pasakė,
diena pakartojo...

ką pasakė diena
ir tamsiaodė naktis...

Apie tikėjimo surašymą

IRENA VAIŠVILAITĖ

Neseniai paskelbti gyventojų surašymo duomenys apie Lietuvos gyventojų tikyba ir religinę priklausomybę leidžia sakyti, kad ir didžiausios permainingos kartais pakeičia labai nedaug. Iš pirmo žvilgsnio XXI a. pradžioje, panašiai kaip kokiam XV a., dvi didžiausios tikybos Lietuvoje yra katalikybė ir stačiatikybė. Katalikais užsirašė 2 752 447 gyventojų arba 79% surašyme dalyvavusių*. Antra pagal dydį religinė bendruomenė yra stačiatikių. Jai save priskiria per 140 000 asmenų. Su trečiąja Lietuvos religine grupe – sentikiais – tapatinasi bent 27 000 Lietuvos gyventojų. Toliau mažėjančia tvarka eina liuteronai, evangelikai reformatai ir Jehovos liudytojai. Pastarieji sudaro dešimtadalį procento surašytųjų. Į klausimą „Ar Jūs tikintis?“ neigiamai atsakė 239 žmonės. Drįstu spėti, kad pastarasis skaičius nustebino ne tik mane.

Tačiau jei Lietuvos gyventojų santykių su tikėjimu ir religija laipsniuotume nuosekliai, po katalikų turėtų būti ta gyventojų grupė, kuri į surašytojų klausimą „Ar jūs tikintis?“ atsakė „taip“, bet atsakydami į po to einantį klausimą „Kokiai religinei bendruomenei Jūs save priskirtumėte?“ pasirinko atsakymo variantą „nė vienai“. Taip pasielgė 331 087 asmenys, ir ši grupė Lietuvoje yra dvigubai didesnė nei stačiatikių. Trečia pagal dydį yra grupė asmenų, kurie klausiami „Ar Jūs tikintis?“ neatsakė arba pasirinko surašymo lape pateiktą variantą „negali atsakyti“. Savo santykio su tikėjimu nenorėjo arba negalėjo apibrėžti 186 447 Lietuvos gyventojai.

* Skiltyje pasinaudota Simono Kielos skaičiais.

Statistikos departamentas, skelbdamas duomenis apie gyventojų religinę tapatybę, pirmiausia išvardijo visas religines grupes, tad neapibrėžtos religinės tapatybės gyventojų grupės atsidūrė lentelės gale, ir, sakyčiau, vaizdą iškreipia. Lentelės viršus turėtų atrodyti taip:

Romos katalikai – 2 752 447 arba 79%, tikintys, bet jokiai religinei bendruomenei savęs nepriskiriantys – 331 087 arba 9,5%, nieko negalintys arba nenorintys pasakyti apie savo tikėjimą – 186 447 arba 5,3%, stačiatikiai – 141 821 arba 4,07%, sentikiai – 27 073 arba 0,78%, liuteronai – 19 637 arba 0,56%, evangelikai reformatai – 7 082 arba 0,2%, Jehovos liudytojai – 3 512 arba 0,1%.

Mažiau nei dešimtadalį procento sudaro musulmonai, judėjai, senojo baltų tikėjimo išpažinėjai, krišnaitai, budistai, karaimai, metodistai, armėnai... Surašymo duomenų nekantriai laukė kai kurios mažos religinės grupės, būgštavusios, kad rezultatai gali būti iškreipti. Manau, jog tokios baimės praėjo – į surašymą pateko net 4 Suvienijimo Bažnyčios nariai. Ar tik tiek narių ta religinė bendruomenė ir turi – kitas klausimas. Jei turi, jie, matyt, slypi skiltyse „krikščionis“, „kitų tikiųjų“ ar dar kur kitur.

Lyginant su 1923 m. surašymu – vieninteliu ankstesniu surašymu, per kurį buvo klausinėjama apie tikėjimą ir religiją, „neįbažnytintų“ ir savo tikėjimo neapibrėžiančių Lietuvos gyventojų skaičius labai išaugo. 1923 m. Lietuvoje buvo 24 asmenys „be konfesijos“ ir 53 „laisvamaniai“, į klausimą apie tikėjimą neatsakė 18 žmonių.

Žiniasklaida pastebėjo, kad katalikų

nuo to laiko sumažėjo dviem procentais, bet, jei paklaustum pačių katalikų, atsakymas būtų, ko gero, – ką, tik dviem procentais? Išties tai bene mažiausias pasikeitimas.

1923 m. antra pagal dydį konfesinė grupė Lietuvoje buvo liuteronai, po jų – sentikiai. Taigi stačiatikiai, „vėl“ iškilę religiniame Lietuvos žemėlapyje, yra didelė permaina. Žinoma, 4% nėra daug, bet tai dvigubai daugiau nei visoms kitoms religinėms bendruomenėms prisiskiriančiųjų, taigi tai tvirtai po katalikų daugumos stovinti religinė grupė.

Pastaraisiais metais prasidėjusiame religinių Lietuvos bendruomenių atstovų tarpusavio kalbėjimesi socialiniais ir teisiniais klausimais stačiatikių balso beveik negirdėti. Taip, be abejonės, yra todėl, kad kitų bendruomenių dauguma, neišskiriant nė sentikių, kalba lietuviškai, ir lietuviškai kalba aktyvūs tų bendruomenių pasauliečiai.

Nors yra keli aktyvūs lietuviškai puikiai kalbantys stačiatikių pasauliečiai ir vienas kitas kunigas, absoliuti dvasininkijos ir pasauliečių dauguma yra, sakytum, gete, „nematomi“ Lietuvos visuomenei, nedalyvaujantys jos gyvenime. Sociologai teigia, kad rusakalbiai yra mažiausiai į dabartinę Lietuvos bendruomenę integruota ir labiausiai susiskaldžiusi mažuma, neturinti jokios jiems atstovauti galinčios organizacijos, tad su šia mažuma valstybei sunku bendrauti, o mažumos nariai jaučiasi izoliuoti.

Pagal šį surašymą rusai sudaro 6,31% Lietuvos gyventojų. Lietuvos

baltarusiai ir ukrainiečiai, drauge sudėjus, neperžengia 2%, dalis jų yra Romos katalikai arba unitai. Rusais, žinoma, save laiko dauguma sentikių. Tad stačiatikių Bažnyčia, su kuria tapatinasi 4% Lietuvos gyventojų, yra stambiausia rusų institucija Lietuvoje. Todėl prieš keletą metų daug ginčų sukėlusios arkivyskupo Chrizostomo pastangos su valstybinėmis įstaigomis kalbėtis apie rusų bendruomenės problemas yra labai suprantamos. Jei Lietuvos valstybė nenori su rusų mažuma kalbėtis per Rusijos ambasadą, tikriausiai verta prisiminti, kad „stačiatikių“ politika buvo Lietuvos valstybės politinės tradicijos dalis. Ta proga galima pastebėti, kad dar labai glaudžiai susijusi tautinė ir religinė totorių tapatybė. O štai judėjų tikėjimo gyventojų Lietuvoje tris kartus mažiau negu žydų, – vadinasi, religinės žydų bendruomenės jų neatstovauja. Vienu žodžiu, tautinių ir religinių mažumų tempti ant vieno kurpalio negalima.

Bėda, kad dabartinės Lietuvos valstybės sugebėjimas bendrauti su religinėmis bendruomenėmis nėra pagirtinas ir dėl to reikia kaltinti prastą Sovietų Sąjungos palikimą. Iš tunelio kelio kol kas nematyti – tą liudija kad ir Seime vėl atgijusios diskusijos dėl sektų užkardymo įstatymo.

Žinoma, galima sakyti, kad bent teoriškai 15% Lietuvos gyventojų yra galimas misijų, taigi ir agresyvaus prozelitizmo objektas, nes jie nėra apsisprendę dėl savo tikėjimo arba nepriklauso jokiai bendruomenei. Tačiau apie tuos 15% procentų mes nieko daugiau nežinome. Kažkiek – ir visai neaišku kiek – paprasčiausiai nenorėjo atsakyti į su tikėjimu susijusius klausimus. Kažkiek galbūt nenorėjo prisipažinti netikintys. Pastaroji grupė Lietuvoje išlieka tradiciškai negausi, nors, žinoma, lyginant su 1923 m., netikinčiųjų padaugėjo net 35 kartus. Mat 1923 m. netikinčiųjų Lietuvoje buvo 7.

Pažįstu bent vieną iš 239 oficialių dabartinių Lietuvos netikinčiųjų. Jis

sakė, kad surašytojai jo neigiamas atsakymas į klausimą apie tikėjimą sukėlė gana stiprią reakciją. Pažįstamas gali ir perdėti, bet aš tikiu, kad sakydamas „netikiu“ jis jautėsi lauzantis kažkokią nerašytą tvarką. Jei prieš 15 metų Lietuvoje buvo sunku prisipažinti tikinčiu, kodėl dabar turėtų būti lengva pasisakyti netikint?

Paskelbti duomenys dar nieko nesako apie statistinių grupių amžiaus, lyties, tautinę, socialinę sudėtį. Mąnyti, kad tai vieningos grupės, būtų tas pats, kaip, pažiūrėjus į statistinių katalikų skaičių, bandyti surengti Lietuvoje referendumą dėl skyrybų ir abortų uždraudimo.

Prieš keletą metų religijos sociologų Lietuvoje atlikti tyrimai jau parodė, kad krikščionimis ir katalikais save laikantys netiki asmeniniu Dievu, ką ir kalbėti apie gana paplitusį tikėjimą reinkarnacija. Tokie tyrimai Lietuvoje buvo daryti pirmą kartą, tad lyginti juos galima nebent su kitose šalyse atliktais tyrimais. Niekada nesužinosime, kiek žmonių Lietuvoje būtų pasisakę esą netikintys 1965 m. ar 1971 m., kaip ir nesužinosime, kiek netikėjo pomirtiniu gyvenimu ir kūno prisikėlimu 1937 m.

Bet kuris Lietuvos katalikų vyskupas pasakys, kad sekmadieniais į mišias tikrai nesusirenka 79% gyventojų. Antra vertus, spėčiau, kad pakrikštijamų naujagimių procentas turėtų beveik sutapti su katalikais save laikančiųjų procentu. Gal ir klystu – religinio gyvenimo skaičių kol kas maža, bet akivaizdu, kad surašymas praveria duris į įdomią ir sudėtingą religinę Lietuvos realybę. Beje, kitur ji nemažiau sudėtinga.

Lenkijoje jau senokai sociologams ir statistikai žinoma nedidelė, bet stabili „netikinčių, bet praktikuojančių“ grupė. Lenkų religijos sociologai sako, kad ją sudaro visai skirtingi žmonės. Vieni praktikuoja, baimindamiesi ostrakizmo – tai mažų gyvenviečių, kuriose visi be išimties lanko Bažny-

čia, gyventojai, dažnai tie, kurie užima renkamas pareigas. Kiti yra praradę asmeninį tikėjimą, bet gerbia religiją, katalikišką tradiciją, vertybes...

Čekijoje, kur gyventojų surašymas vyko beveik tuo pat metu kaip Lietuvoje, į klausimą „Ar Jūs tikintis?“ daugiau negu pusė gyventojų atsakė „ne“. Mano parapijos bažnyčioje Prahos naujamiesčio sekmadieniais aukojamos trejos mišios. Per jas sėdimos vietos užimtos, stovinčiųjų nedaug. Į pirmąsias savo Velyknakčio mišias iš įpratimo atėjau anksčiau – nenorėjau grumdytis prie durų. Pasirodo, apsidraudžiau – susirinko tiek pat žmonių, kaip ir kiekvieną sekmadienį. Tada pirmą kartą pagalvojau, kad daugumos katalikai skiriasi nuo mažumos katalikų...

Grįžtant į Lietuvą, manau, sunkiausiai yra išvelgiamos pirmosios trys, pačios didžiausios statistinės grupės – katalikai, nepriklausantys jokiai religinei bendruomenei ir nekalbantys apie savo tikėjimą. Apie katalikų sudėtingumą jau kiek užsiminta ir, manau, kiekvienam su sielovada susiduriančiam akivaizdu, koks milžiniškas skirtumas tarp „statistinio“ ir „aktyvaus“ kataliko, nes priklausomybės ir tikėjimo dalykai toli gražu ne visada sutampa.

Na, o beveik pusė milijono Lietuvos gyventojų, kurie arba tiki, nepriklausydami jokiai Bažnyčiai, arba nekalba apie savo tikėjimą, priartina mūsų visuomenę prie kitų postmodernių visuomenių. Religijotyrininkai ir filosofai kalba apie religingumo atgijimą postmodernybėje, bet pažymi, kad tas religingumas neįgauna institucinių pavidalų, nes, pasak Gianni Vattimo, šis religingumas yra „silpnas“, jam svetimas galingo ir stipraus Dievo paveikslas bei metafizikos kalba, tad svetimos ir institucinės religingumo formos. Norėdamos pasiekti tuos asmenis, religinės institucijos turi išpareigoti tam, ką jos nelabai mėgsta daryti – kalbėjimui apie tikėjimą, pagrįstą asmenine patirtimi. ❧

Apsukus ratą...

PAULIUS SUBAČIUS

Kai ilgus okupacijos dešimtmečius vien drąsiomis svajonėmis ir ne(į) vykusią sandėrių su sovietais objektu buvęs legalaus religinio žurnalo projektas prieš keturiolika metų kone staiga išikūnijo, jo krikštatačiai nė manyti nenumanė, kokios metamorfazės laukia atgimusios katalikiškos žiniasklaidos. Su virpuliu laikydami rankose pirmąjį, šiandienos požiūriu milžinišku šimto tūkstančių egzempliorių tiražu išėjusį *Katalikų pasaulio* numerį, atsargieji klausė: ar valdžia neuždraus? ar atsiras, kas rašys? Optimistai džiūgavo, kad vėl, kaip prieš karą, krikščioniška spauda bus gausi ir įtakinga, kalbėjo apie antrą, trečią, ketvirtą – šeimos, kultūrinį, visuomeninį leidinį. Ir išties pavymui pasirodė *Caritas*, *Naujasis Židinys*, *XXI amžius...* Jau anuomet katalikai žurnalistai diskutavo gausėjančios žiniasklaidos tikslų ir auditorijos diferenciaciją, o t. Vaclovas Aliulis dar sovietmečio pabaigoje kukliai programiškai formulavo, kad trys katalikiški leidiniai patenkintų minimalius tikinčiosios visuomenės poreikius. Tačiau net kritiškiausio proto redaktoriai bei jų iniciatyvas laiminę Bažnyčios vadovai, entuziastingai leisdamiesi į atsivėrusį viešumos vandenyną, neįžvelgė, kad katalikiškos žiniasklaidos pastangos rasti savo vietą po saule taps tikromis odisėjomis.

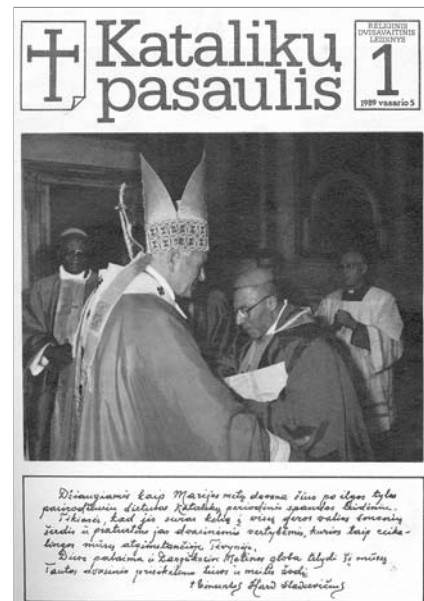
Įnikusieji į vidinio redakcijų ir kurių gyvenimo smulkmenas po kiekvieno žymesnio pasikeitimo katalikiškos žiniasklaidos landšafte pažįstamiems pasakoja apie finansinius ir organizacinius nesklandumus, personalinius konfliktus. Tačiau ato-

kesniu žvilgsniu stebint redaktorių kaitą, leidinių, radijo bei TV laidų, interneto svetainių atsiradimą arba panaikinimą, visi šie įvykiai atrodo kaip nesibaigianti, sekinanti, desperatiška savo paskirties bei tikslų, savo skaitytojo, klausytojo ar žiūrovo, t. y. adekvačios laikui ir Bažnyčios misijai tapatybės paieška. Paieška, kuri lygiai kamuoja ir redakcijų darbuotojus, ir už jų darbo vaisius atsakomybę jaučiančius vyskopus.

Bene pats iliustratyviausias šiuo požiūriu – *Katalikų pasaulio* kelias. Jis pradėtas universalus, apie viską, kas išsitenka katalikiškame ir tautiniame mikrokosme, rašančio religinio leidinio modeliu. Pirmasis krikščioniškos literatūros vakuume atsiradęs žurnalas negalėjo neapeliuoti į pačius plačiausius ir įvairiausius poreikius – pažintinius, katechetinius, evangelizacinius. Jis atliko ir informacinio biuletenio dvasininkams, ir religijotyros bei religijų istorijos pradžiamokslinio funkcijas. Iš prieškarinio žurnalistikos paveldo, iš sovietmečiu slapta sklidusių pamokslų ir dvasinių skaitinių rinkinelių, iš aukštos kultūrinės prabos *Katalikų kalendoriaus žinyno* tradicijos buvo imama, kas geriausia. Tačiau nė vienas šių šaltinių ar užsienio pavyzdžių netapo kopijavimo, aklo sekimo objektu, kaip kad nutiko daugumai atsikuriančių ar naujai besirandančių visuomeninių organizacijų. Tėvo Aliulio vadovauta pirmoji redakcija – katalikiško pagrindžio ir legalios humanitarinės veiklos mokyklas išėjusiųjų derinys – sukūrė pirmųjų laisvinimosi metų galimybes bei viltis atitikusių leidinį.

Kun. Aušvydas Belickas prie leidinio vairo stovėjo katalikiškos spaudos pirmosios krizės laiku. 1992–1993 m. radikaliai krito visų leidinių paklausa, *Katalikų pasaulio* – net septynis kartus, jei lyginsime su dideliais pirmųjų numerių tiražais. Ne vien ši aplinkybė, bet ir tuo pat metu susiklostęs jau maždaug dešimties katalikiškos orientacijos žiniasklaidos institucijų žemėlapis vertė griežčiau apibrėžti žurnalo taikinį. Jis tapo labiau devocinis, skirtas nuosekliai praktikuojantiems tikintiesiems, tradiciško galvojimo ir provincijos žmonėms, ugdantis kasdienį privatų maldingumą ir neįkyriai papamokslaujantis apie moralines prievoles. Sumažėjo visuomeninių ir kultūros temų, tolimų kraštų egzotikos, būdingos seną istoriją Lietuvoje turintiems krikščioniškų misijų propagavimo leidiniams. Ši teminė bei stilistinė kaita buvo lėta ir tolydi, beveik nepastebima paprasto skaitytojo akiai.

Nors trečiasis redaktorius Kas-tantas Lukėnas nuo pačios pradžios dirbo mėnraščio redakcijoje, bet aki-

Pirmojo „Katalikų pasaulio“ viršelis. 1989 m. vasaris

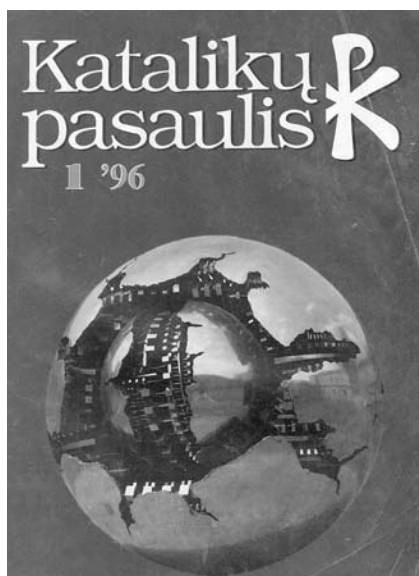
vaizdžiai neišsitemko ligtolinėje gana ramioje vagoje. Jo ir Jūratės Kuodytės tandemas ėmėsi pirmojo konceptualaus ir staigaus posūkio – 1996 m. sausio numeris išėjo gerokai kitoks nei anksčiau. Ir pritariantiems, ir smerkiantiems anų dienų komentatoriams pirmiausia krito į akis sumoderninta išvaizda – ekspresyvesnis logotipas, margesnis eksperimentinis maketas. Būtų neteisinga tvirtinti, kad pirmiaisiais leidimo metais žurnalo estetinei išvaizdai ir iliustracijoms stigo vadovų dėmesio – priešingai, nuosekliai stengtasi supažindinti skaitytojus su klasikiniiais krikščioniškos ikonografijos pavyzdžiais, o Salvadora Dali ir Rimo Idzelio darbų reprodukcijos net sukėlė kontroversiją. Tačiau ankstesni redaktoriai vaizdus telkėsi pirmiausia iliustruoti straipsniams, o Lukėno komanda stengėsi juos paversti atskiru, savarankišku tekstu, kuris patrauktų vien „akis ganančius“, skaityti beatprantančius vizualizuotos kultūros ugdytinius. Žinoma, jaunesnės kartos, skeptiškesnio bei nuo senosios bažnytinės tradicijos labiau nutolusio adresato įvaizdis lėmė ir teminę pertvarką. Plūstelėjo informacija apie katalikišką veiklą – jos galimybes, įvairovę, ir, sakytume,

smagumą bei patrauklumą. Plačiai rašyta, kaip krikščioniškumas skleidžiasi pačiose įvairiausiose kasdienybės projekcijose. Tarp autorių ir darbuotojų aiškiai gausėjo žmonių, kurie tik po Atgimimo angažavosi bažnytiniam darbui.

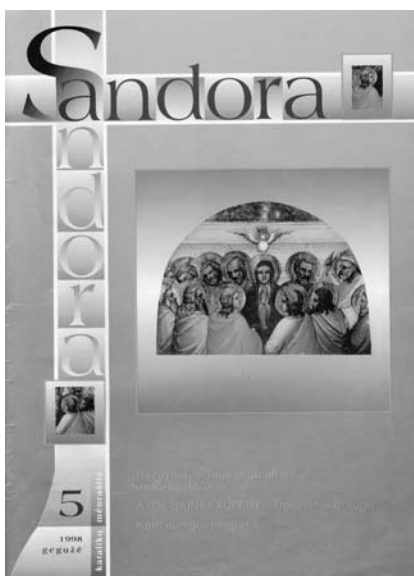
Pasirodžius vos trims reformuoto žurnalo numeriams, Lukėną pakeitusi Jolanta Varapnickaitė *Katalikų pasaulyje* buvo pirmoji diplomuota žurnalistė, atėjusi iš automobilininkų leidinio vadovės posto. Ką tik, 1995-aisiais dar kartą buvo kritęs visų katalikiškų spaudinių perkamumas, kai maždaug dvigubai sumažėjo tiražai ėmė svyruoti ties 2–3 tūkstančių egzempliorių riba. Tokiame kontekste didelis – vis dar siekęs 7 tūkstančius – *Katalikų pasaulio* tiražas *de facto* reiškė, kad kiekvienai parapijai vidutiniškai tenka jau tik po 10 svarbiausio katalikiško spaudinio egzempliorių. Tad profesionali redaktorei iškeltas uždavinys pagerinti žurnalo platinimą ir drauge subalansuoti dėl mažos prenumeratos išaugusius leidymo kaštus. Jis nebuvo įgyvendintas – negelbėjo komercinė reklama, gausūs spalvoti kunigų ir jų nuveiktų darbų portretai, pakilūs reportažai iš parapijų, turėję sudominti tuos, kurie

ima laukti: „kada apie mane parašys?“ Pabrėžtinai elementarus maketas su grafiniais standartinio kompiuterinio „Wingdings“ rinkinio elementais, jausmingi pasakojimai „iš gyvenimo“, supaprastinta tekstų kalbinė raiška ir pluoštai smulkių žinučių iš įvairių sričių bylojo adresatą esant paprastą, nedidelio išsilavinimo provincijos skaitytoją.

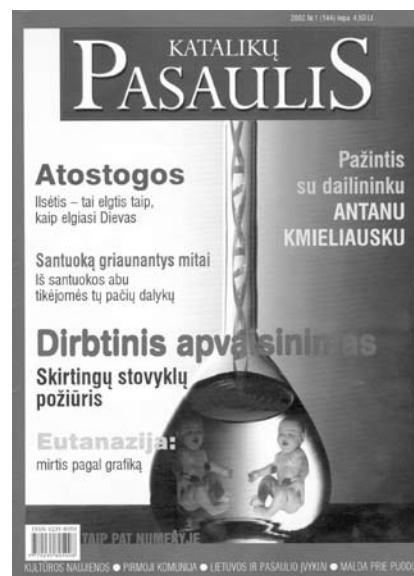
1997 m. pabaigoje pakviesta dirbti penktoji redaktorė Elvyra Kučinskaitė išsireikalavo, kad būtų pripažintas į rajoninį laikraštį vis labiau panėšėjusio *Katalikų pasaulio* moralinis bankrotas – ką gi daugiau galėjo reikšti naujo pavadinimo parinkimas. *Sandora* pretendavo būti leidiniu, kuris žinomas praprususiems žmonėms vien dėl meninio originalumo. Kaip grynai estetiškas objektas traktuoti ir kai kurie žurnalo tekstai. Tačiau tai, kas iš tiesų reiškė naują mėnraščio tapatybę – skaudžių ir aktualių, įsigilino ir tolerancijos besišaukiančių moralės, pasaulėžiūros, istorinės atminties, bažnytinio gyvenimo problemų gvildinimas. Gana akivaizdžiai nusigręžusi nuo „radusiųjų“, *Sandoros* redakcija, beveik išimtinai jauni žmonės, atsiskuko į ieškančius, klaidžiojančius, abejojančius. Evangelizacinį užmojų

Kastanto Lukėno redaguoto „Katalikų pasaulio“ viršelis. 1996 m. sausis

„Sandoros“ viršelis. 1998 m. gegužė

Atnaujinto „Katalikų pasaulio“ viršelis. 2002 m. sausis

maždaug studentijos sluoksniu apribojo nežema intelektualumo kartelė ir rafinuota samprotavimų forma. O bendruomeninio gyvenimo detalių gausa, išsami liturgijos ir panašių klausimų analizė teminiuose numeriuose implikavo, kad tai kokybiškas leidinys ne-eiliniams paprastųjų bendruomenių nariams arba ne-eilinėms maldos, katalikiškų šeimų, charizmininkų ir t. t. bendruomenėlėms.

Ištikimo skaitytojo paieškos fokusui labai susiaurėjus, mėnraštis tarsi neišlaikė vidinės įtampos ir „sutrūkinėjo“ – viena dalis virto atskiru sąsiuvininiu *Žemės druska* provincijos katalikams ir klasikinį paprastumą vertinantiems miestiečiams, žmonėms, pažodine prasme gyvenantiems pagal bažnytinį kalendorių. O bravūros ir paaugliško radikalumo tendencijas, popkultūrinio evangelizavimo programą išskleidė *Lux*. Pati *Sandora* tuomet ėmė linkti į leidinį, pirmiausia ugdantį „Viešpaties vynuogyno darbininkų“ (katalikiškų organizacijų veikėjų, tikybos mokytojų ir pan.) religinį bei kultūrinį sąmoningumą, tenkinantį teologiniais, bibliniais klausimais besidominčiųjų smalsumą. Ypač tai buvo matyti per neilgą pernykštį Rimanto Meškėno redaktoriavimą.

Lyg svarstyklėse nuo pakankamai specializuoto į populiarą leidinio pusę pakrypęs šių metų viduryje reanimuotas *Katalikų pasaulis* vėl turi redaktore profesionalę, atėjusią iš už aktyviai Bažnyčioje besireiškiančiųjų rato. Pirmuosiuose numeriuose atpažįstami jau vieną sykį išbandyti atsivėrimo masiniam skaitytojui metodai – tiesmukai angažuojantis viršelis, daug smulkių, sienlaikraštiškai apipavidalintų žinučių, keletas iš kitų, nekatalikiškų *medijų* žinomų autorių pavardžių. Masinis skaitytojas, viena vertus, galintis užtikrinti rentabilų tiražą, o antra vertus, tenkinantis Bažnyčios norą krikščionišką žodį paskleisti kuo plačiau – tai „kalėdinis-velykinis“ katalikas. Kitaip tariant, tai nepriešiška katalikybei šeima, kuri greta visuomenės naujienų, lengvų

kultūrinių pasiskaitymų, paskalų apie žymius žmones, buitines patarimų peržvelgtų ir vieną kitą religinės bei moralinės tematikos publikaciją – jei tik visa tai rastų viename žurnale. Tokių visai šeimai skirtų, iš reklamos gyvenančių, nebrangių, populiarių lengvo krikščioniško atspalvio mėnraščių bei savitraščių modelis plačiai žinomas Prancūzijoje, Italijoje, Amerikoje. Lietuvoje jis konkuruotų su gausiais žurnalais moterims, dienraščių savaitgalių priedais, matyt, ir su *Ekstra* bei *Veidu*. Beje, pastarasis jau kone metus, lyg pajutęs, kad katalikiško leidinio niša apytuštė, nuolat skelbia akivaizdžiai prokatalikiškas publikacijas visuomeniškai aktualiomis temomis.

Dar per anksti spręsti, kur toliau plauks katalikiškos spaudos flagmanas. Vargu ar kas tiki, kad bemaž stebuklinga 1989 m. proga kalbėti šimtą tūkstantinei auditorijai pa-

sikartos. Tapatybės paieškos, jei nepavyksta atrasti savęs tam tikru brendimo periodu, kai iš nerūpestingos vaikystės patenkama į rūstesnę pasaulį, užsitęsia ir kelia nuolatinį nepasitenkinimą tuo, ką jau turi, ką jau esi pasiekęs. Įsisenėję kompleksai neleidžia objektyviai įvertinti galimybių užimti geidžiamą poziciją ar net suvokti transformacijos tikslo. Tai galioja ir žmogui, ir bendruomenei. Archetipinis tekstas, pasakojantis, kaip asmens netenkina net stebuklingai įgyta padėtis – pasaka apie auksinę žuvelę. Jos pabaiga pesimistiška: žvejas su žmona lieka prie suskilusios geldos. Tačiau išmoningesni pedagogai mokiniam paaikškina, kad protagonisto padėtis šios istorijos pabaigoje nėra tokia ir bloga. Mat apsukęs ratą žmogus savo ieškojimų kelionės pradžią regį jau naujomis akimis – sukauptos patirties dėka. ❧

Nacionaliniai (Bažnyčių) medžioklės ypatumai

RŪTA TUMĖNAITĖ

Regis, rusų filosofas Nikolajus Berdiajevas paleido į pasaulį garsiąją frazę, savitą raktą į savo šalies gyvenimą, pasakęs, kad „Rossija besporiadkom živa“. Išvertus į kasdienę kalbą, šis pasakymas visada yra po ranka, kai staiga nebegali suprasti, kas ten vyksta. Toks nesupratimas gal ir nėra pats didžiausias sukrėtimas lietuviams, ne vieną dešimtmetį praleidusiems tiesioginėje Rusijos įtakoje ir įpratusiems prie kartais sveikai logikai prieštaraujančių reiškinų, tačiau žmonėms iš „normalių Vakarų“ kartais nė Berdiajevo žodžiai nepadedą

susivokti, kaip ten funkcionuoja viešasis gyvenimas. Šį kartą normalaus vakariečio akyse rutuliojasi drama, kurią galima sąlygiškai pavadinti „Nacionaliniai (Bažnyčių) medžioklės ypatumai“.

Veikiantieji asmenys: Rusijos Katalikų Bažnyčia, Rusų Stačiatikių Bažnyčia/Maskvos patriarchatas ir gausybė užkulisiuose šmėkščiojančių aukštesnio ar žemesnio rango valdininkų-biurokratų. Veiksma atkarpą galima skaičiuoti nuo šių metų vasario, kai Vatikanas keturias Rusijoje veikusias apaštališkąsias

administratūras pakėlė į vyskupijų lygmenį. Ši struktūrinė reforma, aišku, nepatiko Maskvos patriarchatui, kuris ją pavadino aiškiu katalikiško ekspansionizmo stiprinimu svetimoje teritorijoje ir visiškai išaldė ir taip jau

Taganrogo bažnyčios interjeras. 1999. Birutės Gučaitės SJE nuotr.

šiltumu nepasižymėjusius santykius tarp Vatikano ir Maskvos. Nuo tada į žaidimą keistu būdu įsijungė Rusijos valdininkai, ir iki tol, ypač provincijose, nepraleisdavę progos pavaikyti katalikų kunigus ir vienuolius, be jokio paaiškinimo atėmė galiojančias visas jau iš penkių dvasininkų, tarp jų ir vieno vyskupo, ir niekas, nė pats Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas, nesiteikia paaiškinti, kas darosi. Maskvos katalikų vyskupas Tadeušas Kondrusievičius šaukiasi užsienio pagalbos, žmogaus teisių gynimo grupės skambina pavojaus varpais, kunigai baimingai žvalgosi vienas į kitą, klausdami, kieno gi dabar eilė. Ir visa tai vyksta visuotinio krikščioniškų Bažnyčių draugavimo – ekumenizmo – laikais.

Kaltininko paieškos – irgi keblus dalykas. Vatikanas tvirtina, jog nepadare nieko neteisėta, o tik atkūrė normalų katalikiškų struktūrų funkcionavimą, koks buvo iki 1917 m. bolševikų perversmo. Tačiau Maskvos patriarchatas

mano, kad tai aiškiausias ženklas, jog katalikai pasiryžę tęsti prozelitinę ir misionierišką veiklą „kanoninėje Rusų Stačiatikių Bažnyčios teritorijoje“. Vatikanas į tai atsako, jog tokio dalyko kaip „kanoninė teritorija“ nėra ir negali būti, o dėl prozelitizmo prašom pateikti konkrečių įrodymų, tada ir kalbėsime.

Patriarchatas, didelei katalikų nuostabai, tokių „įrodymų“ pateikia, tačiau Rusų Stačiatikių Bažnyčiai priešišką veiklą vykdančiųjų sąrašė figūruoja vos ne visos Rusijos teritorijoje veikiančios vienuolijos,

ypač socialinį darbą dirbančios organizacijos. (Kliuvo net ir Motinos Teresės seserims – kam jų ordino pavadinime yra žodis „misionierės“.) Reikalo esmė tokia: visa, kas susiję su oficialiomis katalikiškomis struktūromis, yra ir bus laikoma „iššūkiu stačiatikybei, per tūkstantmečius įsišaknijusiai šalies teritorijoje“, nes, kaip išdėstyta Maskvos patriarcho pareiškime kitą dieną po katalikiškų vyskupijų įsteigimo, rusų tauta „kultūriškai, dvasiškai ir istoriškai yra Rusų Stačiatikių Bažnyčios kaimenė“.

Taigi maždaug toks šiandien yra oficialių santykių tarp Rusijos katalikų ir stačiatikių vadovybės *status quo*, nors ką gali žinoti, ar, pavyzdžiui, iki spalio pradžios nepasipildys išvartųjų kunigų sąrašas. Tačiau skelbti apie ekumenizmo mirtį Rusijoje irgi neišeina, – šiaip ar taip, įvaizdžiu rūpintis reikia, ypač jei stebi budri Vakarų žiniasklaidos akis. Tačiau tik kreivą šypsnį kelia pranešimus apie katalikų persekijimus pertraukiantys Maskvos ir visos Rusijos patriarcho Aleksijaus II pasakymai, kad jis mielai susitiktų su popiežiumi Jonu Pauliumi II

neutralioje teritorijoje, šiandien netgi nurodoma, kad tai galėtų būti Slovėnija¹. Atrodo, kad rusiškos tikrovės veikiami, klasikiniai vakarietiško ekumenizmo modeliai laipsniškai mutavo į „ekumenizmą Ezopo būdu“: jau kuris laikas Rusų Stačiatikių Bažnyčios vadovas draugystės žinias Romos popiežiui siuntinėja muzikos bangomis, tarkim, per Rusijos muzikinį kolektyvą, chorą ar orkestrą, kurie nuvyksta pakoncertuoti asmeniškai pačiam Šv. Tėvui ir šitaip, dideliame Vakarų žurnalistų džiaugsmui, „tiesia tiltus virš audringų ekumeninių vandenių“². Na tai kas, kad tuo pat metu ten, Rusijoje, prie katalikų maldos namų vyksta „nepatenkintų piliečių“ piketai, atimami leidimai pabaigti jau beveik pastatytus katalikiškus maldos namus, o pačioje Dūmoje kuo rimčiausiai svarstoma, kaip čia privertus prezidentą panaikinti naujai įkurtas Rusijos katalikų vyskupijas, – juk jos kelia grėsmę ne tik Rusų Stačiatikių Bažnyčiai, bet ir teritoriniam šalies neliečiamumui, girdi, „vyskupija yra Romos Katalikų Bažnyčios vyriausybės teritorija, nes Vatikanas irgi yra vyriausybė“³, – tai Dūmos nario Genadijaus Raikovo samprotavimai. (Ką šia proga pareiškė Vladimiras Žirinovskis, aišku ir be tikslesnių citatų.)

Aukščiausi Vatikano ekumeninių reikalų pareigūnai gali kiek nori cituoti kanonų teisės punktus, liudijančius, kad vyskupijų įsteigimas buvo teisėtas žingsnis, nereikalavęs Maskvos patriarcho pritarimo. (Kardinolas Walteris Kasperis tvirtina, jog patriarchatas buvo iš anksto informuotas, tačiau nepateikė oficialaus atsakymo.) Katalikų paaiškinimai nieko neduos, kaip nedavė ir protestai dėl 1997 m. priimto religijos laisvės įstatymo, kuris, sukėlęs ant kojų Vakarų žmogaus teisių gynimo organizacijas, – mat jame tarp tradicinėmis pripažintamų religijų katalikybei neatsirado vietos, o tai automatiškai reiškė tiesų kelią į neįveikiamą biurokratinį labirintą, – tik dar kartą patvirtino pamatinį skirtumą, į kurį sudūžta bet kokie

¹ Zenit News Agency, 2002 09 15.

² Zenit News Agency, 2002 09 09.

³ Catholic News Service, 2002 02 21.

mėginimai racionaliai suvokti, kas iš tiesų vyksta Rusijoje. Komentuodamas minėtą įstatymą, vienas rusų katalikų žurnalistas mėgino paaiškinti rusiškos tikrovės subtilumus. Jis sakė: „Žmonės iš Vakarų niekaip negali suprasti, kad Rusija yra ne įstatymo raidės, bet įstatymo dvasios šalis, tad jeigu įstatyme bus parašyta, – o taip ir buvo parašyta, – kad stačiatikybei tenka svarbus vaidmuo Rusijos kultūroje ir pan., pakanka taip surašyti įstatymą, kad daug kas priklausytų nuo valdininkų savivalės, o valdininkams jau įkalta į galvą, kad Rusijoje yra stačiatikybė, kurią reikia gerbti ir mylėti, ir kiti, kurių kilmę ir politinę pakraipą būtina išsiaiškinti“.

Ironiška, tačiau būtent kilmė verčia katalikybę Rusijoje jaustis nemylima podukra. O už ką ją mylėti, jeigu jos gyslomis teka lenkiškas, lietuviškas ar vokiškas kraujas, o pati podukra, jei šiandien ir kalba rusiškai, tai su ryškiai juntamu lenkišku akcentu. Balandžio mėnesį iš Rusijos išvarytas Irkutsko vyskupas Jerzis Mazuras už savo darbo vietą gali padėkoti ne kam kitam, bet pačiam Stalinui, nes tai jį Rusijos katalikai juokaudami laiko tikroju Katalikų Bažnyčios Sibire įkūrėju. Imperinis paveldas siekia dar toliau už tą atmintį, kurią demonstruoja Rusijos tautinio grynumo mito propaguotojai. Šiandien eilinis rusas nė nenutuokia, jog XIX a. tipiškame Sibiro provincijos miestelyje jau gyveno vietos lenkų bendruomenė, kurių protėviai buvo čia atitremti po nesėkmingų sukilimų prieš caro režimą. Taigi patys pritrėmėte, patys ir tvarkykites. Tik Romanovų dinastija tvarkėsi daug žmoniškiau ir buvo ganėtinai pakanti tokiems etniniam anklavam: leido kurti katalikiškas parapijas, turėti savo kunigus, tik draudė ieškoti sau adeptų už bendruomenės ribų. Stačiatikiai į savo pusę juos traukti galėjo, bet jie stačiatikių – ne. Taigi prozelitizmas galėjo būti tik vienakryptis. Šiandien

Rusijos katalikų vadovai stačiatikių kaltinimus ekspansija ir prozelitizmu atmeta, remdamiesi faktu, jog beveik visos nūnai veikiančios katalikiškos parapijos yra ne naujai įsteigtos misijos, bet atkurti iki 1917 m. funkcionavę vienetai. Kitas dalykas – dvasininkų kontingentas. Tačiau vėl galima kaltinti tik sovietų palikimą, kad šiandien tik 15% katalikų kunigų yra Rusijos Federacijos piliečiai, o pagrindinė užsieniečių dvasininkų tiekėja yra Lenkija, kur ir kunigų daug, ir jie dar ateizmo laikais buvo priversti išmokti rusų kalbą.

Štai reikalas ir pasiekė „nacionalinį momentą“. Mums, lietuviams, galbūt nebus sunku pajusti reikalo esmę, nes patys turime ilgaamžę santykių su lenkais istoriją. „Lenkų klausimas“ vis dažniau katalikų oponentų imamas laikyti Bažnyčių nesantaikos akmeniu. Rugsėjo mėnesį įtakingas Rusijos dienraštis *Nezavisimaja gazeta* kaltę dėl įtampos tarp katalikų ir stačiatikių suvertė Rusijoje pernelyg išaugusiai lenkų įtakai ir lenkų kunigams, „nemokantiems rusų kalbos ir nepažįstantiems rusų kultūros“ bei demonstruojantiems „priešikumą Rusijai ir stačiatikybei“. Pasak dienraščio, leisdamas lenkų dvasininkams įsigalėti tarp Rusijos katalikų, Vatikanas parodė „visišką istorinių sąlygų nesupratimą, kuriomis lenkų dvasininkai veikė Rusijoje“. Tos sąlygos – tai XVII a. lenkų invazija į Rusiją bei Lenkijos bažnyčios parama antirusiškiems sukilimams, kurių dėka šiandieniniams rusams lenkų katalikybė asocijuojasi su „svetimu tikėjimu“⁴. Tačiau suversti visą kaltę šimtamečiams dalykams būtų pernelyg paprasta. Pats Vatikano ekumeni-

nių reikalų šefas kardinolas Kasperis pripažįsta, jog vakariečiui labai sunku perprasti „Rytų mentalitetą ir kultūrą“: „Tai klausimas apie Vakarų ir Rytų Romos imperijas. Berlyno siena griuvo, bet kultūrinė siena tam tikra prasme išliko, taigi [Rusijoje] mums reikia didžiulės kantrybės“⁵.

Bet ar tikrai, kaip pasakose, pamotė yra visada pikta ir nepelnytai kaltina gerąją podukrą? Negi čia viskas taip į vienus vartus? Tikrai ne. Ir Vatikanas, ir Rusijos katalikų hierarchai oficialiuose pasisakymuose kartais užsimindavo, jog galbūt paskiri netinkamo jų dvasininkų ar vienuolių elgesio faktai galėjo tapti pagrindu kaltinimams prozelitine ar priešiška veikla tarp stačiatikių, tačiau konkrečios detalės į viešumą, bent jau katalikiškoje žiniasklaidoje, pakliūva gana retai. O tos detalės kartais būna

Pavlodaro katalikų bažnyčia. Kazachstanas. 1999.
Birutės Gučaitės SJE nuotrauka

labai iškalbingos. Štai pora pavyzdžių iš nežinomais panorusių likti šaltinių. Vienas jų – apie prozelitizmą. Praėjusio dešimtmečio pradžioje, popiežiui lankantis Čenstachavoje, į susitikimą atvyko ir jaunimas iš Rusijos. Tai buvo masinė akcija,

⁴ *Catholic News Service*, 2002 08 30.

⁵ *The Tablet*, 2002 07 06.

80–100 tūkstančių rusų, daugiausia iš Maskvos ir Peterburgo, į Lenkiją riedėjo sausakimšai traukiniai. Tik štai į šį susitikimą jie buvo verbuojami komjaunuoliškose *jačėikose*: norite už dyką nuvažiuoti į Lenkiją? O kaipgi! Tada prašom. Nereikia nė sakyti, kad po tokios „ura-katalikybės“ akcijos Maskvos parapijos smarkiai išaugo. Kitas pavyzdys susijęs su Sibiro vyskupo Mazuro išvaymu. Katalikų hierarchai pabrėžia, kad siekiant neužrūstinti stačiatikių, naujai įsteigtų vyskupijų vadovams titulai buvo suteikti ne pagal miestus, kur yra tų vyskupijų centrai, bet pagal jų šventąjį globėją. Tuo tarpu neįvardytas Vatikano šaltinis naujienų agentūrai *Catholic World News* užsiminė, jog vyskupas Mazuras buvo išvaytas todėl, kad steigiant naują vyskupiją Irkutske, jos pavadinime

tebuvęs formalumas. Nors vyskupas Mazuras buvo išvaytas jau pakeitus pavadinimą, tačiau kyla klausimas: ar būtina reikėjo mojuoti raudona skepeta? Maža to, kuluaruose kalbama, jog ir vyskupijų įsteigimas buvo ne Vatikano Valstybės sekretoriato iniciatyva, bet intensyvaus pačios Rusijos vyskupų konferencijos lobizmo padarinys. *BBC* radijo Rusų redakcijos apie tai paklaustas, Maskvos vyskupas Kondrusievičius kuo ramiausiai atsakė, jog „atėjo laikas“⁶. Nors, turint omenyje dabartinę pontifikato situaciją, labiau tikėtinas būtų atsakymas „kol dar yra laiko“.

Vis dėlto sunku čia būtų apkalinti Rusijos katalikų hierarchus siekiant savų tikslų plačiojo ekumenizmo sąskaita. Mat visi kaltinimai prozelitizmu, pagrįsti ir nepagrįsti, komentuotojų manymu, tėra dūmų

Stačiatikių Bažnyčios pareiškimai apie „kiekvieno ruso stačiatikiškumą iš prigimties“ kelia graudų šypsni valstybėje, kurią geriausiu atveju galima pavadinti nereligiinga šalimi. Ar reikia stebėtis, kad tokiomis sąlygomis konkurenciją laimi Bažnyčia, skelbianti ne tik sielų išganymą, bet kartu su sielomis nepamirštanti ir kūno, nesikratanti juodo darbo prieglaudose, ligoninėse ir našlaitynuose? Kardinolo Kasperio teigimu, desperatiškos Rusų Stačiatikių Bažnyčios savisaugos pastangos liudija gilų nevisavertiškumo kompleksą, kurį išgyvena religija, vos daugiau kaip dešimtmetį gyvenanti laisvėje. „Pirmą kartą per savo istoriją Rusų Stačiatikių Bažnyčia yra laisva – laisva nuo Bizantijos imperatorių, osmanų valdovų, caro ir, žinoma, komunistų priespaudos bei persekiojimo. [...] Ši Bažnyčia privalo rasti savo vaidmenį, savo vietą ir savo kryptį visiškai pasikeitusiame pasaulyje. Mes norime jiems padėti.“⁷ Be abejonės, pastarieji kardinolo Kasperio žodžiai reiškia ir milijonines sumas, kuriomis užsienio katalikiški labdaros fondai dosniai maitino ir tebemaitina Maskvos patriarchatą. Per pastaruosius 10 metų katalikiškas labdaros fondas *Kirche in Not* paskyrė Rusijai daugiau kaip 33 mln. JAV dolerių, iš kurių 52% atiteko katalikų, o 48% – stačiatikių projektams⁸. Tačiau Rusų Stačiatikių Bažnyčios nuostata tokio katalikų demonstruojamo „solidarumo ekumenizmo“ atžvilgiu išliko ori ir nepalenkiama: „Pinigus mielai priimsime, bet teisės gelbėti sielas jums neperleisime“. Jeigu tai, ką šiandien pasaulis mato Rusų Stačiatikių Bažnyčios elgesyje, yra naujos tapatybės paieškos, tai vieną keistą ir turbūt nenumatytą rezultatą jos pasiekė – Katalikų Bažnyčia Rusijoje su visa savo socialine veikla negalėjo tikėtis geresnės PR kampanijos savo naudai, kokią prieš savo valią jai savo audringais protestais sukėlė Rusų Stačiatikių Bažnyčia. ❧

Karagandos kunigų seminarija. 1999. Birutės Gučaitės SJE nuotr.

Vatikanas panaudojo formalų titulą, kuriame buvo minimas „Karafuto“ regionas. Karafuto – tai japoniškas Rusijai priklausančio pietų Sachalino, 1905–1945 m. priklausiusio Japonijai, vardas. Rusijos pareigūnams dėl to užprotestavus, Vatikanas greitai pakeitęs pavadinimą rusišku atitikmeniu ir paaiškinęs, jog tai viso labo

uždanga, kuria siekiama sustabdyti sėkmingą Katalikų Bažnyčios plėtrą Rusijoje. Prancūzijos stačiatikių teologas Olivier Clementas teigia, jog Vakarų katalikybė pelno nemažą šalininkų tarp intelektualų, kuriuos labai domina Katalikų Bažnyčios socialinis mokymas, nes Rusų Stačiatikių Bažnyčioje jo nėra. Todėl Rusų

⁶ *The Tablet*, 2002 07 22.

⁷ *The Tablet*, 2002 07 06.

⁸ *L'Osservatore Romano*, 2002 01 27.

Valia, veiksmas, vienatvė

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Šių metų vasara pažymėta svarbių mūsų kultūrai, nors priešingiems vertybinės orientacijos poliems priklausiusių, asmenybių netektimi. Gerbėjų minios ir katedrų varpų skambesys išlydėjo Bernardą Brazdžionį, iki paskutinės akimirkos tikėjusį dieviška žmogaus prigimtimi, savo estetinė ir pilietinė pozicija pasilikusį „po aukštaisiais skliautais“, krikščioniškosios tradicijos teritorijoje, puoselėjusį tautinį sąmoningumą, kuris mažoms tautoms toli gražu nėra savaime suprantama vertybė. Rugsėjo 18 d. mirė Ričardas Gavelis – kito laiko bei moralinių nuostatų kūrėjas, publicistas, politikos apžvalgininkas, diplomuotas fizikas, anot jį pažinojusiųjų, jautrus žmogus, visaip slėpęs savo vidinio pasaulio komplikacijas, tačiau tiesiog užtvindęs sukurta prozos pasaulį keistais ir atgrasiais kompleksais ir fobijomis. Tai pačiai literatūrinei kartai atstovaujantis Jurgis Kunčinas išlaikė dar ir subtilų, visai ne cinišką humoro jausmą, Saulius Tomas Kondrotas ėmėsi kultūrologinių kodų, sunkiai atskleidžiamų aliuizijų, kol visai nutilo kaip rašytojas, o Jurga Ivanauskaitė pasinėrė į mistines meditacijas. Gaveliui, vertinant jį šiame kontekste, šiek tiek trūko ir pasakojimo patrauklumo, ir gilesnio kultūros (ne vien sociologijos) pažinimo.

Triukšmingo atgarsio sulaukusių knygų autorius, įsiliejęs į postmodernistinių eruditų stovyklą, ardė ir perkonstravo romano ar novelės siužetą pagal savo sugalvotus griežtos logikos dėsnius, o kūrybos temų ir įvaizdžių ieškojo tamsiuosiuose kasdienybės už-

kaboriuose, į kuriuos iki tol taip giliai nebuvo niekas įsiskverbęs. Stilistinių konstrukcijų, griežtai motyvuotų eksperimentų taikymas jo kūryboje sudarė priešpriešą nevaldomam iracionalumui, šurpinusiam moralės gynėjus ir jautresnės vaizduotės skaitytojus. Jau skandala sukėlusiam drastiškame „Vilniaus pokeryje“ (1989) akivaizdi tikrovės aprašymo ir siurrealistinės vizijos sandūra, primenantį „magiškojo realizmo“ parafrazes. Sovietinės santvarkos puvėsiai, publicistų suvokti pirmiausia metaforiškai, romane tapo apčiuopiami, bjaurastis išsismelkė į miesto peizažą, pasidarė atpažįstama veikėjų elgsenoje. Kritikas pastebėjo: „modeliuodamas erdvėlaikį R. Gavelis ieseities tašku neretai pasirenka tikrovišką *status quo*, kuris toliau rutuliojamas nelyginant fantasmagoriškame sapne, ir naujos situacijos logika jau nebepaklūsta ankstesniajai konvencijai“.

Ar rašytojas tikrai manė, kad Lietuva esanti „visatos subinė“ ar kad pasaulį valdanti „Didžioji Dievo neateisybė“? Jei tikrai taip, tai galima numatyti, kaip nelengva jam buvo išlaikyti sveiką protą ir analitiko skvarbumą, iš visų pusių spaudžiant ir psichologinę pusiausvyrą išbalansuojant destruktijos, degradacijos nuojautoms. Reikėjo būti stiprios valios arba ieškoti valios apraiškų išorėje. Voliuntaristinį pradą artimesni rašytojui draugai pažymėjo ir nekrologe: „Valia buvo tas uždaras, sau pakankamas, nepriklausomas pasaulis, kuriame Ričardas kūrė save ir savo herojų gyvenimus, eksperimentavo su

savimi ir kitais“¹. Jo kūrinii pasaulis gali pasirodyti šaltas ir žiaurus. Tam greitai atrastume pateisinimą: anksčiau – pilkų sovietinės stagnacijos metų gniuždančią atmosferą, pastaruoju metu – „naujalietuvių“ veidmainystę, prievartą, moralinį supuvimą. Gavelio pasaulyje tarpstančio blogio priežastys daugiausia politinės ir socialinės, gal todėl paskutiniaisiais metais prozininkas tikėjosi prisikasti iki pačių jo šaknų, atidžiai sekė painiausias politines intrigas, neslėpdamas liberalių pažiūrų, kartais pakrypstančių link kraštutinumų.

Dar valstybės formavimosi pradžioje negailestingas sovietinės sistemos kritikas virto intelektualinį akiratį ribojančio nacionalizmo kritiku, reiškusiu nepasitenkinimą dėl to, kad pas mus įsigali nesveikas tautiškumo kultas, grėsmę keliantis „anachronistinės uždaros tautinės valstybės ir pseudosocialistinio kolektyvizmo idėjų mišinys“². Pagarsėjęs kaip kosmopolitas ir viso to, kas sena ir tradiciška, priešininkas, Gavelis ir vėliau, paprašytas atskleisti, kokie lietuvių ir pasaulio autoriai jam kaip rašytojui darė reikšmingesnę įtaką, neminėjo nė vienos lietuviškos, tik ispanų, airių prozininkų modernistų pavardes (Jorge Luis Burges, Julio Cortázar, James Joyce, Samuel Beckett) bei ekonominės minties klasikų (Adam Smith, Muraj Mises, Ludvig von Rothbard)... Globalaus žvilgsnio pastangos, kurias politikos apžvalgininkai ir eseistai ėmė nuosekliau rodyti gal paskutiniu metu penkmečiu, Gavelio publicistiniuose tekstuose akivaizdžios jau nuo Atgimimo pradžios (šiuo požiūriu jo pirmtaku gali būti laikomas kitas iškilus „pasaulio pilietis“ Tomas Venclova). Šiandien suabejotume, ar visada jis buvo teisus, ar neprisidėjo prie dabar visuose socialiniuose sluoksniuose išsikerojusio atsainaus nihilizmo ir paniekos viskam, kas bent užuominomis nurodo į vertybinį santykį su

¹ Kalėda, A., *Romano struktūros matmenys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 84.

² Degėsis, L., „Tebūnie tavo valia“, in: *Lite-*

ratūra ir menas, 2002 08 23, Nr. 2913.

³ Gavelis, R., „Ateitis, kuriama iš praeities“, in: *Baltos lankos*, 1992, Nr. 2, p. 215.

⁴ Žr. Gavelis, R., „Viskas turi susiklostyti

ti laisvai ir savaime“, in: *Tikėti ir rašyti: 21 šiuolaikinis lietuvių rašytojas apie tikėjimą, kūrybą ir save*, sud. Gediminas Mikėlaitis, Vilnius: Aidai, 2002, p. 85.

tikrove. Juk entuziastingas atsivėrimas pasauliui ekonominėje plotmėje Lietuvai gresia ir masiniu proto bei darbo jėgos nutekėjimu, o etinėje – vis akivaizdesne gėrio ir blogio niveliacija šiuolaikinio žmogaus sąmonėje. Gavelis beveik atmetė ar ironizavo „tautos“, „pareigos“, „istorinės tradicijos“ ir panašias konservatyviai europiečio refleksijai svarbias sąvokas. Šie atribojimai galėjo būti sąlygoti karčios Brežnevo epochos patirties, kai per visus garsiakalbius skambėjo odės „tautos“ analogui (iš tikrųjų priešybei) „liaudžiai“, kai buvo iškreipta žmonėms bendrų vertybių prasmė, o

Gavelio laidotuvės. 2002 m. rugsėjo mėn. Tomo Vyšniausko nuotrauka

„tradicijos“ statusas priskirtas *TSKP istorijos* kursui. Tai buvo didžiulė dvasinė trauma, kurios patyrimas jau nebeleido žavėtis jokiais bent kiek

į sociumą ar progresą orientuotomis idėjomis. Šalia drąsių „tautinę meną“ nuvainikuojančių pareiškimų vis dėlto galima prisiminti, kad rašytojas sąžiningai vykdė „lietuvių pasaulyje“ misiją, neišvengiamai tekdavusią įvairiose tarptautinėse intelektualų konferencijose.

Nuosekliai priešinęs socialistinės lygiavos išpažinėjams, jis buvo nepakantus bet kokioms populizmo apraiškoms, nors gal ir pernelyg tiesmukai linko į apibendrinimus: savo eilinėje savaitinėje apžvalgoje (kurioje nėra jokių užuominų, kad tai būsianti paskutinė jo ištara viešojo gyvenimo temomis) pavadinęs vieną žymiausių JAV prezidentų Roosevelta „garsiu socialistu“, Gavelis su neslepia ironija pastebėjo, kad „Norint galutinai pritapti prie F. D. Roosevelto, G. W. Bushui belieka įstumti Ameriką į efektingą didelį karą“⁵. Teigdamas ekonominio liberalizmo idėjas, rašytojas kartu liko ir didelis pesimistas, apmąstydamas jo propaguojamo „išlaisvinimo“ praktines galimybes: žvelgdamas į ateitį, jis nematė jokios giedresnės vilties. Vis dėlto išsakius daug karčių žodžių pernelyg nuo svetimų globėjų dosnumo priklausomos „tautos“ atžvilgiu, retkarčiais susimąstoma tiesiog apie tai, kas lieka anapus racionalaus pažinimo: „O šiaip jau klausimai apie gyvenimo prasmę yra beprasmiškai pagal apibrėžimą“⁶. Tokia nuostata veiksminga iškeliant skaudžias problemas, tačiau siūlymų ką nors pozityviai keisti reikia tikėtis iš kitų šaltinių.

Mirus rašytojui, kuris buvo paslaptinas vienišius, nors ir visą laiką veikęs viešumoje (turėjo komentarų skiltis „Respublikos“ dienraštyje ir „Veido“ žurnale), neišvengiamai kyla ažiotažas: kokie jo paskutiniai žodžiai, kur tas dvasinis testamentas, įmenantis asmenybės mįslės ir kartu sukuriantis naujų galvosūkių? Žinoma, kad Gavelis prieš pat mirtį įteikė „Tyto albos“ leidyklai naujo romano rankraštį. Lietuvos dalyvavimo Frankfurto knygų mugėje organizacinio komiteto surengtoje spaudos konferencijoje Liudvikas Jakimavičius tvirtino kartu su videomenininku Gintaru Makarevičiumi užfiksavę paskutinį rašytojo interviu, kuriame dar nebuvo jaučiama jokio mirties šešėlio. Galbūt kas nors atsivers šiemet „Aidų“ leidyklos išleista rašytojų pasisakymų apie savo dvasinius ieškojimus ir skaudulius rinkinį „Tikėti ir rašyti“, idant rastų ten skeptiško agnostiko ištaras apie tai, kokia praraja tvyro tarp religijos pažinimo ir sąmoningo (pasi)tikėjimo Dievybe, kuri skvarbiam Gavelio protui liko kažkas baugu ir svetima. Tikėjimą jis suvokė tik kaip pasitikėjimo ryšius tarp žmonių, ryšius, kurie pernelyg trapūs ir komplikuoti, kad išsilaikytų ilgesnį laiką. Gavelis anaipol neieškojo atramos dvasiniame gyvenime – tai būtų prieštaravę jo valios sampratai. Tikėjimas, religija jam tebuvo relaksacijos forma: „Tikroji esatis yra visiško dvasinio komforto būseną, kai bent trumpam išnyksta visi prieštaravimai. Tai kažkas panašaus į nirvaną – tik trunka begal trumpai. Tai nelyg žaibiškas tikrosios esmės išžvelgimas. O po to išžvelgimo vėl tęsiasi kasdienio gyvenimo balaganas“⁷. Taigi Gavelis religijai lyg ir pritaikė savo racionalistinius kriterijus, kuriuos ji turinti atitikti.

Toks šokiruojantis pragmatizmas neturėtų stebinti, jei turėsime galvoje, kad ir savo prozoje Gavelis buvo tiesmuko kalbėjimo apie realius veiksmus, o ne apie vidinio pasaulio

⁵ Gavelis, R., „Amerika tampa vis įdomesnė“, in: *Veidas*, 2002 08 14, Nr. 33.

⁶ Gavelis, R., „Viskas turi susiklostyti laisvai ir savaime“, p. 89.

⁷ *Ibid.*, p. 90.

dramas, „potvynius“ ir „seklumas“, šalininkas. Į mums įprastus „poetinio pasakojimo“ mokyklos, tokios įtakingos tarp lietuvių kūrėjų, rūmus jo neįmanoma išprausti. Apie gyvenimą, jo požiūriu, reikia kalbėti atvirai, nedailinant, gal dar labiau sutirštinant jo purvinąją pusę. Jei Gavelio kūryboje ir egzistuoja kokia nors gelmė, tai nebent šiurpulinga protu nesuvokiamo smurto, prievartos, netramdomų seksualinių aistrų siautėjimo gelmė. Svarbiausia vertybė ir naracijų varomoji jėga bei atramos taškas – veiksmas. Anot literatūrologo: „Veiksmas todėl didžiausia vertybė, kad jis paliečia kitą žmogų, sujudina ištisas naujų veiksmų ir likimų bangas. [...] Ne subjektyvūs nusiteikimai, o veiksmai sukelia simpatiją ar antipatiją Gavelio personažams“⁸.

Dėmesys veiksmo įtampai ir netikėtoms peripetijoms priartina jo kūrybą prie Vakaruose madingo trilerio standartų, tik Gavelio atveju sunkiai sekasi rūšiuoti herojus į teigiamus ir neigiamus – visi jie paliesti nusivylimų ir traumų, tačiau nekelia užuojautos, – gal dėl to, kad patys nelinkę nieko užjausti. Jo romanai anaipol nelėkšti, juose esama gausių filosofinių ar asmenybės psichologiją atskleidžiančių intarpų. Vis dėlto filosofiniai apmąstymai dažnai tampa nediskutuotiniais apibendrinimais, autorius nepalieka erdvės klausimui ar abejonei. Jis tarsi sukuria išpūdį, kad viską žino, ir skaitytojas verčiamas arba priimti jo idėjas, arba visas be svarstymų atmesti: „Neklausyti dorų žmonių būdinga visiems mums, lietuviams. Mes neklausom tų, kurie verti mus mokyti. [...] Mes vertinam žodžius pagal kažkieno išpaustą ženklą, o ne patys amžiams išpaudžiam tokį ženklą už išmintį. Mes tebesam banda, gudraus piemens nesunkiai

⁸ Zalatorius, A., „Rizikos, žodžio ir veiksmo prasmė“, in: *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 381–382.

⁹ Gavelis, R., *Jauno žmogaus memuarai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 9.

sutvarkoma“⁹. Kai kurias jo prozas atkarpas galima priskirti tezeinei kūrybai – juk veikėjai daugiausia charakterizuojami ne pagal psichologinius skirtumus, o atsižvelgiant į gebėjimą prisitaikyti rašytojo analizuojamoje socialinėje aplinkoje. Romanuose „Vilniaus pokeris“ (1989), „Jauno žmogaus memuarai“ (1991), „Vilniaus džiazas“ (1993) nesunkiai atpažįstami praėjusios epochos tipai – arba kolaborantai, arba pagarbos verti autsaideriai, arba nemąstanti, inertiška minia, supančiota tiek senoviskų tradicijų, tiek sovietinio marazmo. Vėliau, takoskyrai tarp pirmųjų dviejų stovyklų nykstant (kai vakarykštis režimo tarnas apsimeta disidentu globėju), ima trupėti ir ši valios ir vaizduotės sukonstruota pasaulį palaikęs idėjinis pamatas,

triumfuoja seksualinių instinktų ir narkotinių vizijų kamuojama pasaulinė (tai akivaizdu vėlyvuosiuose Gavelio romanuose, pvz., „Paskutinėje žemės žmonių kartoje“ (1995)).

Valia, veiksmas – vertybės, svarbios herojams ar jų mėgdžiotojams, aštrių pojūčių mėgėjams, netgi fanatikams ir žmoniją gelbėti pasišovusiems avantiūristams. Kaip ir vienvė – sąmoningai pasirinkta, išdidi, sumišusi su nepakantumu, nejučia atvedanti iki savigriovos. Mizantropiška vienvė, pamažu sugrauzianti tą, kuris ja dangstosi kaip skydu prieš netobulą, žeidžiantį pasaulį. Toks buvo rašytojo Gavelio vertybių pasaulis, pamažu išsprūdęs iš fizikos dėsnų valdžios, trumpai skriejęs visiškai nepriklausoma trajektorija, galop išnykęs šaltuose begalybės spinduliuose...

Teatro scena: OKT

RIMA MALICKAITĖ

Oskaro Koršunovo teatras, įkurtas 1998 m., jau turi savo repertuarą, statyti pamėgtų dramaturgų ratą, suformuotą spektaklių kalbėseną, vizualumą, gastrolių maršrutus (tapo įprasta, kad pirmiausia spektaklius pamato Europos festivalių lankytojai, taip, beje, nutiko ir „Oidipui karaliui“, pirmiausia parodytam vokiečiams) ir... savo žiūrovą. Šio teatro gerbėjų dauguma – jaunimas. Tad nors Sofoklio „Oidipo karaliaus“ pastatymas galėjo sudominti ir vyresnius žmones, parterį ir amfiteatrą užpildė daugiausia jauni veidai. Galbūt dėl to, kad vyresnės kartos žiūrovai ir teatro kritikai Koršunovo režisuotus spektaklius kaltina nepamatuotu žiaurumu, siaubu, kičo,

popkultūros įvesdinimu, moraliniu neatsakingumu. Taigi ką, turint galvoje vyresnės kartos įtarumą, suranda, išgirsta ir suvokia mėgstantieji Koršunovo, kuris, pasak Brigitte Salino, yra įvaldęs siaubą¹, spektaklius?

Koršunovas iki šiol labiau domėjosi šiuolaikine dramaturgija, atsiribojusia nuo tradicinių kalbėjimo būdų ir vertybių, į teatrą įvedusia cinišką brutalumą. Koršunovo spektakliuose esama žiūrovą stublinančios, iki tol į lietuvišką teatro sceną neišleistos realybės bei idėjų, priviliojančių šiądienos žmogų. Pirmiausia tai pakitęs santykis su teatro metaforika, scenografinės naujovės bei naujas kalbėjimo būdas. Koršunovo teatre naujumas

¹ Salino, B., „„Ugnies veidas“ – žvėriško žiaurumo atspindys. Lietuvis Oskaras Koršunovas

vas rodo siaubą iš arti“, in: *Le Monde*, 2002 07 17; cit. iš: <http://www.okt.lt>.

nėra visiškai naujas, o teatrui tradicinių ir scenai visai nebūdingų, bet sėkmingai kitose srityse vartojamų simbolių sampyna. Koršunovo spektakliuose fiksuojama modernistinio teatrinio kalbėjimo pabaiga, jo estetikoje individualumas ir savastis

sceninė iliustracija, dar kartą papasakota sena, nutrinta ir jau visiems pabodusi istorija. „Oidipe karaliuje“ scenografija (Jūratės Paulėkaitės) apeliuoja į vaikystę – aukuro pakopas atstoja žaidimų aikštelė, metalinės konstrukcijos (sūpynės, laipteliai, ko-

Spektaklio „Oidipas karalius“ afišos. 2002. Tomo Vyšniausko nuotrauka

nebėra vertybės, tik nenumaldomai dauginasi žiūrėjimo perspektyvos. Sceninė Koršunovo kalba virsta idiolektu, kurio kontekste tiek išskleistos popkultūros lauke, tiek klasikinės žodžio bei vizualumo prasmės sąveikauja, vienos kitas motyvuoja ir imituoja, virsta vienos kitomis ir nė viena nėra pirmesnė už kitą. Kitaip tariant, kaukė prisiimama, tačiau su ja nesukuriamas joks vertybinis santykis, jos grimasos nėra ironiškos „originalo“ atžvilgiu, nukreiptos konkrečia kryptimi, skirtos kokiam nors pirminiam adresatui, o ne žiūrovui. Ši reiškinį būtų galima vadinti stilistiniu makaronizmu. Spektaklis supinamas iš įvairiausių citatų, cituojami ne tik užteatrinės kultūros tekstai, bet ir pats teatras, aktorių vaidmenys ar susiklosčiusios stereotipinės nuostatos aktorių ir teksto interpretacijos atžvilgiu.

„Oidipas karalius“ nėra, kaip būtų galima iš anksto tikėtis (ir taip pasirašyti nuosprendį), Oidipo komplekso

pėčios, skirtos karstyti nerūpestingai vaikystei), aplink kurias rangosi personažai, ir jų priešakyje – avanscenoje – meilės guolį, jau pravertą Pandoros skrynią ir kapą atstoja smėlio dėžė, kurioje tikras smėlis spektakliui išsibūnuojant virsta gėdos, nuodėmės purvu ir pelenais, atsiskyrėlio birstomais atgailos ženklais. Dauguma įvaizdžių archetipiniai: ant nugaros užsiritanti ir įsitaisanti nelaimė, Oidipas, pabaigoje susiriečiantis iščių poza, svirtinės sūpuoklės, atstojančios tiesos ir melo, gėrio ir blogio svarstykles – ant jų pasisupa kiekvienas personažas, taip tarsi bandydamas įvertinti savo vaidmenį visus valdančio likimo dramoje.

Spektaklyje „Oidipas karalius“ pagrindinė kontroversija – Sofoklio tekstas ir spektaklio realusis pavidalas, kurio stilistikos ir interpretacijos išibėgėjimo kelias – edipiską tematiką Koršunovo teatras įnešusio Bernard-Marie Kolteso „Roberto Zucco“, Sigito Parulskio „P.S. Bylos O.K.“ ir

Mariuso von Marienburgo „Ugnies veido“ pastatymai. Tačiau šiuolaikinė dramaturgija kalba apie savyje ir kitiems spendžiamuose voratinkliuose susipainiojusius personažus. Jie blaškosi ir elgiasi taip, kaip diktuoja jų sąmonę formuojantys ir valdantys kompleksai, kylantys iš nevisavertiškumo jausmo ir nevienprasmio santykio su jų patiriama realybe – žiaurumo ir siaubo smogu, kylančiu dėl personažų kaltės, priešingai yra Sofoklio tragedijoje, kurioje viešpatauja likimas.

Jau pats Sofoklio tekstas kelia sunkumų: juk istorija pradeda pasakoti ne nuo pradžių – Oidipo gimimo ir t. t., o nuo *atomazgos* pradžios – kai Tėbus ima niokoti maras ir imamasi išpajoti detektyvinę Lajo žūtis mįslę. Įvedimas į tragediją ir kelia daugiausia rūpesčių Koršunovui, kuris, kaip ir gerokai prieš šį pastatymą su Sofoklio „Oidipu“ galynėjęs Rimas Tuminas, tarsi jaučia pradžios trūkumą. Kita vertus, „Oidipas karalius“ – istorija be jos tikrosios pabaigos, tik viena dalis trilogijos, vainikuojamos laiminga pabaiga, apgręžiančia ištarmę, kad nė vieno žmogaus negalima laikyti laimingu, kol jis, nepalietas nelaimės, neperžengė savo gyvenimo slenksčio. Trilogiją baigiančiame „Oidipe Kolone“ Oidipas savo kančiomis nugalė dievų prakeiksmą ir suranda ramybę. Tokią viltį Koršunovo spektaklio pabaigoje teikia iš smėlio dėžės sklindanti šviesa, nutvieskianti apakusio Oidipo veidą.

„Oidipe karaliuje“ galynėjasi tragedija ir spektaklio kalbėjimas, ir tai kelia įtampą. Tragedijos tekstas, nors vienaip ar kitaip kupiūruojamas, išlaiko Sofoklio tragedijos nuoseklumą, prasminiai posūkiai nėra perkeičiami, tačiau Koršunovas pateikia savitai interpretuotą Oidipo istorijos versiją. Tragedija priartinama prie šandienos konteksto ne vien koturnus pakeičiant aukštakulniais bateliais, o puošnius tragedijos kostiumus – spektakliui išibėgėjant vis labiau drakstančiais įprastais drabužiais. Sofoklio tekstas virsta įnagiu ne tik

kalbėti apie kančią ir likimą, bet ir kalbėti ironiškai, net pikta. Būtent tokie yra kai kurie personažai: Eglės Mikulionytės Teiresijas – iš smėlio dėžės tarsi iš „kapo“ prisikelianti pinokiška Sfingė, kurios mįslę įminęs Oidipas tampa karaliumi ir savo motinos vyru. Koršunovo spektaklyje įvyksta inversija – būtent Teiresijas-Sfingė metaliniu balsu įmena Oidipo gyvenimo mįslę, o vėliau siūlo Pinokio raktą – taip ironija nukrepiama ir į patį teatrą (juk pasakoje šiuo raktu atrakinamas lėlių teatras). Komiškas Arūno Sakalausko Tarnas, ir su siaubu, ir su piktdžiuga pasakoja apie Jokastės (Jūratė Onaitytė) savižudybę ir Oidipo apakimą. Apie jau esamą išsigimimą prabylama Antigonės ir Ismenės sudvejinimu – Oidipo dukros pasirodo kaip bukažvilgsnės siamo dvygnės. Regimantas Adomaitis, spektaklyje tampantis pelyčių žyniu, gūžčiojančiu pečiais ir skėsčiojančiu rankomis, nuvainikuojamas kaip metų metus gyvavęs vyro idealas, o mįslės įminimą rankose laikančio Piemens vaidmeniui pakviestas Laimonas Noreika, turbūt dėl garsėjimo puikiu tembru ir skaitovo sugebėjimais, didžiąją spektaklio dalį sėdi scenoje ir tyli. Nuosaikčius Kreontas – Remigijus Vilkaitis – vos išgęsęs į sceną pasitinkamas juoku, bylojančiu apie aiškų šio aktorius susietumą su vaidmenimis „Dviračio

žyniose“. Taigi atrodo, kad aktoriai cituoja patys save, ir visi šie triukai daromi tikslingai – iš įvairių klodų skiaučių klijuojamas viso spektaklio prasminis audinys.

Dainiaus Gavenonio Oidipas iš pradžių – laimingas, savimi pasitikintis valdovas. Savo užuojautos maro ištiktiems pavaldiniams ir susirūpinimo žodžius jis taria ne nuosaikiu ar pakiliu tonu, o ironiškai ir kartu isteriškai, lūžinėjančiu ir tarsi subraižyta plokštelė traškančiu balsu. Oidipas įsivaizduoja įmindamas Sfingės mįslę protu susilyginęs su dievais ir dėl to didžiuojasi, tačiau susipainioja mindamas Foibo – „Tyrojo“ ar „Baisiojo“ – siųstą savo likimo mįslę. Scenoje įsibėgėjus detektyviniam tyrimui, Oidipo laimingo gyvenimo tiesą įsisiūbavusiose sūpuoklėse-svarstyklėse nusveria Pasiuntinio (Rimgaudas Karvelis) lūpomis prabylanti likimo tiesa.

Laiko ir tradicijos trūkiai bei fragmentacija (Antika, froidizmas, popkultūra ir t. t.) verčia pajusti scenos realybę itin ryškiai ir „materialiai“, o sąmonė savo prasmų žemėlapi brėžia pagal įneštų citatų kelrodžius.

Radikalčiai kinta ir tragedijos choro vaidmuo. Būtent svarstant choro vaidmenį, norisi pakartoti jau keltą klausimą: kas Koršunovo spektakliuose yra kalbėjimo būdas, o kas pagrindinis tikslas? Antikinis choras buvo instancija, vertinusi tragedijos

personažų veiksmus, reiškusi užuojautą, perspėdavusi dėl ateityje tykančių likimo smūgių. Kitaip tariant, choras užėmė visažinio poziciją, priklausiusią viską iš šalies stebinčiam ir apėpiančiam autoriui, o kalbant apie spektaklio pastatymą ir moderniau – režisieriui. Koršunovas sąmoningai atsisako galimybės nors ir pridengtu veidu *teigti, užjausti, komentuoti*; jam choras, praradęs sugebėjimą kalbėti artikuluota kalba, reikalingas pirmiausia ne etinėms nuostatoms, o santykiui su kultūrine erdve reikšti, laipsniškai priversti patikėti egzistuojant alternatyvą televizinėms istorijoms, bent jau įkišti skirtuką tarp savo suvokiamo ir jų siūlomo pasaulio, kartu išryškinant lygias jų egzistavimo teises scenoje. „Oidipe karalijuje“ choro kaukės keičiamos sulig teatrinės kelionės posūkiomis – žiūrovas pakopomis išvedamas iš savo popkultūra pulsuojančios aplinkos: šios kelionės laike ir sąmonėje maršrutą atspindi kaukės – iš pradžių klouniškais „teletabių“ kostiumais apsirėdę, tik vaikščioti bepradeda didžiagalviai Tėbų vaikai vėliau virsta vikriais peliukais (mikimauzais?), galų gale, spektakliui prabilus iš tikro tragiškomis intonacijomis, „choras“ tampa Antikos žmonėmis. Tačiau režisieriaus žaidimas neapsiriboja viena dominuojančia taisykle – žmonių kaukės, tarsi pažaliavusios scenos šviesoje, tampa

Spalio 15 d. (antradienį) 18.20 val. „Mažosios studijos“ pusvalandis „Kultūra ir religija“ skiriamas žurnalo „Naujasis Židinys-Aidai“ 9–10 numerio pristatymui.

LR I programa
„Dievo Žodis.
Kasdieniai skaitymai“.
Kasdien 5.45 (kartojama 20.45)
„Kultūra ir religija“.
Antradieniais 18.20
„Popiežius ir pasaulis“,
„Septintoji diena“.
Šeštadieniais 17.05

LR II programoje nuo pirmadienio iki penktadienio 14.05–15.00 klausykitės „Mažosios studijos“ laidų:
I – „Popiežius ir pasaulis“, „Septintoji diena“ (kartojimas)
II – „Kultūra ir religija“, „Poetiniai skaitymai“ arba „Muzikos menas“ (kartojimas)
III – „Noriu tikėti“, „Diskusijų klubas“ (naujos laidos)
IV – „Poetiniai skaitymai“, „Muzikos menas“
V – „Noriu tikėti“, „Diskusijų klubas“ (kartojimas)

visuotinio sugedimo užuomina. Vaikiškumo tema skleidžiama ir nunyksta sulig tragedijos veiksmo išibėgėjimu, kuri scenografijoje paryškina vis dėdėjantis šventyklos – dievų valios – šešėlis, o vaidmenų repertuare – ne tik minėti choristų kostiumai, bet ir didžiulis drykstantis pliušinis meškis. Jis atlieka choro vadovo ir dalį choro partijos bei apkabinęs guodžia ir saugo Oidipą, kai šis mekena tarsi aukojamas avinėlis, aplinkui tēbiečiams mojuojant peiliais.

Visi vizualiniai niekučiai-metaforos tampa hipertrofutos tikrovės ženklais, kurių santykis su prasminėmis tragedijos perversijomis nevienakryptis ir nevienalytis. Viena vertus, spektaklio vizualumas yra priemonė

manipuluoti šiuolaikiniu žmogumi, jo autentiškumo jausmu. Autentiškumo trūkumas pasireiškia realybės šou poreikiu, teatro erdvėje atsiradusiu dėl ilgus metus vartotos priverstinės ezopinės kalbos, kurią šioji „tuščia ironija“ klounizuoja. Kita vertus, tai su tragedijos prasmėmis sąveikaujantis, nors ir nebūtinai žaidimas, tarsi Sofoklio tekstą gaubiantis apvalkalas, lengvai pabaigoje nusimetamas pavidalų šydas. Tarnui pranešus apie Oidipo šeimą užgriuvusią nelaimę, triukai ir postmodernistinė stilistika išsisemia, o gal tiesiog sąmoningai atitraukiama iš pirmojo plano – akivaizdu, kad nusveria ne tik „Pasiuntinio lūpomis prabylanti likimo tiesa“, bet ir apskritai tragedija. ❧

niekieno dirbtinai neskatinamas ir neskubinamas.

Niekam ne paslaptis, jog sovietinis meninis gyvenimas, kaip ir bet kas kita, buvo smarkiai reguliuojamas ir koreguojamas. Galima būtų atskirai pamąstyti, ar klausimas „kas dabar nutiko tapybai?“ nėra sąlygotas būtent ne dabartinės (kai veikla neva susilpnėjusi) dalykų padėties, o pernelyg suaktyvintos sovietmečio veiklos?

„Visų kartų ir įvairių meninių braižų lietuvių dailininkams būdingas aktyvus santykis su tikrove, siekimas meniškai, savitai apibendrinti svarbius gyvenimo įvykius ir reiškinius, akivaizdžios pastangos atspindėti dinamišką šių dienų gyvenimo ritmą. Turtinga kūrybinė patirtis rodo, kad liaudiškumas – tai ne vien įvairios liaudies motyvų variacijos. Liaudiškumas – tai ir liaudies valios bei lūkesčių išraiška. Kurti liaudiškai – reiškia vaizduoti tai, kas jaudina liaudį, ką diktuoja jos praeitis, dabartis ir ateitis, rūpintis jos reikalais ir dvasiniu stoviu.“¹ Galbūt ši ištrauka nedemonstruoja ypač nuožmaus valdžios požiūrio į sovietinio menininko veiklą, vis dėlto aiški nuostata: menas turi būti suprantamas (liaudžiai). Galbūt iš čia ir kilę visi griežti reikalavimai išlaikyti disciplinuotą formą bei turinį; šis reikalavimas, tiesiog natūraliai išplaukiantis iš pačios santvarkos sumanymo, ne dirbtinai pritaikytas. Todėl menininkai, neturėdami kitos išeities, tiesiog iki kraštutinių ribų bandė išsemti vienintelę įmanomą formos kalbą. Galbūt kaip tik dabartinė meno reiškinių situacija tiksliausiai ir atspindi tikrąją tapybos vietą meno reiškinių gretose.

Nenorėdamas nieko skaudinti ir siutinti, o ir pats įtardamas kiek kitokią padėtį, pastarosios hipotezės modelio neaptarinėsiu. Tuo pat metu vis dėlto turėkime omenyje, jog tam tikri meninio gyvenimo momentai išties buvo gerokai paskatinti. Tai negalėjo nepaveikti ir dabarties.

¹ Bielinis, J., „Humanistinis dailės pašaukimas“, in: *Dailė*, 1983, Nr. 23.

Atlaidinta tapyba

MATAS DŪDA

Turbūt reikia pradėti nuo pradžių – nuo „dainuojančios revoliucijos“. Tiesa, pastarosios čia tikrai neaptarinėsime. Mat pagrindinis šio teksto veikėjas bus tapyba. Tačiau tai nereikia, kad tapybos ir dainuojančios revoliucijos negalima aptarinėti greta, derinti jas laike ir erdvėje ir pan. Šis tekstas tikrai nemėgina prognozuoti, o viso labo tik apytikriai atspindėti paskutinio XX a. dešimtmečio lietuvių tapybos padėtį ir kaitą. Juk ta matomoji, nuolat aptarinėjama meninio pasaulio struktūra ir ją sudarančios dalys dažnai net neprimena prieš 10–15 metų veikusio modelio. Dabar meninio pasaulio sandara pasikeitė taip, kad dažnokai galite būti paklaustas, ar tapyba dar išvis gyva. Tokį klausimą galite išgirsti gal net dažniau negu susijusį su prezidentu ar Seimo pirmininku.

Ore tvyrantys klausimai „kas yra

tapybai? ką veikia jauna, prieš dešimtmetį ir vėliau mokslus baigusi tapytojų karta?“ byloja, jog tapybos ir kitų su menu susijusių reiškinių vieta Lietuvos meno pasaulyje pakito. Objekto vietos pakeitimas gali nereikšti jokių kokybinių paties aptariamo dalyko pakitimų. (Viso labo galbūt tapyba, kažkada buvusi visų lietuviškų menų CK sekretore, tiesiog persikraustė į tų pačių lietuviškų menų „Turniškes“?)

Žinoma, yra nemažai argumentų, įrodančių, jog jaunoji tapytojų karta gyvuoja ir kuria, buriasi į grupes, rengia personalines ir bendras parodas, bet akivaizdu, jog visa tai vyksta ne tokiais stambiais ir skambiais mąstais kaip „dainuojančios revoliucijos“ metu ir keletą metų po jos. O galbūt kaip tik dabar tapytojų ir tapybos gyvenimas slenka kaip tik savąja vaga. Juk šis slinkimas dabar

Tektų paminėti keletą visiems puikiai žinomų dalykų, dažnai netgi varančių nuobodulį. Bet kokių atveju akivaizdu, kad menininkas atranda save savo kūryboje; taip pat ir nemeininkas save atranda veikloje, jam teikiančioje džiaugsmo ar pan., t. y. veikloje, padedančioje jam tam tikra prasme tapti tokiu pat menininku. Dėl to menininko terminas yra praradęs kadaise turėtą mistinio paslaptingo, kūrėjo šydą. Menininku dabar galite būti ir Jūs.

Sovietinio gyvenimo skatintas kūrybiškumas turėjo likti griežtos formos, neperžengti išraiškos rėmų, ir taip vis dėlto būdavo suvaldomas. Tačiau juk pačioje meninėje išraiškoje slypi galimybė neperžengiant duotosios išraiškos ribų sukurti gerus, tobulus meno kūrinius, šitaip drauge realizuojant save.

Kraštutiniu nusižengimu kanonizuotai sovietinio laiko tapybos formai turbūt laikytinas asambliažas. Lietuvoje asambliažus dar sovietmečiu kūrė Valentinas Antanavičius ir Vincas Kisarauškas. Tiesa, šia technika 1965–1988 m. sukurtus darbus su nedidelėmis išlygomis galima buvo pamatyti tik santvarkai žlugus. 1986 m. dar labai atsargiai Alfonsas Andriuskevičius apie Antanavičiaus tuomet po truputį pradėtus rodyti asambliažus rašė: „...dailininkas šitaip kurti ėmė ne tyčia, ne vedamas kokių asmeninių užgaidų. Jo kūryba, be mažiausios abejonės, gimė iš visuomenės (ar bent tam tikros jos dalies) poreikių, kol kas jos pačios gal dar nesuvoktų“².

Taigi sovietinių metų Lietuvos tapytojai ir daugelio kitų sričių atstovai turėjo potencialią galimybę, neperžengdami savo srities ribų, kraštutinai išlaisvinti savo kūrybines galias. Turbūt tai tam tikru būdu iš tolo priminė laisvę. Tačiau, kaip rašo Charlesas Tayloras savo knygoje „Autentiškumo etika“, „Pati originalumo idėja ir su ja susijusi mintis apie tai, kad

autentiškumo priešas gali būti socialinis prisitaikymas, mums iš tikrųjų primeta sampratą, esą autentiškumas turės kovoti prieš kai kurias išoriškai nustatytas taisykles“³. Ši citata – kuo tiksliausias apibūdinimas maždaug 1989–1994 m. lietuvišką tapybą atėjusių kartų situacijai apibūdinti. Ypač tikslus šios padėties apibūdinimas – citatos žodžiai, kuriuose kalbama apie kovą tik prieš kai kurias išoriškai nustatytas taisykles. Šio laikotarpio tapyba iš esmės ir buvo kova prieš kai kuriuos ilgai gyvavusius meno pasaulio apribojimus.

1991 m. Andriuskevičius apie grupės „Angis“ antroje parodoje demonstruojamų autorių darbus rašė: „Tikrai labai įdomūs pastaruosiu metu Jono [Gasiūno – M. D.] sukurti mediniai objektai – „Akordeonas“, „Angis“. Tai ir ne daiktai, ir ne daiktų atvaizdai, o kažkoks trečiasis variantas. [...] Kurdamas tokius kūrinius, J. Gasiūnas vėl tarytum gražina kultūrą sinkretiniam būvin, kai jos fenomenai buvo polifunkcionalūs, kai menas, amatas, religija (ar magija) susiliesdavo viename objekte“⁴.

O štai 1992 m. apie Vilniaus dailės akademijos penktakursių parodą „Geros blogybės“, surengtą „akylai prižiūrint“ Kęstučiui Zapkui, Pensilvanijos universiteto profesoriui, dėščiusiam Vilniuje penkis mėnesius, Andriuskevičius rašė: „Ne paslaptis, kad vis svarbesnis kultūrai tampa kalbos klausimas. Aure, M. Heidegeris paskelbė, jog kalba – būties namai, H. G. Gadameris prilygino ją (kalbą) hegeliškajai Dvasiai; o J. Derrida jau nusprendė, kad „būti poetu reiškia mokėti nutilti. Leisti pačiai kalbai kalbėti...“ Tad argi nėra natūralu, kad ir vizualiniai šio šimtmečio pabaigos

menai savotiškai gręžiasi į savosios kalbos analizę, jos refleksiją. Nepasakysi, kad pas mus šiuo keliu niekas neina. Tačiau kai kurie Zapkaus studentai, regis, suka ton pusėn atviriau, sąmoningiau, ryžtingiau. Ir pasiekia neblogų rezultatų“⁵. Ir toliau: „Kokie yra vizualinių menų kalbos svarbiausi „žodžiai“? Ar turi jie nekintančias reikšmes? Kur čia denotacija, o kur konotacija? ir kiek visa tai lemia kūrinio meniškumą? Štai klausimai, nuo kurių vargiai išsisuksi, žiūrėdamas į daugelį parodos darbų, o ypač Giedrės Lilienės, Audriaus Šumskio, Žilvino Kempino darbus. Klausimai mums, vis dar linkusiems prirakinti vadinamąją „nacionalinę tapybos mokyklą“ prie

Jūratė Mikailionytė. Indų plovėja. 1992. Gintauro Trimako nuotr.

konkrečių nekintamų spalvų, potėpių, formų, manyčiau, itin aktualūs“⁶.

Tad būtent šiuo metu ką tik baigusių ir jaunų tapytojų karta buvo itin

² Andriuskevičius, A., *Lietuvių dailė: 1975–1995*, Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 174.

³ Taylor, Ch., *Autentiškumo etika*, iš anglų

k. vertė Alvydas Jokubaitis, Vilnius: Aidai / ALK, 1996, p. 74.

⁴ Andriuskevičius, A., *op. cit.*, p. 128.

⁵ *Ibid.*, p. 135–136.

⁶ *Ibid.*, p. 136–137.

⁷ Taylor, Ch., *op. cit.*, p. 75–76.

aktyvi. Dažnai plastinė tapybos forma, jos turinys vis mažiau primindavo savo pirmtakų kūrybą vis labiau nuo pastarosios toldama. Tai buvo vieni iš paskutiniųjų metų, kai į tapybos katedrą Vilniaus dailės akademijoje stojančiųjų būdavo 7–8 kartus daugiau nei vietų. Tokio konkurso nebūdavो į jokiais kitas specialybes. Beveik visi tuo metu norėjo būti prestižinės specialybės atstovais; jiems pavydėjo ir žvelgė į juos kaip gerą ateitį turinčius kūrėjus. O čia dar ir dainuojanti revoliucija...

Kartais įdomiau būdavo stebėti patį meninį atgijimą, patį judėjimą, ne tik gilinantis į sukurtų darbų pavidalus, nors pastarieji ir iki šiol atrodo nepraradę savo įkrovų. Tapybos judėjimas kitų menų akivaizdoje atrodė panašus į dainos vaidmenį revoliucijoje. Tačiau dainai nutilus, kaip žinia, ateina laikas konstruoti alternatyvą „nudainuotai“ tvarkai. Kalbant kiek griežčiau, teks dar kartą pacituoti Taylorą: „Autentiškumas apima originalumą, reikalauja maišto prieš konvencijas. Nesunku suprasti, kaip įprastinė moralė ima atrodyti neatskiriama nuo dusinančios konvencijos. Moralė, kaip mes ją paprastai suprantame, be abejonės, slopina mumyse tai, kas gaivališka ir instinktyvu, užgniauzia nemaža daugelio iš mūsų giliausių ir stipriausių troškimų. Todėl išsivysto autentiškumo siekimo šaka, nukreipianti jį prieš moralę“⁷. Taip ir atsitiko.

Moralę mūsų atveju reikėtų suprasti kaip įprastos plastinės formos moralę. Taigi nė neketinęs siekti taip toli, susivokia taip pat beesas primestas, primenantis iš praeities paveldėtą, nerašytą,

⁷ Andriuškevičius, A., *op. cit.*, p. 289–299.

bet savaime suprantamą draudimą išraiškai išsiveržti iš savo pačios pavidalo taip tampant „nemoralia“, pasak Taylora, arba tiesiog laisva. Galima dar pridurti, jog panašiai nemoralium kadais tapo Friedrichas Nietzsche, užkūręs šį post-modernistinių laužą...

Šioje vietoje tiktų paminėti 1994 m. Žilvino Kempino instaliaciją „Tapyba iš natūros“: „...visame patalpos plote, maždaug metro atstumu vienas nuo kito, „augo“ daugybė įvairaus aukščio, storio bei kreivumo bešaknių, bešakių ir belapių celiuloidinių „medžių“, spirališkai susuktų iš panaudotos kino juostos. [...] O nedidukame laisvame sklypelyje tankmės viduryje, išsiklojęs grindis ta pačia kino juosta, tapė iš natūros Žilvinas Kempinas: paleidęs suktis ventiliatorių su prie jo pritvirtintu lapu (dar 12 mažyčių ventiliato-

Orūnė Morkūnaitė. Karuselė. 1996. Instaliacija. Gintauto Trimako nuotr.

riukų vabzdžiškai trūkčiodami zvimbė palubėje virš autoriaus galvos), jis brūkštelėdavo per lapą vandenyje ir tušė pamirkytu teptuku: popieriuje rasdavosi kaskart skirtinga spiralė, pakartojanti (pačiu bendriausiu pavidalu) „kamienų“ spirales. Tapiniai buvo klojami ant grindų, per savaitę

jais turėjo būti padengta visa „žemė“⁸. Savaime aišku, kad toks vaizdas metaforiškai neišsemia dabartinės situacijos, tačiau patvirtina, jog naujoji (lietuviškais masteliais) meninė kalba ir pati save kildina, sieja su įprastai suvokiama tapyba.

Šio vidinio laisvėjimo paveikumas bei pasiekimai – mūsų dabartinis akiratis. O kaip nepaminėti turbūt dar didesnės svarbos veiksmui turėjusio tikrojo post-modernizmo įtaką... Tačiau tai galbūt tik antrinė priežastis, kuriai pagrindas atsirasti veikiausiai kilo iš bendros „revoliucinės“ nuojautos.

Taigi tapyba, gal kiek stipriau nei mūsų neaptarotoji skulptūra, nepriklausomybės dešimtmečio pradžioje mokslus baigusiems menininkams atliko lyg kokį dainuojančios revoliucijos vaidmenį, kurios metu tapybos išraiška

buvo sustiprinta ir įkai-tinta iki raudonumo, dėl to pastaroji ir atsilaidino, neatlaikiusi karščio. Taip turbūt ir buvo atsigręžta į dar pas mus neeksploatuotas formas.

Manau, kad visiškai įmanoma pateisinti tokių normų atmetimą, juk mūsų atveju kitaip įvykti ir negalėjo, nepaisant daugybės nepasitenkinimų ir skatinimų „protingai vertinti laisvės ir demokratijos teikiamas galimybes“ ir t. t.

Šiame tekste būtų neįmanoma paminėti visų šioje situacijoje kūrusių, brendusių ar tik pradėjusių įgauti savo menines pažiūras menininkų. Šiuo mėginta tik „paeskizuo-

ti“ Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio tapybos, keičiančios savo padėtį kitų menų atžvilgiu, keletą bruožų.

Juolab kad tapyba Lietuvoje vėl po truputį jaunėja baigdama užsigrūdinti, atgaudama savo spalvotą, o ne dainuojantį būdą. ☞

Amorth, Gabriele, *Egzorcistas pasakoja: kaip atpažinti demoną ir kaip jo atsikratyti*, iš italų k. vertė Valdas Mackela, Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2002, 207 p.

Knyga pagirtina, nes primena, jog sielų ir Dievo priešas nėra blogio simbolis, o realiai veikianti galia. Ją perskaityti verta kiekvienam kunigui (vyskupui ypač, – pridurtų autorius). Teologas pasiges skvarbesnių teorinių išvalgų, bet ras apščiai konkrečių pavyzdžių. Tačiau neparengtam žmogui knyga gali sukelti tokį pat efektą kaip medicinos vadovėliai: skaitytojas pasijunta negaluoju, o pasaulis aplink jį atrodo kaip ligininės palata.

Vytautas Ališauskas

Blažytė, Vaida, *Geltona pieva*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, 237 p. (ser. *Pirmosios knygos*)

Vos septyniolikos sulaukusi autorė, jaunųjų filologų konkurse nugalėjo aprašiusi niūrią į narkomanijos liūną grimztančio paauglio gyvenimo atkarpą. Iš pradžių herojus – nelaimingas, vis nuskriaustesnis, abejingesnis, piktesnis, vėliau jis – charakteringas benamis, ieškantis dozės. Nors rašymo maniera nėra itin išpuoselėta, siužetas sukonstruotas „nuo-iki“ principu, kiti herojai daugiau dekoratyvūs, prasimuša naivumas ir polinkis poetizuoti, vis dėlto pirmoji romano dalis sužybsi įtikinamumu.

Rima Malickaitė

Baudrillard, Jean, *Simuliakrai ir simuliacija*, iš prancūzų k. vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 187 p.

Postmodernistų vadinamas ir nihi-listu save apibūdinantis prancūzų kairysis intelektualas analizuoja perdėtai suabsoliutintą simuli-

acijos procesą. Analizės tikslas – įmantria metaforika (prasmės implozija, lavonas spirale, halograma ir kt.) bei autistišku kalbėjimu („Tai hipertikrovė, kurią kombinacinių modelių radiacinė sintezė produkuoja beorėje hipererdvėje“) atgaivinti realybės principą. Tačiau skaitytojo sąmonėje šis principas atgyja kitaip: nuo postmodernaus teksto dirbtinių peripetijų grįžtant į gyvą anapustekstinę tikrovę. O joje – ne vien tai, kuo žaidžia postmodernaus žvilgsnio ribotumas.

Dalia Zabielaite

Eco, Umberto, *Baudolinas*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2002, 478 p.

Žymaus semiotiko romaną apie neramų klajūną ir išvalgų herojų, apdovanotą charizma, leidusia dalyvauti kovose dėl valdžios ir valdovų intriguose. Veiksmo laikas – XII–XIII amžiai. Pasakojama išgalvoto personažo, išmoningojo Baudolino, protiniais patarimais lėmusio imperatoriaus Frydricho Barbarosos sprendimus ir kartu apsėsto idėjos apie krikščionių karalystę toli Rytuose, vardu. Iškyla semiotikai svarbios teminės linijos: tiesosakos problema (Baudolinas balansuoja tarp dviejų būtinybių: blaiviai vertinti situaciją anarchiškoje ir kartu tironiškoje Šventojoje Romos imperijoje bei nuolat aiškinti mistiškų simbolių prasmę, išgalvoti tai, ko nežino, įtikinti save ir kitus knyginėmis fantazijomis), rašto interpretacijų klausimas (visą gyvenimą rašo dienoraštį-kroniką, naudojami rankraštiniai žemėlapiai, kelionėn jį kviečia „Kunigo Jono laiškas“ – visuose juose realūs faktai susipynę su utopinės šalies ilgesiu). Pasaulis, kurio nepažįstame – „Viduramžiai pagal Eco“: ir įtaigūs, ir neįtikėtini...

Manfredas Žvirgždas

Gavelis, Ričardas, *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, Vilnius: Tyto alba, 2002, 291 p.

Ką veikia senasis kinų karo meno žinovas mieste, kadaise tituluoto „Visatos subine“, požemiuose? Turbūt paklydo laike, mintyse, haliucinacijoje, kaip ir romano centrinė figūra – autoritarinių polinkių valkatų karalius, spėjęs padirbėti ir Seime, savosiomis traumomis ir perversijomis besimėgaujantis tipas, aplink tematantis gličius sraigčių kiaukus, pakerėtas ir besišlykštintis varlių kurkimu, net ir žmoną matantis kaip varlę, kurią įdomu būtų išpreparuoti mokslo labui. Prisimenant ankstesnę autoriaus kūrybą, pastebėtina, kad pasikeitė veiksmo vieta – Vilnius beveik išvalytas nuo liguistos Senamiesčio romantikos, dabar čia arba futuristinės katakombos, kuriose klydinėja „bomžų“ ir psichopatų minia, arba „bendrakersčių“ mikrorajonas – *Koralai*. Romano kalba beveik netaisyta, jis išleistas paskubomis, nors ir žinota: kad ir kaip skubėtume, išėjusio nepavyksime...

Manfredas Žvirgždas

Hanh, Thich Nhat, *Ramybė su kiekvienu žingsniu*, iš anglų k. vertė Saulius Dagys, Kaunas: Trigrama, 2002, 160 p.

Šios didaktinės knygelės autorystė keista – tai kompiliacija, sukonstruota vietnamiečio zenbudisto draugų, remiantis jo paskaitomis, raštais ir pokalbiais. Knygos tikslas – dabarties bepasaulėžiūrinio žmogaus būtį „pagilinti“ supopuliarinto budizmo niekaip neįpareigojančiais, pigiais dvasingumo receptais. Nuskaidrėjusios būties tikrieji budizmo išpažinėjai siekia ilga moraline raida, o knyga siūlo nesivarginti. Tereikia medityviai „pakvėpuoti, nusišypsoti ir tą

pat akimirka patirti būties pilnatvę“ (p. 34). Tapimas „tikru“ žmogumi garantuotas. Kaip ir atgrasus (kone šokiruojantis) knygos banalumas.

Dalia Zabielaite

Laučiūtė, Jūratė Sofija, *Peterburgas Lietuvos mokslo ir kultūros istorijoje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, 179 p., 300 egz.

Knyga apie lietuviškąjį Peterburgą: nuo Simono Daukanto iki Ernesto Galvanausko. Sumanymas geras, o rezultatas, deja, apyprastis. Daug žurnalizmo, egzaltuoto dvasingumo, chaotiškų išvedžiojimų; šmėkščioja istoriniai netikslumai. Be to, šis „gabalėlis mūsų tautos gyvenimo praeityje“ iliustruotas menkos kokybės fotografijomis, kurių kilmė visiškai neaiški. Aišku tik tai, kad autorė be galo myli šį miestą.

Eligijus Raila

Prunskienė, Kazimiera Danutė, *Lietuvos moterys*, Vilnius: Lietuvos Europos institutas, 2002, 265 p., iliustr.

Feminoidinis albumas, sudarytas Kazimieros Prunskienės. Nesunku atspėti, kad ji taip pat – ir pirmoji Lietuvos moteris. Kaip atrinktos likusios 223 herojės – menininkės, verslininkės, mokslininkės, politikės plius „Telekomo“ krepšininkės, – lieka neaišku. Aišku štai kas: jeigu tai grupinis šiuolaikinės Lietuvos moters portretas, tai jis neturi jokios išliekamosios meninės vertės.

Eligijus Raila

Religijų istorijos antologija: islamas, hinduizmas, budizmas, [iv. str. A. Uždavinių, A. Beinoriaus, A. Danieliaus], d. 2, Vilnius: Vaga, 2002, 391 p.

Skaitytojas susidurs su labai nevienalyte knyga, atspindinčia šiandienę orientalistikos situaciją Lietuvoje ir kartais daugiau pasakančia apie asmenines autorių (sudarytojų) simpatijas, nei apie pristatomas religijas. Skelbiami šaltiniai aprūpinti įvadiniais straipsniais, kartais ir komentarais. Dauguma tekstų versta iš originalo kalbų, o kai kurie hinduistinių tekstų komentarai parašyti talkinant panditams. Deja, islamo įvadinis straipsnis, švelniai tariant, sunkiai suprantamas, o kartais nežinia kokiais kriterijais remiantis atrinkti šią religiją reprezentuojantys tekstai, išversti irgi nežinia kaip nežinia iš kokios kalbos.

Pranas Vildžiūnas

Rowling, J. K., *Haris Poteris ir Ugnies taurė*, iš anglų k. vertė Zita Marienė, Vilnius: Alma littera, 2002, 568 p.

Ketvirtoji, storiausia ir pūraus popieriaus dar pastorinta knyga apie berniuką, burtininkų mokyklos auklėtinį. Berniukas čia virsta paaugliu, bet autorė tepajėgia šį virsmą iliustruoti ar dekoruoti bebundančiu potraukiu mergaitėms. Visa kita – tuoj pabostantis mūsų pasaulio perrašas burtininkų sąvokomis. Nieko nepadarysi – negalima visą laiką rašyti to paties apie tą patį. Na, o poterininkai vis tiek džiaugsis tuo, ką turi.

Vytautas Ališauskas

Speičytė, Brigita; Kvietkauskas, Mindaugas, *Tokią gražią kartą man atsiuntei...*: Šatrijos Raganos šeimos atvirlaiškiai, Vilnius: Šatrijos Raganos bendrija, 2002, 376 p.

Pirma tokio pobūdžio publikacija lietuvių literatūros (bet ne filokartijos)

istorijoje, patraukli kaip mūsų kultūros personažų visokeriopo sentimentalumo esencija. Įvaduose nuolat priminama tekstų ir vaizdų sąsajos svarba, bet apie pastaruosius – tik eseistinės išvalgos ir jokių dokumentinio aprašo pėdsakų. Rankraštiniai užrašai teikiami autentiškai ir rūpestingai, biografiniai bei kultūriniai komentarai subtilūs ir kiek pakylėti. Bet skaitytojas, ieškantis vieno kurio iš maždaug 150 atvirukų, pasiges rodyklių bei skelbiamų objektų numeracijos. Ir dar vienas „bet“: kad ir kaip aukštai vertintum rengejų tekstologinius nuopelnus, vis dėlto nustembi jų, parašiusių septintadalį teksto, pavarde išvydęs vietoj autorių.

Paulius Subačius

Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje, sud. **Artūras Tereškinas**, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 263 p.

Į akademiškumo standartus spraudžiamų straipsnių ir seksualinių fantazijų rinktinė, kuria siekiama atspindėti visuomenės „nutylėtas tikroves“ – paraštinių bendruomenių gyvenimą, pristatyti socialinių ir seksualinių tabu laužytojus. Dauguma autorių, sekdami Foucault, sieja kūniškumo ir lytiškumo transformacijas ir žaismus su kairuoliškais politinėmis nuostatomis, gaivindami jau į istorijos paraštę pasitraukusius „seksualinės revoliucijos“ mitus. Tekstų tematika, žanrai tokie įvairūs, kad net plati ir beletristinė knygos antraštė ima atrodyti atsitiktinė. Tai tarsi naujosios sociologijos pati save dekonstruojanti ir abejonę visomis metodologijomis sėjanti „chrestomatija“.

Manfredas Žvirgždas

Apitariamas knygas parūpina „Akademine knyga“ (Universiteto g. 4, Vilnius)

LAIŠKAI IR ATSLIEPIMAI

Kai tiek politiniai, tiek religiniai ar kokie nors kitokie visa apimančios pasakojimai nebegalioja, pats kalbėjimas(is) apie bendrą gyvenimą galinčią pagrįsti prasmę tampa didžiai prasmingas. Būtent taip norisi vertinti p. Kubiliaus išsakytus samprotavimus apie krikščionišką demokratiją ir konservatizmą, jų abiejų ikišiolinius lietuviškus laimėjimus, praradimus bei tolesnę jų perspektyvą ir neišvengiamą atsakomybę už šalies ateitį. Šie išgirsti samprotavimai ir paskatino ištraukti į šį kalbėjimąsi bei, savo ruožtu, rašyti „laišką redaktorium“.

Turime sutikti, jog dabarties situacija yra tikras iššūkis ir krikščioniškai demokratijai, ir konservatizmui. Ir ne tik šioms politinėms jėgoms. Iki šiol, regis, nė viena politinė partija nebuvo rimtai užsimojusi (at)kurti sovietinių ir posovietinių virsmų išdraskytą socialinį visuomenės audinį. Konkretūs konkrečius žmones jungiantys socialiniai saitai bei ryšiai turi būti stiprinami ir auginami. Be šito mes ir toliau ilgokai buksuosime vietoje, švaistydami ir taip menkus savo išteklius bei sugebėjimus ir, kas baisiausia, vis labiau prarasdami tolydžio silpstantį bendrumo jausmą.

Ikišiolinė krikščioniškos demokratijos nesėkmė Lietuvoje be įvairių papildomų veiksnių (ne tie žmonės, ne taip veikė ir pan.) pirmiausia aiškintina krikščioniškojo tikėjimo praktikos ir politinės veiklos tapatinimu. Tai buvo ir yra visiškai klaidingas įsitikinimas. Pavadinimas „krikščioniška“ reiškia ne ką kita, o tik tai, kad tokio pavadinimo politinė partija savo programiniiais veiklos pagrindais pripažįsta daugiausia Katalikų Bažnyčios pastangomis išplėtotus krikščioniškojo socialinio mokymo principus. Tuo tarpu krikščionišką tikėjimą išpažįstančių bei jį praktikuojančių žmonių gali būti įvairiose politinėse partijose, jei tik jų veikla neprieštarauja krikš-

čioniškiems įsitikinimams, tikėjimui ir dorovei. Lygiai kaip ir politiniuose rinkimuose krikščionys balsuoja už įvairias partijas – tokias, kurios vykdo krikščioniškam tikėjimui ir principams neprieštaraujančią politiką. Bet kuri bet kurios šalies politinė partija yra „pasaulietinė“ institucija ir su Bažnyčia gali tik daugiau ar mažiau sėkmingai bendradarbiauti.

Ikišiolinė (dalinė) konservatizmo sėkmė Lietuvoje remiasi ne kuo kitu, o tam tikromis asmenybėmis, kurios iškilo ne tiek (ne vien) dėka savo asmeninių savybių, kiek dėl veik visus išjudinusio išsivaduojamojo Sąjūdžio, subangavusio prieš gerą dešimtmetį. Kas buvo ir, sakyčiau, yra ne visai konservatoriškas kokios nors ypatingos konservatoriškos politikos nuopelnas. Politikoje apskritai turi vyrauti ne atskiri žmonės, bet tų žmonių keliamos idėjos, jų pritarimas kitų iškeltoms idėjoms bei bandymas jas įgyvendinti. Tai štai idėjų lygmenyje krikščioniška demokratija yra vargiai pranokstama. Plėtodama savo socialinį mokymą, krikščioniška Bažnyčia remiasi turtingomis tūkstantmetėmis tradicijomis ir pasako daugiau tiesos apie žmogų ir jo gyvenamą tikrovę negu bet kuri Naujųjų amžių ideologija. Krikščioniškas socialinis mokymas atsirado būtent tuomet, kai Vakarų visuomenėse opiai bei skausmingai iškilo vadinamieji socialiniai klausimai.

Konservatizmas, nors kaip ideologija ir formavosi kiek anksčiau, iš esmės irgi vienaip ar kitaip varijuojas pačias, krikščioniškojo socialinio mokymo išpuoselėtas temas. Paprasčiausiai nelabai ką kokybiškai kita, papildoma galima būtų pridurti. Juk Europa savo pagrindais yra krikščioniška, net jeigu kartais mes ir nelabai norime arba nelabai linkstame tai pripažinti. Tačiau jos politiniame gyvenime šiandien nebūtinai remiamasi vien krikščioniškomis sampratomis.

Vis dėlto netikslu ar net nekorektiška būtų tvirtinti, esą praėjusiame amžiuje kone visos politiškai tradicinės dešimtosios jėgos Europoje ir Amerikoje savo esme esančios ne tiek krikščioniškos, kiek konservatoriškos. Kai kada pats toks skyrimas yra pakankamai problemiškas. Šitaip, beje, gerokai iškreiptume ikišiolinį bent jau daugumos Europos šalių politinio socialinio gyvenimo vaizdą.

Konservatizmas stiprus ten, kur nėra politikoje veikiančių krikščionių demokratų. Be to, jis stiprus ten, kur tikrai yra ką konservuoti, saugoti. Gal, tarkime, Didžiojoje Britanijoje ir svarbu saugoti kai kuriuos ilgaamžės šalies raidos nugludintus iš principo nuolat kaičios kultūros komponentus. Tačiau nemanau, kad Lietuvoje pavyktų kaip nors išsaugoti ar prikelti gyvenimui ką nors, pavyzdžiui, iš renesansinės Lietuvos – per daug skausmingų trūkių skiria mus nuo to gražaus laiko, nuo tos gal mums ir brangios kultūrinės epochos. O specialiai saugoti, tarkime, kokius nors XIX a. valstietiškos kultūros elementus, Pirmosios (smetoninės) Respublikos ar vis dar apčiuopiamas sovietmečio reminiscencijas būtų daug prasmės naujai mūsų kuriamai šiuolaikinei socialinei kultūrai.

Lietuvos konservatoriai, beje, jau turėjo savo šansą pabandyti sulipdyti priverstinio socializmo pažeistą mūsų visuomenės socialinį audinį. Tačiau nuo pat aktyvios jų veiklos pradžios juos lydintis pasipūtimas, sukeltas nežinia iš kur atsiradusio neklystamumo jausmo, perdėm paviršutiniškas gilinimasis į socialinę tikrovę, kas gerai atsispindėjo jų priimamuose įstatymuose bei sprendimuose, labiau skaldė mūsų visuomenę negu ją vienijo. Neseną konservatorių valdymo laikotarpį galima apibūdinti ir kaip paminklų, paminklinių lentų atstatymo vajaus laikotarpį. Užuoat puoselėję tai, ką patys šiandien vadina

itin svarbia socialine kultūra, jie pasirinko „akmens“ ir praeities verksmų kultūros plėtotę. Galimas daiktas, jie tai darė nesąmoningai arba tiesiog savytai suprastdami bei interpretuodami savo istorinę konservatorišką misiją. Jie pamiršo, jog bet kuri praeitis yra gyva ir reikalinga tiek, kiek ji tarnauja dabarčiai.

Todėl visai teisėtai turime klausiti: ar sugebės ši partija pritaipyti prie šiandieninėje Europoje vyraujančios Europos Liaudies partijos? „Liaudies“ suprantamos visų pirma krikščioniškai – kaip vienodą vertę bei orumą turinčių žmonių bendruomenės, – nepaisant to, jog tą bendruomenę sudarančių žmonių fiziniai ar intelektualiniai gebėjimai, jų profesinė priklausomybė ar turtinė, socialinė padėtis net ir labai skirtingi. Atstovauti šitaip suprantamos liaudies interesams iki šiol sunkiai sekasi ne tik konservatoriams, bet ir, tarkime, socialdemokratams. Ir vieni, ir kiti dažniausiai remiasi ir drauge remia išskirtines visuomenės grupes, toli gražu nepanašias į plačią (krikščioniškai) suprantamą liaudį. Aišku, bus daugiau negu idealu, kai krikščioniška demokratija ir konservatizmas Lietuvoje susijungs po vienu Liaudies partijos stogu. Tačiau nepamirškime, jog Europoje už plačios Liaudies partijos koalicijos stovi krikščionys demokratai. Būtent jų pagrindu ir pagal jų sumanymą formavosi ši šiandien Europoje itin įtakinga politinė grupė. Kodėl tad Lietuvoje turėtų kas nors vykti kaip nors kitaip?

Dabar šiek tiek apie liberalizmą. Politinis ekonominis liberalizmas teoriškai tikrai yra ne menkesnė ideologinė konstrukcija nei, sakykime, daliai visuomenės vis dar gerai pažįstamas marksizmas. Tai viena. O kita – tiesa yra tai, jog gyvename liberalios rinkos demokratijos laikais. Pats politinių partijų buvimas, jų veikla demokratijos sąlygomis yra liberalizmo išradimas. Lygiai kaip ir didesnę planetos dalį jau užvaldžiusi rinkos ekonomika. Liberalizmo sekėjų mūsų visuomenėje yra nepalyginamai

daugiau negu mes įsivaizduojame, ir jų skaičius studijuojančio jaunimo dėka artimiausiu metu dar išaugs.

Prie to, sakyčiau, nemenkai prisideda ir didžioji dalis šalies universitetų dėstytojų, vieni kurių sąmoningai palinksta į šią gerai suręstą teorinę koncepciją, kiti gi, priešingai, tarsi po pralaimėto karo skuba kuo greičiau perbėgti į triumfuojančio priešo stovyklą. Nieko nuostabaus: taip jie ir toliau išlieka „nugalabyti“, t. y. užsitikrina savo darbo vietas, šio kias tokias pajamas, ir, kita vertus, skylę, likusią jų galvose po to, kai iš ten išgaravo teisingasis marksizmas, lengvai užpildo kita konstrukcija – jų ne mažiau dogmatiškai pasisavinamas liberalizmas.

Kad ir kaip ten būtų, supaprastintas, vien liberaliomis rinkos vertybėmis paremtas požiūris įsivyrąja veik visose mūsų gyvenimo, ūkio ir kultūros srityse – ar kalbėtume apie verslą ir švietimą, ar apie menus ir sveikatos apsaugą. Liberalizmo įtaka apskritai yra Lietuvoje neproporcingai didelė. Antai krikščioniškos ar konservatoriškos pakraipos spaudos leidiniai – tokie kaip tas pats „Naujasis Židiny-Aidai“, „Sandora“ ar „XXI amžius“ – išeina vos kelių tūkstančių egzempliorių tiražu, o liberalios orientacijos leidiniai, visų pirma pagrindiniai šalies dienraščiai, savo skaitytojus skaičiuoja dešimtimis tūkstančių.

Žinoma, nedera kažkuo vien kaltinti liberalizmo. Jis tikrai daug nuveikė plėtodamas vakarietišką civilizaciją. Moderni universalių žmogaus teisių doktrina tam tikra prasme pasiekė daugiau negu ilgį politiškai vyravusios krikščionybės amžiai. Tai pakankamai skaudu tiesa. Tačiau propaguodami beatodairišką ir nuolatinį išsilaisvinimą iš to, kas mus bent kiek vienaip ar kitaip saisto, nuėjome taip toli, kad jau nebežinome, nei ką reiškia „būti savyimi“, nei ką reiškia „būti drauge su kitais“.

Atkakliai tvirtinama individuacija, bet kokių socialinių struktūrų svarbos neigimas, jaunimui atkakliai brukama iš pažiūros tokia patraukli išsilaisvi-

nimo idėja verčia nuolat tarsi iš naujo kurti save pačius. Esu tas, kokį save su(su)kuriu. O kas toliau? Grumdamas su pačiu savyimi ir toliau siekiu išsilaisvinti, bėgu jau nuo savo paties šmėklos... Visai tad galimas daiktas, kad mes dar turėsime vaduotis iš kone kolektyviškai ir svarbiausia – visiškai nekritiškai pasisavinto liberalizmo, kaip jau kuris laikas vienaip ar kitaip vaduojamės iš kažkada mums prievartą primesto marksizmo.

Praėjęs laikas leidžia į daug ką pažvelgti plačiau. Grubiai susiūta šiurkščiais politikos ir ekonomikos siūlais mūsų naujoji visuomenė dar turi natūraliai suaugti iš vidaus. Mūsų tolesnis bendrumas, siekis gyventi bei kurti savo valstybę drauge tiesiogiai priklausys nuo naujai rasto socialinio saito – sukurtos socialinės kultūros, jeigu norite. Tikėkimės, jog tiek krikščionių demokratų, tiek konservatorių indėlis šioje srityje tikrai bus neabejotinai didelis.

Eligijus Džežulskis-Duonys

Lietuvoje pasigenda lenkiškos „kultūros“

Tokias mintis rašo „Naujojo židinio“ redaktorius Saulius Drazdauskas. Stengiasi į Lenkiją ir lenkus pažiūrėti jauno žmogaus akimis, vertinant, kas istorijoje buvo bloga ir gera. Anot jo, Lenkija du kartus istorijoje Lietuvai buvo langu į pasaulį. Pirmą kartą, kai priėmė iš Lenkijos krikštą, o antrą kartą komunizmo laikais. Jis patikino, kad keičiasi Lietuvoje požiūris į kaimynus ir į bendrą istoriją. Dabar jau dauguma istorikų nelaiško polonizacija to, kas vyko Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bendroje mūsų valstybėje. Dabar mes tai vadiname Lietuvos europeizacija.

Dar niekur neteko skaityti rimto istoriko tokių pasisakymų. S. Drazdauskas negali istorijos naujai vertinti, kadangi jis istorijos iš vis nežino! Jeigu jis tą lenkišką krikštą laiko europeizacija. Turėtų nors mažą su-

pratimą turėti, kokia kaina buvo už tą „krikštą“ sumokėta! Be to, tuo išreklamuotu krikštu lenkai patys netiki, nes praėjus net 500 metų po to krikšto, jie lietuvius dar pagonimis tebevadina! Prieš tą „Krikštą“ Lietuva buvo gal net 6-šis sykius didesnė už Lenkiją. O kas po to teliko? Tik „Kowno vaivadija“. Tie, kurie yra atsakingi už „Naujojo židinio“ leidimą, jeigu nori ir išieivijos prenumeratorių turėti, tai turėtų ir naujo redaktoriaus paieškoti! Nes dabartinis – tai yra tikras lenkomanų ruporas. S. Drazdauskas apgailestauja, kad „per pastarąjį dešimtmetį lenkų kultūra prarado savo ypatingą vaidmenį ir poziciją Lietuvoje, kad dabar jau daug kam nėra tuo „langu“ į pasaulį. Nors tai bus ir sunku, tačiau lenkų kultūrai gal vėl pavyks užimti išskirtinę vietą Lietuvoje, nes lenkai pastaruoju metu vėl labai aktyviai veikia ta kryptimi“.

Galime suprasti tų lenkų norus. Bet kad panašiai nori ir tų lenkų klapčiu-kai lietuviai, tai jau yra gana sunku suprasti. Labai gaila, kad didelius nuopelnus turėjęs kultūros žurnalas „AIDAI“ išvirto į apgailėtinos reputacijos „Naująjį židinį“. Gerai padarė pakeisdami buvusį pavadinimą, nors „AIDŲ“ atminimas liks nesuteptas! Atrodo, kad tėvų pranciškonų problema yra žymiai didesnė, o ne tik

liūdnei pagarsėjęs New Yorko Lietuvių židinio uždarymas. Kai „AIDUS“ į Lietuvą iškėlė, tuojau pamačiau, kad tai nebebus kultūros žurnalas. Tad, nors ir su širdgėla, teko atsisveikinti gal su 20-ties metų prenumeravimu ir bendradarbiavimu!

Bet nereikia liūdėti, o tik prisiminti vokišką šlagerį: – „Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei. Nach jedem December, es komt wieder ein May“ – (viskas ateina ir viskas praeina. Po kiekvieno gruodžio vėl gegužės mėnuo ateina – [*laisvas vertimas J. Ž.*]).

Tuo Drazdauskas nepasitenkina, bet perduoda ir lenkų istoriko M. Drozdovski mintis. „Kuris kalbėjo ne tik apie istorijos, bet ir kultūros bendrumą, tačiau pasiliko prie tradicinio Lietuvos ir Lenkijos istorijos sampratos aiškinimo. Jis taip pat nurodė, kur link turėtų „modernėti“ Lietuvos istorijos interpretavimas. Atėjo metas, – sakė jis, kad Lietuvos istorikai kitaip pažvelgtų ir pozityviai vertintų Juzefą Pilsudskį. Sesijoje dalyvavo Lietuvos ambasadorius Lenkijoje Darius Degutis. Mano supratimu, ambasadorius turėjo atsikelti ir išeiti. Bet turbūt jie tokių nurodymų iš aukščiau neturi. Šalia sulenkėjusio žemaičių bajoro J. Pilsudskio, pridėčiau daug nusipelnusių arkivyskupų Roman Jalbzykowskį, kuris už lenkinimą buvo apdovanotas

aukščiausiu Lenkijos kariniu ordinu, nurodant, kad jo veikla Seinuose atstojo dvi kariuomenės divizijas. Ir priedo neužmiršti Vilniaus vaivados Bocianskį, kuris daug nusipelnė pavardžių lenkiškoje rašyboje. Kunigą Čibirą nubaudė 300 zlotų bauda, kad jis pasirašė lietuviškai!

Juozas Žygas

Dirva, 2002 05 07, p. 3

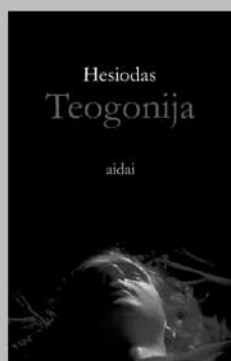
Sveikas: su „Aidais“ mane sieja sena draugystė per tėv. Leonardą, kurį vakar mačiau ir pasveikinau su 89-tais. Deja, jis jau nepastovi, nors mąsto visai neblogai. Aš vis jį aplankau.

Buvo labai įdomu paskaityti Gintaro Beresnevičiaus Palemono avantiūras po Bosporą. Dabar bandysiu gauti jo ankstesnius straipsnius ta tema. Kaip ir visados, legendos remiasi tam tikra tiesa, nebūtinai mum patinkančia ar miela, bet šokie tokie faktai išlieka, išsivysto legenda, kaip tos realybės poetinė versija.

Na, bet čia tarp kitko. Norėjau tik pasveikinti Jus kaip red. žurnalo, kuris man labai mielas.

Su geriausiais linkėjimais.

Stasys Goštautas

Hesiodas

TEOGONIJA

Kaip atsirado dievai, graikams rūpėjo labiau nei pasaulio sandara. Vienas seniausių graikų poetinių tekstų ir skirtas dievų kilmei atskleisti.

Šiurpauš grožio tekstas skaitomas jau du tūkstančius septynis šimtus metų.

Dėdės ir dėdienės

PALEMONAS DRAČIULA

Istorikai neteisingai aiškina lietuvių tautos atgimimą XIX a. antroje pusėje. Iš tikrųjų tauta čia niekuo dėta. Tai buvo kelių šeimų reikalas. Netikite? Prašau.

Didysis kalbininkas aušrininkas–varpininkas Jonas Jablonskis vedė Konstanciją Sketerytę. Jos tėvas gydytojas aušrininkas Adomas Sketeris buvo vedęs akušerę, visuomenės veikėją Oną Didžiulytę, kurios tėvai buvo visuomenės veikėjai Stanislovas Didžiulis ir Liudvika Nitaitė-Didžiulienė. Jablonskis giminiavosi su Lietuvos bolševikų vadu Vincu Mickevičiumi-Kapsuku, nes pastarasis buvo vedęs Didžiulių dukrą – Vandą, taip pat visuomenės veikėją. Jono Jablonskio duktė Ona ištekėjo už rašytojo ir visuomenės veikėjo Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio sūnaus Vytauto. Paties Gabrieliaus pirmoji žmona buvo Gab-

rielės Petkevičaitės-Bitės pusseserė Jadvyga Jokūbauskaitė. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės motina buvo Malvina Chodakauskaitė. Iš to paties lizdo išsiriti Antano Smetonos žmona Sofija Chodakauskaitė, kurios tėvas Antanas Chodakauskas buvo vedęs savo pusseserę Mariją Chodakauskaitę.

Gydytojas varpininkas Petras Matulaitis vedė kito gydytojo varpininko Juozo Kauko našlę. Be to, Petras Matulaitis buvo gydytojo varpininko Stasio Matulaičio pusbrolis.

Dailininkas Antanas Žmuidzinavičius vedė dantų gydytoją ir visuomenės veikėją Mariją Putvinskaitę, kuri buvo Šaulių sąjungos vado Vlado Putvinskio sesuo.

Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras Sta-

nislovas Narutavičius buvo vedęs Lenkijos valstybininko Juozapo Pilsudskio pusseserę Joaną Bilevičiūtę.

Advokatas Mykolas Sleževičius ir gydytojas varpininkas Kazys Grinius buvo vedę Pavalkytes – trečios eilės pusseseres. Socialdemokratas ir Nepriklausomybės akto signataras

Steponas Kairys į žmonas paėmė teisininko varpininko Petro Leono dukrą Oną.

Visuomenės veikėjas Martynas Yčas vedė daktaro Jono Šliūpo dukrą Hypatiją.

O jeigu dar pasakysime, kad poetas Mikalojus Akelaitis buvo Kazio Griniaus močiutės pusbrolis, rašytojas Juozapas Albinas Herbačiauskas – daktaro Basanavičiaus motinos giminaitis, tai paaiškėja, kad XIX amžiuje susiformavo lietuviškos giminės.

Iš tiesų... juokinga...